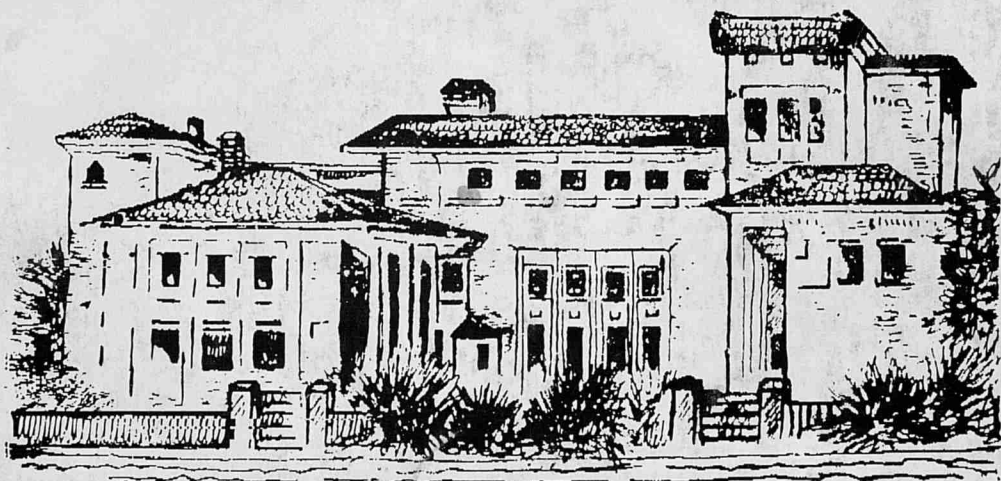

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

9 – 10

Septembrie – Octombrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29A, ap. 66, Sect. 3, P.O.Box 57-88, Fax 401-312 5109, Tel. 401-643 9390; 401-312 5109, București, România.

La revue „Revista Istorică” paraît six fois par an en numéros doubles. Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O.Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*);
NAGY PIENARU; VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor, nr.1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Tel. 410.32.00

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 9 – 10
Septembrie – Octombrie 1995

S U M A R

BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

- FLORIN ANGHEL, O dilemă teritorială și un debut diplomatic. Ocuparea Pocuției de către armata română (24 mai – începutul lunii august 1919) și debutul relațiilor româno-polone..... 761
- ALEXEI AGACHI, Politica financiară a Rusiei în Moldova și Muntenia în anii 1806-1812 ... 773

EVOLUȚII DEMOGRAFICE ÎN BASARABIA ȘI BUCOVINA

- NICOLAE ENCIU, Populația Basarabiei în anul Marii Uniri..... 795
- LOUIS ROMAN, Locuitorii Bucovinei. 1774-1803 807

DOCUMENTAR

- DOMINUȚ I. PĂDUREANU, Insula Șerpilor..... 825
- DUMITRU P. IONESCU, Construirea căilor ferate în Bucovina, 847

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- ANGHEL POPA, Societatea academică „Junimea” din Cernăuți. Corespondența dintre Arcadie Dugan și Cristea Geagea..... 859

PERSONALITĂȚI REPREZENTATIVE ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

- APOSTOL STAN, Petre P. Carp (1837-1918)..... 875
- ANDREI CĂPUȘAN, Lucian Blaga – om de cultură, diplomat (1922–1939)..... 879

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Colocviul: „Samos din epoca bizantină până astăzi”, Samos, 28 – 30 aprilie 1995 (*Georgeta Peneleu-Filitti*); Simpozionul național: „Muncă, bani, bănci, cultură și politică (secolul XVIII – 1995)” – Oradea, 28-30 aprilie 1995 (*Valeriu Stan*); Manifestare omagială: „Lucian Blaga – diplomat”, București, 4 mai 1995 (*Andrei Căpușan*); Simpozionul „Relațiile Româno-Turce în perioada 1918-1995” – Institutul de istorie „N. Iorga”, 14 iunie 1995 (*Nagy Pienaru*)..... 887

NOTE

- ION BITOLEANU, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919-1939*, Edit. Mondograp, Constanța, 1995, 355 p. (Florin Anghel); PIERRE BÉHAR, *L'Autriche-Hongrie idée d'avenir. Permanences géopolitiques de l'Europe centrale et balkanique*, Éditions Desjonquères, Paris, 1991, 191 p. (Adrian Grecu); SREČKO M. DŽAJA, *Bosnien-Herzegowina in der österreichungarischen Epoche (1878-1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, R. Oldenburg Verlag, München, 1994, 278 p. (Mirela-Luminița Murgescu); DANIEL I. GREENSTEIN, *A Historian's Guide to Computing*, Oxford University Press, 1994, 268 p. (Irina Gavrilă); DANILO L. MASSAGRANDE, *I governi dei Paesi balcanici dal secolo XIX al 1944*, vol. I. Quaderni/6 de „Il Risorgimento”, Milano 1994, 204 p. (Ștefan Delureanu); *Ne opravdavšii nadejd. K ostavke M. M. Litvinova v 1939 g.*, în „Rodina”, nr. 10, 1993, p. 48-53, (Armand Goșu); ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, *Românii în Crimeea*, Edit. Militară, București, 1995, 463 p. (Florin Șperleu); STANLEY G. PAYNE, *Franco. El perfil de la historia*, Traducción del inglés Carlos Caranci, Espasa Calpe, Madrid, 1992, 277 p. (Eugen Denize)..... 893

NECROLOG

- † PAUL BINDER, (Paul Cernovodeanu) 905

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VI, Nos 9 – 10
September – October 1995

CONTENTS

BESSARABIA AND BUKOVINA IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS

- FLORIN ANGHEL, A Territorial Dilemma and a Diplomatic Début. Occupation of Pocutia by the Romanian Army (24 May–Early August 1919) and the Beginning of Roumano-Polish Relations..... 761
- ALEXEI AGACHI, Financial Policy of Russia in Moldavia and Wallachia in 1806-1812 773

DEMOGRAPHICAL DEVELOPMENTS IN BESSARABIA AND BUKOVINA

- NICOLAE ENCIU, The Population of Bessarabia in the Year of the Great Union 795
- LOUIS ROMAN, The Inhabitants of Bukovina. 1774-1803..... 807

DOCUMENTARY

- DOMINUȚ I. PĂDUREANU, The Isle of Serpents..... 825
- DUMITRU P. IONESCU, The Building of a Railway Network in Bukovina 847

MEMOIRS, CORRESPONDENCE, NOTES

- ANGHEL POPA, The Academical Society "Junimea" of Czernowitz. Letter Exchange Between Arcadie Dugan and Cristea Geagea..... 859

REPRESENTATIVE PERSONALITIES IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS

- APOSTOL STAN, Petre P. Carp (1837-1918)..... 875
- ANDREI CĂPUȘAN, Lucian Blaga – A Scholar and a Diplomat (1922–1939) 879

SCIENTIFIC LIFE

- The Seminar: "Samos From the Byzantine Times up to the Present Day", Samos, 28-30 April 1995 (*Georgeta Peneleu-Filitti*); The National Symposium: "Labour, Money, Banks, Culture and Politics (18th Century – 1995)" – Oradea, 28–30 April 1995 (*Valeriu Stan*); Homage: "Lucian Blaga – The Diplomat", Bucharest, 4 May 1995 (*Andrei Căpușan*); The Symposium "Roumano-Turkish Relations in 1918-1995" – "N. Iorga", the Institute of History, 14 June 1995 (*Nagy Pienaru*) 887

NOTES

- ION BITOLEANU, *Politica externă a României Mari în debaterile Parlamentului, 1919-1939* (External Policy of Greater Romania in Parliamentary Debates, 1919-1939), Edit. Mondograp, Constanța, 1995, 355 pp. (Florin Anghel); PIERRE BÉHAR, *L'Autriche-Hongrie idée d'avenir. Permanences géopolitiques de l'Europe centrale et balkanique*, Éditions Desjonquères, Paris, 1991, 191 pp. (Adrian Grecu); SREČKO M. DZAJA, *Bosnien-Herzegowina in der österreichungarischen Epoche (1878-1918). Die Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, R. Oldenburg Verlag, München, 1994, 278 pp. (Mirela-Luminița Murgescu); DANIEL I. GREENSTEIN, *A Historian's Guide to Computing*, Oxford University Press, 1994, 268 pp. (Irina Gavrilă); DANILO L. MASSAGRANDE, *I governi dei Paesi balcanici del secolo XIX al 1944*, Vol. I, Quaderni/6 de „Il Risorgimento”, Milano 1994, 204 pp. (Ștefan Delureanu); *Ne opravdavšii nadejd. K ostavke M. M. Litvinova v 1939 g.* in „Rodina”, No. 10, 1993, pp. 48-53, (Armand Goșu); ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, *Românii în Crimeea* (The Romanians in Crimea), Edit. Militară, Bucharest, 1995, 463 pp. (Florin Șperlea); STANLEY G. PAYNE, *Franco. El perfil de la historia*, Traducción del inglés Carlos Caranci, Espasa Calpe, Madrid, 1992, 277 pp. (Eugen Denize)..... 893

OBITUARY NOTICE

- † PAUL BINDER (*Paul Cernovodeanu*) 905

BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

O DILEMĂ TERITORIALĂ ȘI UN DEBUT DIPLOMATIC. OCUPAREA POCUȚIEI DE CĂTRE ARMATA ROMÂNĂ (24 MAI – ÎNCEPUTUL LUNII AUGUST 1919) ȘI DEBUTUL RELAȚIILOR ROMÂNNO-POLONE

FLORIN ANGHEL

Extraordinarele restructurări geopolitice din toamna anului 1918 au pus, cum era și firesc, noi probleme și au necesitat reorientări de strategii și obiective nu numai în politica Marilor Puteri, ci și a noilor state din spațiul central-oriental european. Europa se afla într-o profundă schimbare, principiul naționalității și al autodeterminării comunităților umane provocase prăbușirea Monarhiei austro-ungare – element de relativă stabilitate până atunci. Noile formațiuni statale și în special Polonia, statele baltice, Cehoslovacia, Finlanda reveneau la independență după o îndelungată absență a structurilor politice proprii și în condițiile în care – în vidul lăsat de dezagregarea Dublei Monarhii și a Imperiului rus – aceste state nu aveau frontiere stabilite, nu aveau o armată națională, instituții politice, administrative și economice proprii. Haosul era atotprezent și el a determinat apariția unor fenomene politice atât de diferite într-un spațiu relativ restrâns geografic: de la dictaturile bolșevice din Ungaria și Slovacia și autoritarismul Sanacei lui Piłsudski în Polonia la o democrație parlamentară asemănătoare celei occidentale, în Cehoslovacia lui Thomas Masaryk și Edvard Beneš.

Lipsa unor instrumente bine determinate de trasare a noilor frontiere ca și pericolul permanent provocat de anarhia din spațiul rus au dus, nu în puține rânduri, la luarea unor măsuri cel puțin discutabile. Autodeterminarea a fost înțeleasă uneori în spiritul mentalității învingătorilor, cât despre sentimentul național, ajuns la maturitate în această regiune a Europei, el trebuie, probabil, privit din mai multe perspective. Astfel, în unele cazuri, sentimentul național unea o populație supusă care lupta să răstoarne o dominație străină (în aceste cazuri, problemele sociale complica pe cele naționale și tindeau să treacă înaintea acestora). Uneori, diferențele naționale se îmbinau cu diferențele religioase și abia puteau fi deosebite de ele (cazul clasic al confruntărilor polono-ucrainiene)¹. În aceste condiții, trasarea frontierelor a provocat nu puține incidente iar contestarea lor mai continuă până în zilele noastre.

Pentru că atenția noastră s-a oprit exclusiv asupra unei mici zone din această regiune deosebit de agitată, și anume asupra colțului sud-estic al Galiției Orientale

¹ Edward Hallett Carr, *Condițiile Păcii*, Editura Modernă, f. a., p. 63

(Pocuția), vom încerca o analiză în acest spațiu a evenimentelor care s-au succedat rapid și cu multiple complicații.

După Manifestul împăratului Carol de Habsburg din 6 octombrie 1918, destrămarea Monarhiei a rămas doar o problemă de zile. Astfel, la 19 octombrie, la Lwow, Consiliul Național Ucrainean a proclamat independența teritoriului ucrainian din Austro-Ungaria, noul stat urmând a fi condus de arhiducele Wilhelm de Habsburg, aflat la Cernăuți și care să cuprindă între granițele sale Galiția Orientală, Bucovina de Nord-Vest (cu Siret, Storojineț și Cernăuți) și Rutenia². În condițiile în care Legiunea ucrainiană (galițiană) a arhiducelui Wilhelm trecuse la ocuparea Bucovinei, intrând la începutul lunii noiembrie 1918 la Cernăuți și, deci, periclitând interesele strategice și naționale ale României, primul ministru român, generalul Constantin Coandă, a cerut Diviziei 8 a Armatei Române, condusă de generalul Iacob Zadic, să intre în Bucovina³. Armata română a intrat în Cernăuți la 11 noiembrie, a înaintat până la linia Ceremuș-Colacin-Nistru, frontiera istorică a Bucovinei, iar la 28 noiembrie 1918 Consiliul Național Român proclama „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României”⁴.

Concomitent, importante transformări aveau loc și la Varșovia. După proclamarea independenței (la 11 noiembrie) și preluarea puterii de către Mareșalul Józef Piłsudski (la 14 noiembrie) principala preocupare a noilor autorități a fost, pe lângă stabilirea noilor frontiere ale statului, *apărarea* lor printr-o politică de colaborare cu acei vecini care sprijineau Polonia renăscută. Înconjurată de dușmani și de focare de tensiune privind teritoriile (cu Germania, statul cehilor și slovacilor, Ucraina, Lituania), Varșovia a privit cu speranță spre România. Astfel, la 11 decembrie 1918, Mareșalul Piłsudski a notificat guvernului român existența Poloniei independente, suverane și unificate, dând asigurări asupra intenției de a stabili relații amicale cu România. La 17 ianuarie 1919, după numirea lui Ignacy Paderewski în fruntea primului guvern polonez centralizat, România recunoștea oficial Polonia⁵.

Aceste două evenimente paralele, premise ale evoluției de mai târziu, erau privite cu deosebită atenție la Paris, Franța fiind esențial interesată în sprijinirea acestor două state și, mai ales, în încheierea unor statornice și puternice alianțe politice și militare. Dacă România, reîntărită prin Basarabia, Bucovina și Transilvania, era văzută drept „putere conducătoare în Balcani” având, de asemenea, o poziție „importantă și respectată în Europa Centrală”⁶, Polonia trebuia – în concepția Quai d'Orsay-ului – să fie „un stat solid, complet independent și

² Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 378.

³ *Ibidem*, p. 386.

⁴ *Ibidem*, p. 397.

⁵ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Biblioteca Istorică, LXXVII, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 15.

⁶ Kalervo Hovi, *Cordon sanitaire or barrière de l'Est? The Emergence of the New French Eastern Europe Alliance Policy, 1917-1920*, Turun Yliopisto, Turku, 1975, p. 177.

capabil să asigure singur propria dezvoltare, să fie cea mai mare democrație din Europa orientală, barieră contra expansiunii germane și protejată de influențele anarhiste⁷.

Evoluând chiar de la debutul noilor lor structuri statale în sfera franceză de alianțe, Polonia și România se confruntau, totodată, cu grave probleme. O parte din ele erau *economice* (distrugerile războiului provocaseră imense lipsuri și o acută criză economică reflectată prin rate îngrijorătoare ale șomajului și inflației), altele erau *politice* (chiar dacă Piłsudski și Ionel Brătianu dominau scena politică, țările lor erau confruntate cu o serie rapidă de guvernări instabile, incapabile a rezolva gravele dezechilibre interne), erau și problemele puse de unificarea internă (în noile state au intrat regiuni care au aparținut unor administrații total diferite). Cele mai grave erau, însă, amenințările externe – atât cele din Est (naționaliștii ucraineni și trupele bolșevice) cât și cele din zonă (Budapesta, spre exemplu, nu recunoștea pierderile teritoriale, Lituania revendica regiunea Wilno, Cehoslovacia cerea întreg Teschen-ul, etc.).

Chiar din primele luni ale existenței noului stat, conducătorii civili și militari polonezi au conștientizat importanța României pentru realizarea propriilor lor obiective politice și strategice. Colaborarea româno-polonă se prezenta ca un element indispensabil al frontului unit de luptă împotriva influenței bolșevismului în Europa și la Varșovia a fost stabilit un postulat al politicii poloneze: *stabilirea unei frontiere comune cu România*⁸. Aceasta este esențială în condițiile în care cele două state erau amenințate permanent fie de naționaliștii ucraineni, fie de trupele Armatei Roșii. De altfel, încă din noiembrie 1918, ucrainenii ocupaseră Galiția Orientală, iar în martie 1919 au constituit un puternic corp de armată, naționalist, condus de generalul Omelianowicz-Pavlenko⁹. În primăvară polonezii au declanșat contraofensiva, dar situația era deosebit de confuză deoarece Mareșalul Piłsudski nu putea acoperi toate fronturile ce trebuiau apărate (cu Germania, cu Cehoslovacia, cu Lituania, în Răsărit, în Galiția), iar pe de altă parte apăruse în zonă un puternic focar de instabilitate și dezechilibru: republica sovietică ungară.

Nu discutăm argumentele pro și contra ale polonezilor și ucrainenilor în ceea ce privește realitatea etnică din Galiția Orientală. În mod sigur, însă, se poate vorbi despre un lanț de excese de ambele părți, de intoleranță, de neînțelegeri și chiar de încercări de subordonare politică (sistemul federativ proiectat de Piłsudski). În ceea ce privește România, naționaliștii ucraineni au încercat o înțelegere pașnică înainte de prăbușirea Republicii lor în fața armatelor bolșevice. Reprezentantul ucrainian la București, Georges Gasenko, atrăgea atenția oficialilor români că Ucraina naționalistă și România întregită au doi dușmani comuni: bolșevismul și albgardismul rus care „visează Rusia cea veche una și indivizibilă”.

⁷ *Ibidem*, p. 181.

⁸ Pentru detalii asupra relațiilor bilaterale excelentul studiu publicat de Henryk Bulhak și Antoni Zielinski, *Pologne et Roumanie, 1918-1939*, în „Acta Poloniae Historica”, nr. 41, 1980.

⁹ Adam Przybalski, *La Pologne en lutte pour ses frontieres, 1918-1920*, Gebethner et Wolff, Paris, 1929, p. 46.

Afirmația era întărită și de următoarea declarație: „Ucraina democratică, după principiile lui Wilson, nu pretinde acele teritorii care doresc să rămâie în granițele României Mari. *Cu această Românie Nouă, Ucraina se va înțelege pe deplin*”¹⁰. De altfel, în același timp, Franța încerca semnarea, la Odessa, a unei alianțe franco-ucrainene care, la articolul 10, stipula că Parisul se obliga să garanteze regimul guvernului naționalist ucrainian în Ucraina „atâta timp cât va dura lupta împotriva bolșevicilor”¹¹. Mai mult, din surse ale Ministerului de Externe ucrainian, se vorbea despre un plan al lui Clemenceau de a încheia o alianță polono-româno-ucraineană îndreptată împotriva Germaniei și bolșevicilor¹².

Amenințările bolșevice la adresa Poloniei și României, coroborate cu intențiile agresive ale lui Bela Kun, au accelerat realizarea unei colaborări polono-române. Ministerul român de externe primea aproape zilnic informații despre acțiuni agresive, antiromânești, ale trupelor bolșevice. Încă din luna martie 1919 circulau „informații sigure” care semnalau că „bande de bolșevici bine organizați, comandați de ofițeri în cea mai mare parte germani, pregătesc un atac împotriva României” și că „ungurii și bolșevicii au căzut de acord asupra punctului de vedere privind ofensiva contra României”¹³. De asemenea, Ion I. C. Brătianu îi reamintea lui Clemenceau: „suntem ultima frontieră împotriva bolșevismului”, atrăgându-se atenția că „anarhia este atât de mare în Rusia” că nimeni „nu mai poate face o distincție între ucrainieni și bolșevici”¹⁴.

România nu putea face față singură amenințărilor din Răsărit pentru că, în același timp, trebuia să fie prezentă cu trupe în Transilvania, Banat și Dobrogea. Cum haosul din Europa Central-Orientală – și în special din spațiul rus – devenea deosebit de periculos pentru stabilitatea europeană, Parisul a militat pentru ca România și Polonia – piese de bază ale noului sistem geopolitic – să încerce, cu ajutorul Aliat, restabilirea ordinii și asigurarea securității frontierelor lor. În acest sens, Comandamentul Aliat a cerut generalului Prezan ca România să dispună o divizie pentru ocuparea Galiției Orientale¹⁵, dar în fața numeroaselor probleme (cea mai mare fiind aceea că România nu putea susține singură o acțiune de o asemenea anvergură), planul a fost reanalizat și amânat pentru o perioadă.

În momentul primului refuz românesc de a trece linia Ceremuș-Colacin-Nistru, în iarna lui 1918-1919, interesul Aliat (și îndeosebi francez) pentru regiune era unul maxim mai ales că din Răsărit nu veneau deloc vești liniștitoare: Republica Democratică Ucraineană (naționaliștii) pierduse Kievul la începutul lunii februarie 1919, iar bolșevicii amenințau și Odessa, centrul de

¹⁰ M. Chilianu, *Misiunea diplomatică a Ucrainei. De vorbă cu d. Georges Gasenko, ministrul Ucrainei la București*, în „Universul”, an XXXVII, nr. 73, 16(29) ianuarie 1919, p. 1.

¹¹ Arnold Margolin, *From A Political Diary. Russia, the Ukraine And America, 1905-1945*, Columbia University Press, New York, 1946, p. 189-190.

¹² *Ibidem*, p. 45.

¹³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71/1914, vol. 181, f. 55, raport din 9 martie 1919.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 180, f. 112, Nota lui Ion I. C. Brătianu remisă lui Clemenceau, 14 martie 1919.

¹⁵ *Ibidem*, vol. 181, f. 7.

comandă al trupelor franceze intervenționiste. În aceste condiții, au fost reluate negocierile polono-ucrainene în ceea ce privește Galiția Orientală, naționaliștii cerând ca Lwówul și calea ferată Lwów-Przemysł să rămână Ucrainei¹⁶. O colaborare polono-română era susținută nu numai dinspre Varșovia, ci și de la București. Nu puțini oficiali erau de acord că dintre toate țările care s-au desprins din colosul rusesc, singură Polonia „a rămas neatinsă de plaga bolșevismului”¹⁷. Erau avute în vedere, ca și la Varșovia, considerații de *ordin militar*, de *ordin economic* (ușurarea legăturilor dintre Marea Baltică și Marea Neagră), *strategic* (principale elemente ale așa numitului „cordon sanitaire” gândit de Aliați). Chiar la nivelul Casei Regale române ideea colaborării era bine întreținută: în audiența acordată lui Stanisław Kozminski, delegatul la București al Comitetului Național Polon, la 19 mai 1919, regele Ferdinand a pledat călduros pentru o strânsă legătură Varșovia-București, concretizată printr-un acord politic și militar și, totodată, pentru soluționarea reprezentanței diplomatice¹⁸. La rândul său, Regina Maria, având unele influențe în cercurile politice poloneze, susținea în fața generalilor străini de la București ideea că țările noastre „sunt menite să se învecinească. *Trebuie, trebuie neapărat ca Polonia și România să aibă o graniță comună*”¹⁹.

Ideea graniței comune, era, evident, una salvatoare pentru că un coridor bolșevic între Polonia și România, în Galiția, ar fi făcut legătura între Rusia sovietică și Ungaria lui Bela Kun amenințând nu numai securitatea României și Poloniei dar însăși echilibrul fragil instalat în primele luni de pace în Europa. Pe de altă parte, un coridor între România și Polonia ar fi agravat situația internă din cele două state pentru că, între granițele lor, fiecare cuprindea un important procent de populație minoritară – îndeosebi evrei, ucraineni și maghiari – puternic ostilă noilor structuri statale. Aceste importante comunități puteau fi ușor manevrabile, sub mirajul apărării drepturilor naționale, sociale și religioase, pentru atacarea permanentă a fragilelor state (de altfel, Galiția Orientală ar fi îndeplinit toate condițiile pentru a fi devenit un Piemont ucrainian). Nici România nu a fost scutită de neplăceri: la Odessa, sub conducerea lui Mihai Bujor, socialist revoluționar din Iași, se constituise un sindicat al muncitorilor evacuați din România cu scopul de a lupta împotriva „oligarhiei române” pentru pregătirea unei revoluții bolșevice în România. Ziarul „Lupta”, editat de această grupare, cerea deschis răsturnarea ordinii din România²⁰. Totodată, în martie 1919, generalul bolșevic Antonov Ovseenko a ordonat formarea de unități militare cu refugiați români din Ucraina pentru pregătirea unui plan de invadare

¹⁶ „Universul”, an 37, nr. 136, 20 martie (2 aprilie) 1919.

¹⁷ M. Negru, *Refacerea regatului polon*, în „Universul”, an 37, nr. 99, 11(24) februarie 1919, p. 1.

¹⁸ Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 17-18.

¹⁹ „Dacia” (directori Al. Vlahuță și I. Al. Brătescu-Voinești), București, an I, nr. 152, 1 iunie 1919, p. 1.

²⁰ Arhiva M.A.E., Fond 71/1914, vol. 172, f. 146, telegramă a consulului general al României la Odessa, S. Grecianu, către Ministerul de Externe, 12/25 ianuarie 1919.

a Basarabiei pentru ca, în 14 aprilie 1919, din ordinul aceluiași general, un corp de armată să înainteze până la câțiva kilometri nord-est de Tiraspol²¹.

Cererile insistente ale Poloniei ca și amenințările directe la adresa securității frontierelor române au determinat Bucureștiul să ia o măsură radicală. De altfel, oficialitățile poloneze susțineau mai mult ca oricând ideea unei alianțe și a unei colaborări amicale și permanente. Atașatul militar al Poloniei, colonelul Ferdinand de Reszpałdiza, informa opinia publică românească: „suntem indicați la o alianță. Nici un interes nu ne va desparte, totul ne apropie. În România, toată lumea să fie convinsă că împreună reprezentăm o forță atât de mare și cu atât de vaste consecințe încât nimeni nu o va putea ignora”²².

În momentul în care Dieta poloneză dădea publicității Declarația privind Galiția Orientală, la 24 mai 1919, la cererea mareșalului Piłsudski și cu aprobarea guvernului român, trupele Diviziei 8 a Armatei Române, comandate de generalul Iacob Zadic, treceau granița Bucovinei intrând în Pocuția, colțul sud-estic al Galiției, înaintând până la o linie la sud de Stanisławów și Halicz²³. Regiunea ocupată de România – Pocuția – zonă deosebit de interesantă din punct de vedere strategic, puncte de importanță excepțională între Ucraina și Europa Centrală, cuprindea orașele Kołomyja (Colomeea), Obertyn, Sniatin, Kutu, Mielnica, Horodenko și regiunea cuprinsă între izvoarele Ceremușului, Prutului și Râbniciței (și cu orașul Kosow) la vest și Nistrul la nord și est până la o linie care ar fi unit Stanisławów de Halicz. Pocuția, ca de altfel întreaga Galiție Orientală, era un mozaic de populații: ucraineni, polonezi, evrei, germani, ruși, români fiind o zonă deosebit de instabilă și de nevralgică. Misiunea armatei române era de a înainta până când va fi realizat contactul cu armata poloneză, zădărniciind astfel eforturile bolșevice de a stabili o joncțiune prin Pocuția cu trupele Ungariei sovietice. Legătura dintre armatele poloneză și română s-a făcut în 27 mai 1919, la Kalusz și Ottynia, în apropiere de Stanisławów, unde un corp de armată român, condus de locotenentul Radu Galin, a atins avanposturile Diviziei 4 polone a generalului Alexandrowicz²⁴.

Înaintarea trupelor române în Pocuția și ocuparea liniei Nadvorna-Ottynia-Newiska au provocat reacția violentă a misiunii diplomatice ucrainene la București, G. Gasenko arătând că dacă România nu se retrăgea în 48 de ore, guvernul ucrainean „va socoti că România nu va recunoaște deciziile Conferinței de pace și nu va dori să aibă relații de prietenie cu Republica Democrată Ucrainiană în lupta alături de Aliați împotriva bolșevismului”²⁵.

²¹ Arthur E. Adams, *Bolsheviks in the Ukraine. The Second Campaign, 1918-1919*, Yale University Press, New Haven and London, 1963, p. 239-241.

²² „Bucovina” (director: Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu), Cernăuți, an I, nr. 52, 22 mai 1919, p. 2.

²³ Robert Machray, *The Poland of Piłsudski*, George Allen and Unwin, London, 1936, p. 91 și „Bucovina”, Cernăuți, an I, nr. 55, 25 mai 1919, p. 3.

²⁴ „Bucovina”, an I, nr. 61, 3 iunie 1919, p. 2.

²⁵ Arhiva M. A. E., fond 71/1914, dosar 150, f. 7-8, scrisoare din 20 mai/2 iunie 1919.

În regiunea ocupată de români se aflau și importante linii strategice, precum calea ferată Delatyn – Colomeea – Stefanowka²⁶, care ducea spre Polonia centrală și Rutenia. După stabilirea contactului dintre cele două armate, polonezii au ocupat Stanisławów, Holyn, Gliniany, Przemisłany, Brody, Radzimilow²⁷. În același timp, ca un semn de deosebită încredere, România a acceptat trimiterea funcționarilor civili polonezi în Pocuția, atașați pe lângă generalul Zadic²⁸. Comisarii civili polonezi, trebuie reținut, au fost acceptați de armata română *înainte* ca aliații să se pronunțe asupra viitorului acestui teritoriu. Acceptarea lor s-a făcut pentru a se putea constitui o legătură între armata română, pe de o parte, și populația civilă (în unele cazuri, majoritar poloneză), dar și pentru restabilirea ordinii într-o regiune devastată de nereguli, jafuri și atacuri, în care nici o instituție publică nu mai putea lucra normal, toate fiind paralizate de acțiunile diversive de tot felul, fie ale ucrainenilor, fie ale evreilor, fie ale complotiștilor bolșevici. Ca orice ocupație militară și ca oricare de acest fel, în Pocuția s-au semnalat și exagerări ale românilor, determinate fie de necoordonarea acțiunilor cu autoritățile poloneze, fie de mentalitatea învingătorului sau chiar de teama permanentă a atacurilor bolșevice sau ucrainene. Astfel, ocupația românească a dus la ruperea legăturilor între arhiepiscopia catolică de Lemberg (Lwow) și decanatele catolice din Colomeea, Horodenko și Stanisławów²⁹, creând impresia că românii pregătesc, în colaborare cu evreii, un război religios împotriva polonezilor catolici. Dar, pe lângă unele rechiziții făcute de armata română – vagoanele rafinăriei din Krosno luate din gara Peczenizyn³⁰ sau lemnul din pădurea Roshacz³¹ – românii au trecut la reorganizarea instituțiilor și serviciilor regiunii. Armata generalului Zadic a organizat serviciile poștale cu personalul civil găsit în fiecare localitate, sub conducerea Comandamentului militar român P.T.T. (maiorul Turbatu). Salariile personalului oficiilor poștale respective s-au plătit de către armată³². Totodată, s-a trecut la reorganizarea instituțiilor primăriei din fiecare localitate, pe baza structurii numerice a populației. Este adevărat că lipsurile cronice de produse de primă necesitate au favorizat – uneori și cu ajutorul serviciilor vamale române – contrabanda dinspre Bucovina spre Pocuția, prin punctele vamale Nepolocăuți și Orășeni³³ și că protestele Legației Poloniei din București asupra abuzurilor românești (în special la Colomeea) s-au ținut lanț³⁴, dar trebuie ținut seama că la data intrării armatei române în zonă se desfășurau operațiuni militare de anvergură, că nu se hotărâse de către Conferința Păcii cui va reveni Pocuția și că, drept

²⁶ *Ibidem*, f. 193.

²⁷ „Dacia”, an I, nr. 162, 1 iunie 1919.

²⁸ Arhiva M. A. E., fond 71/1914, dosar 150, f. 21.

²⁹ *Ibidem*, f. 181.

³⁰ *Ibidem*, f. 209.

³¹ *Ibidem*, f. 281.

³² *Ibidem*, f. 305, Raport al Direcțiunii Generale a Poștelor, Telegrafelor și Telefoanelor către Ministerul de Externe, 17 februarie 1923.

³³ „Bucovina”, an I, nr. 124, 23 august 1919.

³⁴ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, dosar 150, f. 190.

compensații pentru pierderile suferite, armata română a rechiziționat mult mai puțin decât ar fi fost normal³⁵. De altfel, și generalul Zadic atrăgea atenția că „nu s-au luat decât materiale ce au aparținut fostului stat sau fostei armate austriece și aceasta s-a făcut de la începutul intrării noastre în Pocuția și când *nu era precizat încă precum nu este precizat nici până acum cui va aparține definitiv Pocuția*”³⁶.

Cele mai tensionate momente ale colaborării româno-polone și ale ocupației românești în Pocuția se pare că s-au petrecut în orașul Colomeea, în centrul zonei și aproape de frontiera românească. Ziarul polonez „Gazeta Poranna” din Lwów (14 iulie 1919) acuza armata română că după ocuparea orașului Colomeea (la 26 mai 1919) a început rechiziționarea masivă de alimente (printre care și 60 de vagoane de zahăr, produs deosebit de deficitar), lemne, furaje, mobilă, că românii au interzis circulația presei poloneze și au instaurat cenzura. Românii erau acuzați de colaborare cu evreii pentru că un ofițer român, căpitanul Mironescu, comandant al județului Colomeea, a introdus ca limbă oficială germana și pentru că avea sprijin masiv în sânul comunității evreiești, perspectiva deschisă fiind de-a dreptul sumbră: „Invazia română a umplut paharul cu amărăciune al populației din Colomeea”³⁷. Răspunzându-se acestor atacuri deosebit de dure, la Colomeea au început investigațiile conduse de generalul Zadic (de partea română) și de Edmund Jurystowski, comisarul civil al guvernului polon pe lângă Comandamentul Diviziei 8 Române și Walenty Bielawski, însărcinat pentru afaceri interne în Pocuția (de partea polonă), consemnându-se neveridicitatea știrilor privind rechizițiile masive de alimente (în special zahăr), a faptului că în orașul Colomeea conducerea a fost preluată de evrei sprijiniți de români (în fapt, din 10 șefi care au fost însărcinați de autoritățile române cu conducerea departamentelor de administrație în Pocuția, 9 erau polonezi iar unul era ucrainean). De asemenea, pentru înțelegerea cu oficialitățile militare române, în lipsă de traducători de încredere, a fost desemnată drept limbă oficială limba germană, vorbită de comunitățile evreiești, dar toate ordonanțele publicate erau tipărite în cele patru limbi vorbite în Pocuția (polonă, germană, ucraineană și română)³⁸.

Problema evreiască a fost o chestiune nevralgică în timpul administrării românești a Pocuției și, totodată, a fost o problemă globală pentru întreaga Galiție Orientală și, mai departe, pentru însăși stabilitatea și unitatea statului polonez. Existau unele statistici, din 1910, care stabileau că din totalul populației galițiene, peste 15% era de origine evreiască³⁹. Existau însă zone, precum Colomeea, unde

³⁵ *Ibidem*, f. 26, raport al șefului Marelui Cartier General Român, general Cihoski, către Ministerul de Externe, 23 octombrie 1919.

³⁶ *Ibidem*, f. 204, telegramă a generalului Zadic către Marele Cartier General Român, 16 august 1919.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, f. 241-243, Proces verbal dresat în Colomeea în 18 august 1919 în chestia constatării verosimilității investigațiunilor la adresa Armatei Regale Române de ocupațiune publicate de „Gazeta Poranna” din 11 iulie 1919 sub titlul „Colomeea strigă după ajutor”.

³⁹ *Pourquoi les ukrainiens et les polonais guerroyent-ils les uns contre les autres dans la Galicie Orientale?*, în „Les Questions Ukrainiennes”, nr. 2, 1919, p. 3.

elementul evreiesc era predominant. Conform statisticilor făcute de români, la un total de 36.000 de locuitori câți avea orașul la mijlocul anului 1919, 10.000 erau polonezi, 2.000 germani, 7.000 ucrainieni și peste 17.000 erau evrei⁴⁰. Era și normal, în fața realității etnice, autoritățile române să se conformeze ei; generalul Zadic a format un Consiliu Comunal compus din 17 evrei, 10 polonezi, 7 ucraineni și 2 germani (câte un consilier la mia de locuitori), numind ca primar un polonez iar ca adjunct de primar un evreu și un ucrainean⁴¹. Polonezii au acuzat, însă, autoritățile române că au favorizat constant elementul evreiesc în dauna celui polon în speranța atragerii de simpatii, necesare și utile pentru o eventuală integrare a Pocuției între granițele statului român. Puternicele disensiuni polono-evreiești nu erau nicidecum de dată recentă, de fapt ele au continuat și au luat amploare în cele două decenii de pace, dar amintirea marilor masacre antievreiești din noiembrie 1918 de la Lwow și Wilno⁴² era prea proaspătă iar, nu trebuie uitat, ele se înfăptuiseră în cursul încercărilor de integrare de noi provincii, considerate centre de polonitate, în cadrul statului polon. Chiar și la Colomeea, în ciuda măsurilor restrictive luate de autoritățile române, au avut loc incidente polono-evreiești: la 28 mai 1919, în piața centrală a orașului, militari poloni înarmați au deschis focul asupra civililor evrei adunați acolo, iar în comuna Rakovski, tot în Pocuția, evreii au fost jefuiți și măcelăriți de trupele Diviziei IV de vânători poloni (în 14-16 iunie 1919)⁴³.

Intransigența și excesele polonezilor față de comunitatea evreiască, precum și evidenta protecție acordată de autoritățile române de ocupație, au determinat o creștere a curentului de simpatie pentru armata română în centrele evreiești. Importanți factori de decizie evreiască din Pocuția au militat, înainte chiar ca România să facă demersurile necesare, pentru anexarea Pocuției la statul român. Lămuritoare asupra stadiului evoluției relațiilor româno-evreiești în Pocuția sunt, credem, câteva exemple. Astfel, Marek Lacks, evreu, fostul președinte al Consiliului Național Dirigent din Colomeea aprecia că „*România ne-a întins mâna ei binefăcătoare și ne-a scăpat de la o moarte sigură*”, mărturisind, concomitent, că evreimea din Pocuția făcuse un memoriu către Consiliul Suprem Aliat prin care se cerea „*imediată ocupare a Galiției de către trupele române*”⁴⁴. Mai mult, ing. Hemian Stapler, vicepreședintele Consiliului Național Evreiesc din Pocuția a cerut, la 22 iulie 1919, ca „armatele române să rămână în Pocuția căci altfel întreaga populație evreiască va fi prigonită” și

⁴⁰ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 241-243.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Robert Machray, *op. cit.*, p. 89-90.

⁴³ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 223-225, Dosarul Marelui Cartier General Român, Biroul de Contraintformații, „Crimele săvârșite de soldați din armata polonă în Pocuția”.

⁴⁴ „Dacia”, an I, nr. 190, 9 iulie 1919, p. 3.

apreciind că „evreii sunt mulțumiți de armatele române”⁴⁵. Este probabil ca, în încercarea de a evita o trecere masivă a comunităților evreiești la ideile bolșevice, și deci pentru a oferi o altă variantă, autoritățile române, perfect conștiente de greutatea acestor comunități în structurile Pocuției, să fi tolerat unele manifestări naționaliste ale iudaismului (alături de acceptarea limbii germane ca limbă oficială în Pocuția) dar, până la urmă, în fața amenințărilor dinspre Răsărit, această toleranță românească s-a dovedit viabilă și, mai mult, a oferit o posibilă modalitate de integrare în noile realități politice a evreilor. Nu poate fi demonstrată, însă, o prigonire a elementelor polone, măsurile luate pentru calmarea spiritelor ultranaționaliste fiind, dimpotrivă, corecte în parte. Soluția temperării a fost aleasă nu întâmplător, pentru că o sprijinire fățișă a polonezilor ar fi dus, fără îndoială, la masacre de genul celor de la Lwów și Wilno, și ar fi fost imputate autorităților răspunzătoare, adică celor românești.

Un alt eveniment major al administrării românești a Pocuției a fost arestarea arhiducelui Wilhelm de Habsburg (de 28 de ani), vărul fostului împărat Carol și desemnat de naționaliștii ucraineni galițieni drept hatman al viitoarei Ucraine galițiene ce ar fi cuprins și Bucovina românească. O companie de grăniceri români, condusă de căpitanul Toma Dinculescu, fiind informată în prealabil, a efectuat percheziții în comuna Jabia, la 42 kilometri de Kosow, locuită în totalitate de ucraineni, deosebit de ostili atât populației evreiești și polone cât și ocupanților români. Aici, pe lângă arme și armament, au fost găsiți ascunși arhiducele Wilhelm, aghiotantul său, căpitanul Rubech von Harach, precum și câțiva deputați ucraineni galițieni care declanșaseră o intensă propagandă de ridicare a Galiției împotriva hotărârilor Conferinței de pace și a autorităților române. Prizonierii au fost trimiși la Colomeea și, de aici, transportați la Cernăuți⁴⁶.

În condițiile în care la 25 iunie 1919 Consiliul Suprem Aliat accepta cererea Poloniei de ocupare a Galiției Orientale⁴⁷, iar la 26 iunie 1919 se încheia un armistițiu între polonezi și ucraineni pe linia Tarnopol-Husiatyn-Zaleszczyki-Nistru-Zlota-Lipa⁴⁸ prezența armatei române în Pocuția putea înceta. Trebuie din nou subliniată ideea că, deși cu trupe în zonă, cu puternic sprijin evreiesc, România nu a cerut Antantei anexarea Pocuției și nu a avut de la guvernul polon pretenții de despăgubiri pentru ajutorul acordat. În deplin acord, fără nici o complicație militară sau politică, un adevărat model al colaborării într-o regiune din care nu lipseau conflictele, stările de tensiune, amenințările, la Lwów (Lemberg), în 20-21 iulie 1919, s-a semnat Convenția militară polono-română pentru evacuarea

⁴⁵ Ibidem, nr. 210, 29 iulie 1919, p. 1.

⁴⁶ *Arestarea Arhiducelui Wilhelm de Habsburg*, în „Bucovina”, an I, nr. 66, 11 iunie 1919, p. 1 și *Cum a fost arestat Arhiducele Wilhelm de Habsburg* în ibidem, nr. 71, 17 iunie 1919, p. 1.

⁴⁷ Robert Machray, *op. cit.*, p. 91.

⁴⁸ „Bucovina”, nr. 81, 28 iunie 1919.

Pocuției de către români⁴⁹ între generalul Iacob Zadic, comandantul Diviziei 8 Române și generalul conte de Lamezan Salins de partea polonă⁵⁰. La articolul 2 al Convenției era tratată, pentru prima dată, și problema noii frontiere comune: „după evacuarea Pocuției, linia care separă armata română de armata polonă va fi formată de frontiera istorică a Bucovinei, începând de la satul Babin, pe Nistru, până la Jablonica, pe Ceremușul Alb. Satul Serafince, conform convenției, face parte din terenul ce urmează a fi reocupat de armata polonă”⁵¹. Datorită unor neînțelegeri teritoriale, minore, pe malul Ceremușului, la nord-vest de Văscăuți, precum și ocupării de către trupele române a podului de pe Ceremuș de la Zaluca și a tunelului de cale ferată de la Worominka⁵², generalul Cihoski, șeful Marelui Cartier General Român, atrăgea atenția Ministerului român de Externe că linia de demarcație fixată prin protocolul de la Lwow „are drept scop numai *delimitarea* zonelor actuale și nu urmează a servi de bază la stabilirea frontierei definitive dintre România și Polonia”⁵³.

Putem stabili că frontiera româno-polonă a fost, în general, conformă cu frontiera istorică a Bucovinei și, deci, cu linia de demarcație stabilită în iulie 1919 la Lwów și că ocupația românească a Pocuției a durat din 24 mai până în primele zile ale lunii august 1919.

Trebuie arătat că în timpul colaborării militare din Galiția, și poate în funcție de aceasta, între Varșovia și București s-au stabilit raporturi diplomatice la nivel de legație, la 10 iunie 1919 fiind trimis la București contele Aleksander Skrzynski drept ministru plenipotențiar; la 18 iulie 1919 Regele Ferdinand semna Decretul de numire a lui Alexandru Florescu ca ministru plenipotențiar al României la Varșovia⁵⁴.

Ambele state aveau aceleași probleme de străbătut: reintegrare teritorială, economică și politică, depășirea crizelor politice și economice, revizionismul, pericolul unui conflict cu Răsăritul, minoritățile naționale, încercări de integrare zonală și europeană. Deși cu soluții de politică externă diferite (Polonia lui Piłsudski milita fie pentru o federație cu Ucraina și Lituania, fie pentru o confederație de la Baltica în Balcani, în timp ce România era preocupată în special de prevenirea revizionismului maghiar), cele două state și-au găsit puncte comune de înțelegere de-a lungul celor două decenii interbelice, evoluția raporturilor dintre ele, nu lipsite câteodată de asperități, rămânând un model de înțelegere într-o zonă în care nu toate frontierele erau juste și conforme cu principiile wilsoniene și, tocmai de aceea, o zonă confruntată cu mari dezechilibre, tensiuni și conflicte.

⁴⁹ Arhiva M.A.E., fond 71/1914, vol. 150, f. 204.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 12 și f. 46.

⁵¹ *Ibidem*, f. 12, Notă verbală a Legației Poloniei către Ministerul de Externe, 3 septembrie 1919.

⁵² *Ibidem*, f. 14-15 și f. 16.

⁵³ *Ibidem*, f. 10, telegrama generalului Cihoski pentru Ministerul de Externe, 8 august 1919.

⁵⁴ Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 18.

A TERRITORIAL DILEMMA AND A DIPLOMATIC DÉBUT. THE OCCUPATION OF POCUTIA BY THE ROMANIAN ARMY (24 MAY – EARLY AUGUST 1919) AND THE BEGINNING OF THE ROUMANO-POLISH RELATIONS

Abstract

The geopolitical restructuring of 1917-1918 led to the vanishing of empires in central and eastern Europe and the coming on stage, as a result of a complex and highly important processes, of new national states (Poland, Czechoslovakia, the Baltic States), while others (Romania) completed their national unity in the same period. The whole area, even before the end of the War, became engaged in social and national conflicts, such as the institution of Bolshevik regimes in Hungary, Slovakia and Bavaria, and the struggle for independence conducted by the Ukrainian nationalist movement with direct support from the Powers of the Entente and the Polish State.

The proximate developments (namely in Bolshevik Russia and chaotic Ukraine), while heightened by the revisionist and ideological peril coming from Budapest, called for the convergence of strategies and goals in the foreign policy of both Bucharest and Warsaw. In order to prevent co-operation between the armies of Bela Kun and V. I. Lenin and fulfil concomitantly an imperative desire shared by Poland and Romania – a common borderline – the Romanian Army, at the insistent request of the Polish authorities, occupied Pocutia with the aim to establish a direct contact with the armies of the Government in Warsaw. Despite slight misunderstandings, the collaboration in Pocutia and the attitude of the two allies could very well indeed stand as an example of relations in an area of Europe torn by divergences and conflicts of interests. Not only did Romania refrain from any territorial or financial claims at the end of the military action, but this operation in itself can be considered to have marked the début of the diplomatic Roumano-Polish relations. As for the importance Poland conferred to the relations with Romania, it should be noted that the first Polish diplomatic representative after the establishment of the relations was Count Aleksander Skrzyński himself, a leading personality in the political life of Poland until 1926 (Prime Minister and Minister for Foreign Affairs).

POLITICA FINANCIARĂ A RUSIEI ÎN MOLDOVA ȘI MUNTENIA ÎN ANII 1806 – 1812

ALEXEI AGACHI

Din șirul lung de contribuții și prestații impuse de Rusia țaristă Moldovei și Țării Românești în timpul ocupației din anii 1806-1812¹ a făcut parte și povara întreținerii spitalelor militare. Preluând comanda armatei, feldmareșalul A. Prozorovski a emis un ordin conform căruia, începând cu 1 ianuarie 1808 Divanele principatelor erau obligate a plăti anual 1 136 375 ruble rusești de argint sau cervonți de aur la cursul de 8 lei și 30 de parale. Divanele nu dispuneau de ruble sau cervonți și au fost nevoite să plătească în lei la cursul stabilit de către administrația militară rusă: pentru o rublă 2 lei și 25 parale (105 parale).

Această impunere nu numai că era înjustă și jefuitoare, ci și extrem de exagerată, ceea ce denotă poftele hrăpărețe ale administrației ruse. Conform cursului bănesc menționat, Moldova și Țara Românească ar fi trebuit să plătească câte 1 491 492 lei, fiind obligate și să verse importante sume de bani pentru porțiile de carne și de vin, pentru enorme cantități de furaje etc. Convingându-se de absoluta imposibilitate a Divanelor de a achita sumele cerute, A. Prozorovski le-a redus la jumătate, fiecărui principat revenindu-i câte 284 093 ruble și 75 copeici de argint², ceea ce însuma, conform cursului bănesc menționat mai sus, 745 740 lei. Banii urmau să fie luați în cote lunare.

Pe parcursul anilor 1808-1809 numărul trupelor ruse în principate a sporit considerabil, mărindu-se și numărul bolnavilor spitalizați. Din această cauză sumele impuse Divanelor erau mereu majorate prin mărirea cursului rublei de argint față de leu. Ca pretext a fost folosit exportul ilegal al unor mari cantități de monede rusești de argint în posesiunile austriece, în vederea topirii lor și a confecționării de bijuterii și alte obiecte de preț. În urma efectuării probelor s-a constatat că valoarea monedei rusești de argint era mai mare cu 27 parale decât valoarea monedei turcești de argint, care circula în principate, sub denumirea de iuzluk. Pentru a stăvili scoaterea monedei ruse din principate prin care harnaul țaristă suferea pagube, A. Prozorovski a emis la 18 iunie 1808 un ordin prin care cursul rublei de argint era majorat de la 2 lei și 25 parale până la 3 lei (120 parale), iar cursul cervonțului de aur a fost mărit de la 8 lei 30 parale până la 10 lei

¹ Vezi „Destin românesc”, 1994, nr. 1, p. 66-73; nr. 2, p. 109-117; nr. 4, p. 59-68.

² Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare A. N. R. M.), F.1, inv. 1, d. 65, f. 32, 43; d. 682, f. 84v.

în Moldova și de la 9 lei la 10 lei în Țara Românească³. Începând cu 1 iulie 1808 administrația rusă a cerut Divanului să achite sumele stabilite pentru întreținerea spitalelor conform noului curs, ceea ce majora suma pentru Divanul Moldovei de la 745 746 până la 852 281 lei anual, adică cu 106 535 lei.

Divanul Moldovei a încercat să se opună spoliei, amintindu-i lui Kușnikov că anterior nu-și asumase obligația să plătească armatei sumele respective în ruble rusești, ci în lei și numai conform cursului de 105 parale pentru o rublă de argint⁴. Protestele au rămas însă zadarnice. Din cauza sumei mari vistieria Moldovei nu reușise să achite la timp cotele lunare. Numai către finele anului 1808 s-a acumulat o „datorie” de 18 981 ruble rusești de argint, ceea ce echivala cu 56 943 de lei⁵. Mai mult: administrația rusă s-a dovedit atât de hrăpăreață, încât cerea restituirea chiar și a împrumuturilor anterioare și tot conform noului curs bănesc. De exemplu, în anul 1808 Divanul a împrumutat de la administrația rusă 15 238 ruble de argint care, conform cursului de atunci însemnau 40 mii de lei, aceștia fiind folosiți pentru satisfacerea necesităților armatei ruse. După majorarea cursului bănesc funcționarii ruși au cerut restituirea datoriei conform noului curs, ordonând ca diferența să fie achitată din veniturile generale ale vistieriei. Ca rezultat, Divanul a fost obligat a vărsa 5 714 lei mai mult decât împrumutase. La 12 septembrie 1808 Kușnikov, președintele Divanului Moldovei și Munteniei, raporta lui A. Prozorovski că datoria „a fost restituită în întregime”⁶, dar cu toate acestea funcționarii ruși mai cereau 134 ruble și 27 copeici, adică 403 lei⁷.

Sumele pentru întreținerea spitalelor militare au fost stabilite în 1808, însă ca nu cumva Divanele să creadă că această dare a fost stabilită numai pentru acel an, A. Prozorovski a ordonat la 12 februarie 1809 lui Kușnikov să atenționeze Divanul Țării Românești să achite sumele stabilite pentru spitale și porția de carne „fără nici o întârziere sau substituie, care în nici un caz nu vor fi acceptate”⁸. Kușnikov a transmis prescripția feldmareșalului Divanului ambelor principate, cu toate că în ordinul acestuia era menționat numai Divanul Munteniei⁹. Divanul Țării Românești a protestat împotriva majorării nejustificate a sumelor plătite pentru spitale. În jalba de pe 12 octombrie 1809 adresată noului comandant al armatei ruse, generalul Bagration, se menționa că guvernul principatului nici până, nici după majorarea sumelor „n-a avut niciodată ruble, veniturile și atunci și acum intrând în vistierie în monedă turcească”. Divanul își exprima nedumerirea că plata pentru spitale era cerută în ruble, menționând că nici „locuitorii nu aveau ruble” și că în numele „dreptății, cu majorarea cursului rublei nu poate fi mărită suma stabilită pentru întreținerea spitalelor”¹⁰. În continuare se argumenta că toate impozitele și

³ A.N.R.M., F.1, inv.1, d. 122, f. 10-10v, 13, 14, 19.

⁴ Ibidem, d. 65, f. 32, , 43, 97-97v, 123, 156.

⁵ Ibidem, d. 9, f. 608v.

⁶ Ibidem, d. 53, f. 10-10v, 12-12v, 13, 14.

⁷ Ibidem, f. 14.

⁸ Ibidem, d. 682, f.3-3v.

⁹ Ibidem, d. 1 324, f. 283v-284.

¹⁰ Ibidem, d. 682, f. 84v-85.

veniturile sunt adunate în lei, că veniturile țării nu au crescut, iar cele suplimentare au fost lichidate prin interzicerea comerțului exterior. La această plângere Bagration și-a exprimat nemulțumirea că Divanul Țării Românești a încălcat prescripția lui A. Prozorovski, adresându-se direct comandantului armatei ruse peste capul lui S. Kușnikov. Bagration a ordonat senatorului „să îndrumeze Divanul ca pe viitor rubla să fie socotită la cursul de 120 parale”, căci acesta, conform opiniei generalului, „nu calcula just cursul” și astfel „se află în mare rătăcire”¹¹. Din ignoranță Bagration mai scria că dacă Divanul nu are ruble de argint „să plătească în cervonți” la cursul de 10 lei cervonțul¹², de parcă locuitorii Țării Românești și Divanul acesteia ar fi dispus de bani de aur.

Realitatea a demonstrat că mărirea cursului rublei rusești de argint nu a stăvilit afacerile frauduloase. În anul 1810 au fost prinși contrabandiști care scoteau din principate în mod clandestin monedă rusească de argint. La un nou control s-a constatat că afaceriștii evrei aveau un profit de 20 de parale de la fiecare rublă în comparație cu banii turcești care circulau în principate. Pentru a pune capăt contrabandei, în afara măsurilor de pază a hotarelor, administrația rusă a recurs iarăși la majorarea cursului rublei. Conform ordinului noului comandant al trupelor ruse, generalul Kamenski, din 31 august 1810, cursul rublei rusești era majorat de la 3 lei până la 3 lei și 24 parale¹³, urmând ca efectuarea tuturor operațiilor financiare să se facă în conformitate cu noul curs. În afara aspectului financiar măsura întreprinsă de general avea și un scop politic: în perspectiva anexării Moldovei și Țării Românești el dorea să întărească aici poziția banilor rusești, înlăturând moneda turcească. Iată cum era expus acest lucru în ordinul lui Kamenski; „...dorind, în sfârșit, ca locuitorii Moldovei și Țării Românești care s-au obișnuit cu moneda turcească, să se deprindă exact în același mod și cu cea rusească, ordon [...] ca de la 20 septembrie viitor prețul rublei rusești de argint să fie considerat 144 de parale, sau 3 lei și 24 parale, iar cervonțul [...] 12 lei”¹⁴. Ordonând Divanului Moldovei să se călăuzească în efectuarea operațiilor financiare de această decizie, noul președinte al Divanelor Moldovei și Munteniei, Krasno-Milașevici, motiva promulgarea ei doar din considerentul „de a preîntâmpina scoaterea din acest ținut” a banilor de aur și argint și „utilizarea monedei rusești de argint pentru confecționarea bijuteriilor prin topire”¹⁵.

Nici aceste măsuri luate de administrația rusă n-au dat rezultatele scontate. În luna decembrie 1910 Kamenski primește de la ministrul de finanțe al Rusiei informația că rezidentul rus din orașul Danzig a raportat șefilor săi de la Petersburg despre exportul clandestin al monedei rusești din Moldova și Muntenia într-o cantitate destul de mare¹⁶, iar în martie 1811 au fost confiscați 4 saci cu

¹¹ Ibidem, f. 78-78v.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, d. 1 968, f. 2-2v.

¹⁴ Ibidem, f. 2v.

¹⁵ Ibidem, d. 2 286, f. 72v-73v.

¹⁶ Ibidem, d. 2 294, f. 2-2v.

monede rusești de argint trimiși din Iași în Austria de către un zaraf evreu, care mai trimisese anterior pe aceeași cale alți 10 saci¹⁷.

Toate acestea nu l-au împiedicat pe Kamenski ca, odată cu majorarea cursului rublei, să sporească și sumele cerute de la Divanele principatelor pentru întreținerea spitalelor militare. Suma anterioară de 852 281 lei ridicată anual de la Divane a fost mărită cu 170 456,5 lei ceea ce însemna 1 022 737 de lei și 20 parale¹⁸. Noua majorare a alarmat totalmente Divanele, care oricât ar fi dat, rămâneau mereu datoare armatei. Vistieria Moldovei nu mai putea suporta asemenea cheltuieli, cu atât mai mult în condițiile foametei și secetei din 1810. S-a convins de acest lucru și senatorul Krasno-Milașevici, care a fost nevoit să adreseze generalului Kamenski un raport cerând stabilirea odată pentru totdeauna a unor sume fixe pentru porția de carne și întreținerea spitalelor¹⁹.

Situația populației fiind dezastruoasă, generalul Kamenski s-a văzut nevoit să ia decizia ca de la 1 ianuarie 1811 Divanele să plătească suma anterioară de 852 281 lei anual, precum stabilise A. Prozorovski conform cursului de 3 lei rubla rusească de argint și să anuleze propria hotărâre de a majora cursul rublei până la 3 lei și 24 parale²⁰. Deci, suma pentru întreținerea spitalelor militare fiind majorată de administrația rusă, tot de aceasta a fost micșorată. Krasno-Milașevici însă a prezentat faptul ca o mare binefacere pentru Moldova, subliniind că „Divanul va aprecia la justa valoare cât de mult se îngrijesc autoritățile rusești de aici de micșorarea poverilor suportate de populația locală...”²¹. Comunicând Divanului Moldovei știrea, senatorul a ținut să precizeze că hotărârea comandantului armatei ruse nu se extinde asupra sumelor deja plătite și nici asupra datoriilor²², ceea ce arată că administrația rusă căuta să obțină un anumit profit din afacere. Vom aminti că ordinul de majorare a cursului rublei a intrat în vigoare la 20 septembrie 1810, iar anularea ordinului a intrat în vigoare pe 1 ianuarie 1811. Deci în răstimpul de la 20 septembrie până la 31 decembrie 1810 Divanului i s-a impus să achite banii pentru întreținerea spitalelor conform cursului de 3 lei și 24 parale, ceea ce a contribuit la scoaterea din vistieria Moldovei a unei sume în plus de 47 823 lei, sumă importantă în condițiile de atunci.

Trebuie să subliniem că nu contrabanda cu moneda rusească a constituit principala cauză a majorării sumelor cerute de la Divane, ci creșterea numărului trupelor ruse dislocate în principate. Faptul a fost mărturisit de chiar Kutuzov. Preluând comanda armatei ruse, generalul s-a interesat și de problema dărilor bănești din partea Divanelor și i-a displicut decizia lui Kamenski, care, în condițiile foametei din anul 1810, a micșorat suma pentru spitale de la 1 022 737 până la 852 281 lei, sumă stabilită anterior de către A. Prozorovski. Kutuzov

¹⁷ Ibidem, f. 44.

¹⁸ Ibidem, d. 3 247, f. 219.

¹⁹ Ibidem, f. 219v-220.

²⁰ Ibidem, d. 3 322, f. 18.

²¹ Ibidem, d. 3 247, f. 336v.

²² Ibidem, f. 336.

explica lui Krasno-Milașevici că prima dintre sumele indicate stabilită de Kamenski²³ este inclusă deja de către ministrul de finanțe în cheltuielile prevăzute de hazznaua rusă pentru întreținerea spitalelor militare, de aceea hotărârea lui Kamenski de micșora „nu poate rămâne pentru totdeauna”. Kutuzov mai preciza că atunci când sumele au fost majorate „în Moldova și Țara Românească se aflau mai multe trupe și de aceea pentru întreținerea spitalelor militare era necesară o sumă mai mare”²⁴. Generalul amintea că există o legătură între numărul trupelor ruse și majorarea sumelor pentru întreținerea spitalelor militare nu numai în perioada trecută, ci și pe viitor, când îl critica pe Krasno-Milașevici, că a acceptat micșorarea introdusă de către Kamenski numai din cauză că numărul trupelor din Moldova și Țara Românească era mai mic decât în timpul lui Prozorovski și întreținerea spitalelor, în care numărul bolnavilor era mai mic, nu necesită sume mari de bani. Însă, în cazul măririi numărului de trupe, ceea ce va aduce majorarea numărului bolnavilor, el va cere suma stabilită de Kamenski²⁵ la 31 august 1810, câte 1 022 737 lei de la fiecare principat²⁶.

Însă până la sfârșitul războiului numărul trupelor ruse din Moldova și Țara Românească n-a sporit, ele fiind dislocate în alte părți pentru a ține piept armatei lui Napoleon Bonaparte, care se apropia de hotarele imperiului, și, deci, până la finele războiului principatele au achitat anual câte 852 281 lei.

Sumele totale cheltuite de Moldova și Țara Românească pentru întreținerea spitalelor armatei ruse erau enorme. Conform calculelor noastre, de la 1 ianuarie 1808, când au fost stabilite plățile și până la 2 octombrie 1812, când trupele ruse s-au retras din principate, Moldova a plătit 4 042 890 lei, iar Țara Românească – 4 047 226 lei. În realitate sumele erau cu mult mai mari pentru că, nefiind în stare să plătească banii lunar, Divanele făceau împrumuturi, pentru care erau nevoite să achite creditorilor importante dobânzi. Afară de aceasta, sumele indicate nu cuprindeau alte cheltuieli privind amenajarea și repararea spitalelor.

Ostașii ruși se comportau în spitale ca niște vandali, distrugând totul, din care cauză Divanele erau mereu nevoite să facă reparații. Deși în luna decembrie 1810 spitalele militare fuseseră reparate, în primele luni ale anului 1811 Divanul Moldovei face o nouă reparație, cheltuind 5 449 lei. Krasno-Milașevici a rămas indignat de reparație, cerând explicații și amenințând Divanul că nu va trece suma la cheltuieli până când nu va primi explicațiile corespunzătoare²⁷. Senatorul însuși menționa că Divanul face mari cheltuieli cu spitalele, mereu reconstruindu-le și reparându-le. Inițial demnitarul dădea vina pe funcționarii numiți de către Divan pe lângă administratorul militar rus al spitalelor și de aceea a numit un revizor pentru a-i supraveghea. Senatorul a sesizat nereguli în supravegherea spitalelor din Iași de către administratorul militar rus Laxman și în activitatea unor funcționari ai

²³ Aici în document este menționat în mod greșit numele lui A. Prozorovski.

²⁴ Ibidem, d. 3 322, f. 93v-94.

²⁵ Aici în document este menționat în mod greșit numele lui A. Prozorovski.

²⁶ Ibidem, d. 3 322, f. 94.

²⁷ Ibidem, d. 3 247, f. 949v-950.

Divanului care aprobau cererile administratorilor de spitale cu scopul obținerii de profituri ilicite legate de reparații. Se pare, însă, că profiturile reveneau mai mult lui Laxman, care în lipsa senatorului plecat la București s-a folosit de plecarea revizorului pentru „a începe o nouă reparație”²⁸. Deci vina deselor reparații nu revenea numai ostașilor.

Oricum, din cauza numărului mare de bolnavi, spitalele necesitau mari cheltuieli suplimentare. Numai pentru cele din Iași vistieria Moldovei a fost nevoită să plătească în 1810 41 286 lei. În mai 1811 Krasno-Milașevici cere de la Divan pentru începutul unei noi reparații a acelorși spitale din Iași alți 1 000 de cervonți (12 mii lei)²⁹. Pentru spitalele din Focșani au fost necesare în aprilie 1810 25 mii lei³⁰. Divanul a fost obligat să repare și fostele cazarmе ale ienicerilor din Tighina (Bender) pentru a le transforma în spitale, să construiască pentru bolnavi 200 de paturi duble mobile, să repare alte construcții pentru amenajarea bucătăriei și depozitului, să mai construiască în Iași 200 de paturi duble a câte 10 lei fiecare, deci încă 2 000 lei și să le transporte cu carele locuitorilor la Tighina³¹. Au mai fost cerute 5 care pentru deservirea în permanență a spitalelor militare din Hotin și altele pentru transportul a 135 de paturi duble și 50 de mese de la Iași la Ismail³². În august 1811 au fost iarăși ceruți 4 134 de lei pentru repararea clădirilor spitalelor militare³³. În localitățile unde erau organizate spitale, ispravnicii erau obligați să le aprovizioneze cu lumânări pentru iluminare. De exemplu, în localitatea Hârlău era eliberată lunar câte o oca de lumânări³⁴, însă cantitatea varia de la ținut la ținut în dependență de mărimea încăperilor.

În majoritatea cazurilor spitalele erau instalate în casele mai mari, locuitorii fiind constrânși de către administrația rusă să le elibereze. În 1810 spitalul din Hotin a fost transferat la Buzău și cu acea ocazie medicul Ugriumov a ales aici 25 din cele mai bune case pentru internarea a 400 de bolnavi, ordonând evacuarea lor de către locatari, repararea și înzestrarea cu paturi de scânduri și pregătirea cantității necesare de fân pentru perne și saltele³⁵. Același lucru s-a făcut și la Ismail. La Iași spitalul a fost instalat în palatul domnesc unde au încăput 1 300 bolnavi, iar alți 1 300 urmau a fi internați în alte case luate și ele de la locuitori³⁶. Din această cauză reședința Divanului și departamentele acestuia au fost transferate cu depozite cu tot în palatul mitropoliei.³⁷

²⁸ Ibidem, d. 3 248, f. 1 046v-1 047.

²⁹ Ibidem, f. 308-310v; d. 2 286, f. 1 158v.

³⁰ Ibidem, d. 3 247, f. 999.

³¹ Ibidem, f. 986-986v, d. 3 248, f. 94, 103v.

³² Ibidem, d. 3 248, f. 358v, 746v.

³³ Ibidem, f. 1 573.

³⁴ Ibidem, d. 650, f. 1.

³⁵ Ibidem, d. 2 283, f. 1 234v-1 235.

³⁶ Ibidem, d. 2 286, ff. 241, 244, 244v.

³⁷ Ibidem, f. 304v.

Alungarea locuitorilor din propriile lor case stârnea nemulțumiri și proteste. Locuitorii Buzăului, ale căror case urmau a fi luate pentru spitale, au adresat o jalbă lui Krasno-Milasevici, însă ea a fost respinsă și casele luate³⁸. Un alt grup de locuitori ai Focșanilor se plâneau lui Kușnikov de împovărare și ruinare din cauza instalării în casele lor a spitalelor militare³⁹, însă totul zadarnic – senatorul a rămas neînduplecat. Senatorii ruși și Divanele principatelor primeau sute de asemenea plângeri din partea locuitorilor.

În cazurile când atare case lipseau, erau reparate alte clădiri sau construite noi încăperi pentru care era nevoie de materiale de construcție și brațe de muncă. În luna iunie 1810 comandantul militar din Tighina cerea ispravnicului să trimită zilnic câte 20 de salahori și câte cinci care cu boi pentru construirea spitalului⁴⁰; tot atunci administratorul spitalului cerea ispravnicului să construiască 500 de paturi mobile, deși nu avea un asemenea drept⁴¹. Mai era necesară pentru spitale o mare cantitate de fân: pe parcursul unui an nouă spitale cu 6 700 de bolnavi aveau nevoie de 201 mii de puduri de fân: pentru saltele și perne⁴². Tot în sarcina locuitorilor era pusă spălarea rogojinelor, saltelelor și a fețelor de perne din spitalul de la Focșani⁴³.

În dependență de desfășurarea operațiunilor militare erau redislocate și spitalele. În august 1810 generalul Kamenski a ordonat transferarea spitalului militar din Tighina la Ismail, a celui din Hotin la Buzău, mai apoi, la ordinul lui Kutuzov, spitalele din Silistra și Buzău erau lichidate, iar bolnavii urmau să fie transportați la cele din Ismail și Tighina⁴⁴. Pentru redisolcarea spitalelor erau necesare mijloace de transport, carele fiind luate în număr mare de la locuitori. Afară de aceasta, toți locuitorii transportau în permanență cu carele lor bolnavii din unitățile militare la spitale și invers, pe cei însănătoșiți – de la spitale în unitățile militare.

În același timp Divanul Moldovei mai avea de plătit armatei ruse anual câte 354 242 lei pentru așa-zisa porție de carne⁴⁵. La acest capitol, din 1808 până la 2 octombrie 1812, ambele principate au achitat Rusiei câte 1 682 649,5 lei fiecare. Tot în contul populației locale primeau ostașii ruși și porția de vin. La 25 iulie 1809 A. Prozorovski a emis un ordin conform căruia fiecare ostaș combatant primea de trei ori pe săptămână câte un pahar de votcă, iar cei auxiliari câte un pahar pe săptămână, precum fusese stabilit de către țară⁴⁶. De menționat că în unele cazuri porția de vin figurează aparte, în alte cazuri este inclusă în sumele plătite de Divane pentru porția de carne. De exemplu, pe 13 mai 1812 Comisiunea comisariatului

³⁸ Ibidem, d. 2 283, f. 1 248v-1 249.

³⁹ Ibidem, d. 3 248, f. 912v-913.

⁴⁰ Ibidem, d. 2 283, f. 467v.

⁴¹ Ibidem, f. 509v.

⁴² Ibidem, d. 2 596, f. 12.

⁴³ Ibidem, d. 4 267, f. 1 421.

⁴⁴ Ibidem, d. 3 247, f. 1 198.

⁴⁵ Ibidem, d. 65, f. 164.

⁴⁶ Ibidem, d. 612, f. 86.

militar al armatei ruse raporta lui Krasno-Milașevici că Divanul Moldovei datorează armatei pentru porțiile de carne și de vin destinate trupelor de la 1 ianuarie și până la 1 iulie 1812 142 500 de lei⁴⁷. Krasno-Milașevici a cerut lui Iordache Rosetti-Roznovanu să achite suma, menționând de asemenea și porția de vin⁴⁸.

Suma de 354 242 lei pentru porțiile de carne și vin era adunată de vistierie de la locuitorii țării, în primul rând de la birnici, cea mai săracă categorie de contribuabili. Pentru a mări veniturile vistieriei, Krasno-Milașevici a ordonat Divanului Moldovei să vândă încasarea impozitului pentru porția de carne concesionarilor la licitație, ceea ce însemna un și mai crunt jaf al populației⁴⁹.

În timpul foametei din 1810-1811, ca rezultat al multiplelor intervenții ale Divanului Moldovei, generalul Kamenski a ordonat pe 8 ianuarie 1811 oprirea încasării sumelor pentru porția de carne până la emiterea unui nou ordin, însă decizia a fost luată nu din milă față de locuitorii Moldovei și Țării Românești, ci din cauză că aceștia pur și simplu nu mai aveau de unde plăti⁵⁰. Starea populației principatelor a rămas dezastruoasă și pe parcursul anului 1811. Recolta acestui an s-a dovedit mediocră. La conducerea armatei ruse a venit Kutuzov, care pe 11 iulie 1811 a cerut de la Krasno-Milașevici să reia încasarea porției de carne de la populație. Kutuzov argumenta prin faptul că decizia lui Kamenski privind suspendarea încasării sumelor a fost temporară, că la timpul său decizia de a aproviziona armata cu carne pe contul populației principatelor a fost adusă la cunoștință țarului și după înalta aprobare încasarea anumitor sume a devenit obligatorie pentru Divane, că el n-a primit de la Petersburg bani pentru aprovizionarea armatei pe anul 1811 cu carne, eliberând însă deja în acest scop 16 700 de cervonți, care trebuie restituiți casieriei armatei. Generalul consimțea să amâne doar temporar încasarea „datoriilor” Divanelor din anii trecuți și cele din anul 1811, însă numai cele de până la 15 aprilie. Începând cu această dată, Kutuzov cerea de la Krasno-Milașevici să „îndemne cu insistență Divanele Moldovei și Țării Românești să plătească pentru lunile trecute [...], iar în continuare să plătească regulat în fiecare lună”⁵¹. Senatorul a adus la cunoștință Divanelor cererea lui Kutuzov, obligându-le să reia achitarea porției de carne⁵².

Încasând importante sume bănești de la Divane, administrația militară rusă căuta și alte surse de aprovizionare a armatei cu carne și tot în interiorul principatelor. Ocupând, de exemplu, raiaua Brăila, armata rusă a capturat de la locuitori, printre care se aflau nu numai turci, ci și români creștini, un mare număr de vite ce au fost sacrificate pentru întreținerea armatei. Din această captură A. Prozorovski a ordonat la 11 mai 1809 să se dea zilnic fiecărui ostaș din corpul principal al armatei câte un pfund de carne în natură pe parcursul întregii luni în

⁴⁷ Ibidem, d. 3 352, f. 4v-5.

⁴⁸ Ibidem, d. 4 268, f. 261.

⁴⁹ Ibidem, d. 2 286, f. 1 160.

⁵⁰ Ibidem, d. 3 322, f. 7.

⁵¹ Ibidem, f. 72v-74v.

⁵² Ibidem, d. 3 248, f. 1 208-1 209.

curs, iar banii livrați regimentelor pentru procurarea cărnii să fie reținuți⁵³, făcând în acest mod importante economii financiare.

Pentru a obține noi beneficii, administrația rusă mai folosea și următorul tertip. Este știut că banii pentru porția de carne și cea de vin erau repartizați regimentelor, care procurau produsele fie de la marchitanii ce aprovizionau armata, fie de la populația locală conform prețurilor libere. Deși nu aveau nici un drept să se amestece în afacerile comerciale interne, administratorii ruși, totuși, o făceau în modul cel mai direct. Astfel, în septembrie 1809 o oca de carne de vită era vândută la Galați cu prețul de 9 parale, o vadră de vin alcoolizat cu vodcă cu 12 lei, iar 100 ocale de sare la prețul de 6 lei. Aici staționa flota fluvială dunăreană a Rusiei care numai într-o jumătate de an folosea 1 800 de vedre de rachiu. Comandantului armatei ruse i s-a părut că prețurile sunt prea mari și a ordonat ca la carnea de vită prețul să fie micșorat până la 8 parale, 100 ocale de sare să se vândă cu 5 lei și să fie găsit vin mai ieftin⁵⁴, iar Kușnikov, la rândul său, a ordonat ispravnicului ținutului Covurlui, în componența căruia intrau Galații, ca vinul pentru flota rusească să se vândă la prețul de 2 ruble și 50 copeici de argint vadră, precum îl vindeau marchitanii⁵⁵, adică la un preț cu mult mai scăzut.

Metodele de jaf practicate de administratorii ruși erau diverse. În acest sens merită atenție schimbul valutar. Mai întâi vom aminti că pe piața internă a Rusiei circulau bani de hârtie, așa-numitele ruble în asigurații, care în afara hotarelor nu erau nici cotate și nici cerute. De aceea pentru diverse operațiuni financiare în scopul aprovizionării armatei ruse, pentru plățirea salariilor militarilor ruși și subvenționarea operațiunilor de spionaj pe teritoriul principatelor era folosită rubla rusească de argint și cervonțul de aur. O bună parte din acești bani ajungeau în pungile negustorilor, comercianților, arendașilor, concesionarilor și altor persoane implicate în operații economico-financiare. Acești bani nu erau deloc puțini. Conform calculelor ministrului de finanțe al Rusiei, Guriev, din momentul intrării armatei ruse în principate și până în luna ianuarie 1811 în posesia locuitorilor acestora au intrat până la 20 milioane ruble rusești de argint.⁵⁶ La sfârșitul anului 1810 – începutul lui 1811 haznaua rusească întâmpina mari dificultăți din cauza lipsei banilor de aur și argint. Din această cauză a apărut și planul de a scoate o parte din bani din principate prin schimbarea lor pe asigurații și prin intermediul realizării unui împrumut intern în Moldova și Țara Românească. Țarul Alexandru I a aprobat planul discutat în prealabil în ședința Consiliului de stat de Petersburg, care l-a împuternicit pe ministrul de finanțe Guriev să afle mai întâi părerea generalului Kamenski, comandantul armatei ruse din principate. Conform planului, președinții Divanelor Moldovei și Țării Românești urmau să realizeze un împrumut intern în valută rusească de aur și argint de la trei până la patru milioane, acordând mână liberă Divanelor să impună întreaga populație sau anumite categorii sociale, în

⁵³ Ibidem, d. 612, f. 54.

⁵⁴ Ibidem, d. 389, f. 1-1v.

⁵⁵ Ibidem, f. 4.

⁵⁶ Ibidem, d. 2 304, f. 6.

dependență de averea lor, să procure obligațiunile emise de către ministerul de finanțe al Rusiei, pe un termen de patru ani cu o dobândă anuală de 6%. Realizarea împrumutului urma să fie terminată în decursul a 3 luni. La sfârșul primilor doi ani să fie plătită posesorilor de obligațiuni numai dobânda, la sfârșitul celui de-al treilea an să fie restituit jumătate din împrumut, iar la sfârșitul celui de-al patrulea restul împrumutului cu tot cu procente. Concomitent Guriev mai propunea să se ia de la locuitori provizii și furaje pentru armată, acestea fiind achitate în asigurații, din lipsa banilor de aur și argint. Acțiunea ar fi contribuit la răspândirea banilor rusești de hârtie în principate și ar fi micșorat necesitățile în valută de aur și argint. Guriev considera că împrumutul poate fi realizat cu succes și îl considera aproape ca o „binefacere” pentru principate⁵⁷.

În cazul realizării împrumutului în întregime, locuitorii principatelor urmau să plătească 12 960 mii lei, conform cursului rublei rusești de argint, ceea ce constituia o sumă enormă. Din cauza situației economice dezastruoase a populației, „operațiunea” era din capul locului sortită eșecului. Primind indicațiile lui Guriev, Kamenski a solicitat, la rândul său, opinia lui Krasno-Milașevici, care a constatat „nu numai greutăți extraordinare, ci chiar imposibilitatea realizării împrumutului”, că împrejurările sunt de așa natură, încât „nu admit nici gândul de a stabili o nouă dare bănească din partea păturilor de jos ale populației, chiar și cu asigurările că banii vor fi restituiți cu procente”. Referitor la boieri și negustori, Krasno-Milașevici nu era sigur că aceștia vor fi de acord să dea bani în mod voluntar, constatând că în rândul acestora „dacă și sunt persoane devotate nouă (adică Rusiei – *n.n.*), acestea sunt foarte puține” și anume din această cauză „aproape că nu au loc donații [...] în folosul Rusiei” de la aceste două categorii de populație avută. Krasno-Milașevici mai preciza că oferta celor 6% dobândă anuală nu putea să-i satisfacă pe doritorii de a cumpăra obligațiunile împrumutului rusesc, căci aceștia, împrumutând banii vistieriei Moldovei se alegeau cu o dobândă de 18% pe an. Mai arăta senatorul că boierii și clerul nu prea participă la darea contribuției și nici la alte dări, fiind imposibil de a impune să cumpere obligațiunile, deoarece la ora intrării armatei ruse în principate țarul le-a promis să le respecte privilegiile și să le ocrotească averea⁵⁸.

Dacă împrumutul rusesc a rămas nerealizat, atunci operațiunea de schimbare a banilor de aur și argint contra asigurații s-a încununat cu succes. Generalul Kamenski comunica lui Krasno-Milașevici că la București și în alte părți ale Țării Românești el a dat dispozițiile corespunzătoare, recomandând să fie aleși și în Moldova oameni de nădejde pentru a ține totul în taină. Mai mult de atât, Kamenski urmărea să obțină din această afacere și un anumit profit suplimentar pentru haznaua rusă, considerând că operațiunea de cumpărare a banilor de aur și argint are sens numai în cazul dacă aceștia vor fi achiziționați la un preț mai mic decât cel de la Petersburg, cerând să se plătească pentru 9 cervonți o sută de ruble

⁵⁷ Ibidem, f. 5-6v.

⁵⁸ Ibidem, d. 2 300, f. 3-5.

asignații sau chiar ceva mai puțin⁵⁹. La fel și prețul rublei de argint trebuia să fie ceva mai mic decât cel din Rusia. În această operațiune financiară a fost implicat și generalul Langeron, care raporta senatorului „că cea mai mare parte a bancnotelor trimise de ministerul de finanțe este deja schimbată pe bani de aur [...] și ne rămâne să așteptăm, poate se va mări cursul bancnotelor noastre, ca atunci să le schimbăm pe aur și mai convenabil ca în prezent”⁶⁰.

O nouă operațiune de schimb valutar a fost efectuată în lunile iulie-august 1812, când trupele rusești se pregăteau să părăsească principatele. Noul comandant al armatei ruse, amiralul S. Ciceagov, a ordonat lui Krasno-Milașevici să schimbe în mod secret un milion de bancnote pe monede de aur și argint în orașul Iași, numind acest schimb „extrem de important și necesar pentru folosul statului (rus – *n.n.*)”, recomandând concomitent o „prudență extremă”⁶¹ și fără vreo publicitate. Câți bani au fost schimbați în total nu se știe, însă din rapoartele polițmaistrului orașului Iași, Dicescul, cel care conducea operațiunea, aflăm că au fost schimbate câteva sute de mii de bancnote⁶².

Toate acestea ne demonstrează că guvernul de la Petersburg considera principatele ca o parte componentă a Imperiului rus. O expresie flagrantă a gradului de spoliere a Moldovei și Țării Românești l-a constituit faptul includerii tuturor veniturilor acestora în sistemul financiar imperial, conform manifestului țarului Alexandru I, din 2 februarie 1810⁶³. Ministerul de finanțe al Rusiei primi dreptul de a dispune de aceste sume și totodată să ceară dări de seamă privind veniturile principatelor. Deși această măsură era prevăzută doar începând cu 1 ianuarie 1810, ministrul de finanțe al Rusiei, Guriev, a cerut mai întâi dări de seamă despre toate veniturile și cheltuielile Moldovei și Țării Românești de la ocuparea acestora de către armata rusă și până la 1 ianuarie 1810. Pe Guriev îl interesau categoriile veniturilor, în ce monedă au fost încasate, dacă au mai rămas bani în vistierie, iar de-au rămas ce s-a făcut cu ei, toate categoriile de cheltuieli, ce venituri și cheltuieli se prevăd pentru anul 1810 fie și aproximativ, cum are loc adunarea veniturilor în principate, sub administrarea cui se află aceste venituri și la ce fel de dări de seamă sunt supuși administratorii⁶⁴. Or, ministrul rus avea nevoie de informații pentru a dispune liber și în modul cel mai convenabil de resursele financiare ale principatelor în procesul de formare a bugetului Rusiei. Krasno-Milașevici a cerut respectivele informații de la Divanele ambelor principate, ordonându-le să prezinte, începând cu 1 ianuarie, raporturi lunare ale vistieriei⁶⁵.

⁵⁹ Ibidem, d. 2 304, f. 1-1v.

⁶⁰ Ibidem, f. 19.

⁶¹ Ibidem, d. 3 873, f. 1-1v.

⁶² Ibidem, f. 3-13v.

⁶³ Ibidem, d. 1 604, f. 1.

⁶⁴ Ibidem, f. 1-1v.

⁶⁵ Ibidem, d. 2 283, f. 10-10v.

Vistieria Moldovei în persoana vistiernicului Iordache Rosetti Roznovanu a prezentat mai întâi raportul de venituri și cheltuieli pentru perioada anilor 1807-1809. Analiza sa prezintă interes pentru evidențierea scopului și modului de folosire a veniturilor Moldovei.

Venituri

1807	– 1 981 072 lei	58 aspri
1808	– 2 534 604	109 aspri
1809	– 2 715 878 lei	37 aspri
Total	– 7 231 555 lei	84 aspri ⁶⁶

Tabelul de cheltuieli ale vistieriei Moldovei pentru anul 1807.

1. Luați de către domnul C. Ipsilanti..... – 457 884 lei 71 aspri
2. Pentru spitale militare, afară de carele și alte servicii prestate de Moldova în folosul armatei ruse în mod gratuit – 227 339 lei 13 aspri
3. Pentru aprovizionarea armatei ruse cu carne, afară de juncile furnizate armatei ruse fără plată..... – 104 206 lei 3 aspri
4. Plătit concesionarilor menzilorilor conform contractului – 70 000 lei și peste suma prevăzută în contract în contract 115 mii lei pentru cumpărarea cailor destinați accelerării lucrului poștei pe timp de război în legătură cu intrarea armatei ruse în Moldova..... – 185 000 lei
5. Plata pentru deplasările funcționarilor statului și pentru expediția poștei ruse – 156 154 lei 40 aspri
6. Pentru cumpărarea a 132 cai de poștă, 210 kile de orz și plata poștașilor aflați în slujbă peste numărul prevăzut în contractul cu concesionarii menzilorilor pentru stațiunile de poștă înființate la ordinul lui A. Prozorovski... – 10 985 lei
7. Folosiți pentru cumpărarea a 91 704 sferturi de făină, crupe și orz peste cantitățile furnizate de locuitori fără plată – 474 317 lei 54 aspri
8. Plata la doi furnizori pentru proviziile și furajele luate în timpul intrării armatei ruse în țară..... – 37 875 lei

⁶⁶ Ibidem, d. I 604, f. 70v.

9. Plata lemnului de construcție pentru flotila de la Galați, la ordinul lui A. Prozorovski	– 13 414 lei 66 aspri
10. Plata pentru recrutarea voluntarilor.....	– 8 494 lei 60 aspri
11. Pentru cumpărarea fânului destinat cailor militarilor peste cantitatea pregătită fără plată.	– 23 395 lei 105 aspri
12. Cheltuieli pentru artilerie	– 10 480 lei 39 aspri
13. Pentru repararea și amenajarea caselor destinate cazării ofițerilor ruși și pentru diurna comandanților militari	– 6 274 lei 117 aspri
14. Pentru cumpărarea catranului și păcurii pentru carele care deserveau trupele militare ruse	– 4 143 lei 42 aspri
15. Plata arendei caselor pentru ostașii bolnavi și depozitarea munițiilor	– 5 850 lei
16. Pentru deplasarea funcționarilor, slujbașilor și curierilor militari și civili	– 26 336 lei 33 aspri
17. Pentru repararea palatului domnesc	– 35 919 lei 111 aspri
18. Alte cheltuieli militare și civile neprevăzute ...	– 193 001 lei 24 aspri
Total cheltuieli	1 981 072 lei⁶⁷

Din registru rezultă clar că majoritatea covârșitoare a cheltuielilor erau efectuate pentru a satisface necesitățile trupelor rusești, însă stabilirea exactă a sumei totale este îngreunată de faptul că în câteva domenii nu sunt delimitate cheltuielile locale de cele făcute în folosul armatei. Astfel, de exemplu, e plata deplasărilor funcționarilor, slujbașilor și curierilor, ca și a cheltuielilor neprevăzute, neprecizându-se care din ele sunt locale și care pentru armată. Documentele ne mărturisesc că majoritatea deplasărilor funcționarilor și slujbașilor erau săvârșite fie direct, fie indirect în scopul deservirii trupelor rusești, pentru a verifica miile de jalbe venite de la locuitorii și isprăvnicii ținuturilor cu privire la fărâdelegile săvârșite de militarii ruși. Curierii și expediția poștală aparțineau armatei, iar cheltuielile neprevăzute veneau tot din partea militarilor, și deci nu mai puțin de două treimi din sumele indicate la punctele 5, 12 și 14 trebuie trecute în contul armatei ruse. Pentru a nu fi suspectați de tendențiozitate, am trecut o treime din aceste sume în contul cheltuielilor efectuate în interes local. Tot așa și suma indicată la punctul 10 din lista de mai sus trebuie trecută în contul armatei, regimentele de voluntari fiind create la ordinul comandantului armatei ruse, în interesul și pentru susținerea acesteia. Efectuând calculele corespunzătoare stabilim că din suma de 1 981 072 lei reprezentând veniturile vistieriei Moldovei în anul 1807 s-au cheltuit pentru armata rusă 1 399 758 lei, adică circa 70,7%.

⁶⁷ Ibidem, d. I 604, f. 71-71v.

Și mai mari au fost sumele cheltuite pentru trupele rusești în anii următori. Din 2 534 604 lei, care alcătuiesc veniturile Moldovei pe 1808 au fost folosiți pentru armata rusă 2 378 472⁶⁸ lei, ceea ce constituie 94% din toate veniturile, iar din 2 715 878 lei venituri pe 1809, pentru armata rusă au fost irosiți 2 608 416 lei, ceea ce alcătuia 96,0% din suma totală. Deci, de la intrarea armatei ruse în Moldova și până la 1 ianuarie 1810 din veniturile vistieriei Moldovei, care alcătuiau 7 231 555 lei, pentru trupele rusești au fost irosiți circa 6 386 646 lei, ori 88,3% din suma totală⁶⁹. În realitate cifra era și mai mare, căci banii luați din vistierie în anul 1807 de către domnul C. Ipsilanti au fost cheltuiți parțial tot de către trupele ruse. Menționăm că toți acești bani erau luați în afară de alte dări gratuite, în natură, sub formă de provizii, furaje și alte corvezi și prestații.

Dar nici asta nu e totul. Vistieria Moldovei mai avea o categorie de venituri, care se acumula în casieria răsurilor, și acești bani erau destinați în exclusivitate pentru remunerarea dregătorilor și a funcționarilor statului. Administrația rusească lua și din acești bani. În anii 1807-1809, casieria răsurilor a acumulat o sumă de 2 204 352 lei. În același interval de timp, din aceștia au fost luați la indicația senatorului S. Kușnikov 393 082 lei⁷⁰. Este adevărat că în anii următori au fost cazuri în care banii luați din casieria răsurilor s-au restituit, însă aceasta s-a întâmplat rar, mai ales atunci când nu existau suficienți bani pentru plata lefilor dregătorilor și ale funcționarilor locali și militari.

Tot așa și în Muntenia. Conform dării de seamă a Divanului, vistieria era obligată să adune următoarele venituri calculate în prealabil⁷¹:

1907	De la 1 iunie până la 31 decembrie (înainte de 1 iunie veniturile erau puse la dispoziția domnitorului C. Ipsilanti):	–	3 538 612 lei	8 parale
1908	–	4 388 042 lei	2 parale
1909	–	4 544 756 lei	24 parale
Total:			12 471 410 lei	34 parale

Au rămas însă neadunați 685 501 lei. De la oamenii fugari, contribuabilii insolvabili și lucrătorii de la ocne 648 699 lei și 36 802 lei din cauza micșorării veniturilor vamale cauzate de interzicerea trecerii libere a negustorilor peste frontiere. Deci venitul total real al Munteniei pe anii 1807-1809 a fost de 11 785 909 lei⁷². În perioada menționată au fost folosiți pentru necesitățile militare 9 593 021 lei⁷³. Pentru necesitățile locale ale țării au fost folosiți 2 798 897 lei⁷⁴. Deci pentru necesitățile militare și locale au fost cheltuiți în anii 1807-1809 în

⁶⁸ Ibidem, f. 71 a – 71 a v.

⁶⁹ Ibidem, f. 72-72v.

⁷⁰ Ibidem, f. 59-64.

⁷¹ Ibidem, d. 1 604, f. 14-21v.

⁷² Ibidem, f. 21v.

⁷³ Ibidem, f. 23.

⁷⁴ Ibidem, f. 23v.

total 12 391 918 lei. Dacă vom scădea din această sumă venitul real de 11 785 909 lei, vom constata un deficit de 606 009 lei⁷⁵, la care mai trebuiau adăugați 345 525 lei rămași datorie pentru spitale și porția de carne din anul 1909. Or, deficitul total alcătuia 951 534 lei⁷⁶. Deci din suma veniturilor reale, cota folosită în scopuri militare a alcătuit 81,4%, dar dacă vom adăuga datoriile pentru spitale și porția de carne procentul va fi și mai mare – 84,3%.

Problema veniturilor și cheltuielilor Munteniei în perioada 1 ianuarie 1810 – 2 octombrie 1812 poate fi elucidată doar în cadrul expunerii și analizei divergențelor și relațiilor extrem de tensionate dintre administrația rusă și Divanul de la București, care depunea eforturi pentru a stăvili cât de cât poftele rușilor, ceea ce ar ocupa prea mult spațiu. Putem doar menționa că veniturile Munteniei erau mai mari decât ale Moldovei, deci și cheltuielile pentru armata rusă erau mai mari. Drept exemplu ne pot servi datele pe 1811:

Venituri.....	– 7 543 787,75 lei
Cheltuieli	– 6 330 440,70 lei
Excedent	1 213 347,50 lei ⁷⁷

Cheltuielile se repartizează în felul următor:

Cheltuieli militare.....	– 4 412 073,12 lei ⁷⁸
Cheltuieli ale țării	– 627 017,42 lei ⁷⁹
Datorii militare restituite	– 1 296 350,00 lei ⁸⁰

Dat fiind faptul că Rusia a inclus toate veniturile Principatelor în sistemul său financiar, excedentul bugetar aparținea tot hazinei ruse și deci din toate veniturile Munteniei pe 1811, 6 916 770,33 lei, sau 91,7% au revenit Rusiei.

Începând cu anul 1810, veniturile principatelor, incluse fiind ca parte componentă a finanțelor Rusiei, erau folosite în întregime conform indicațiilor administratorilor ruși. Veniturile Moldovei au alcătuit, în 1810, 3 187 374 lei⁸¹, inclusiv 827 314 lei impozit extraordinar pentru contribuția de pâine, din care numai 163 922⁸², adică circa 5%, au fost cheltuiți pentru necesitățile locale, adică pentru deplasările curierilor, funcționarilor, lipcanilor, pentru repararea palatului domnesc și alte cheltuieli neprevăzute, care erau legate tot de satisfacerea intereselor armatei ruse. De exemplu, în palatul domnesc se aflau organele administrației ruse, mai apoi acesta a fost transformat în spital militar. Din venitul

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Ibidem, f. 24.

⁷⁷ T. G. Bulat, *Veniturile și cheltuielile Țărilor Românești între anii 1810-1812*, în „Arhivele Basarabiei”, 1934, nr. 2, p. 146.

⁷⁸ Ibidem, p. 149.

⁷⁹ Ibidem, p. 150.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ A.N.R.M., F.1, inv.1, d. 1 604, f. 255v, 260.

⁸² Ibidem, f. 252.

Moldovei de 4 179 411 lei⁸³ în anul 1811 pentru necesitățile directe ale armatei au fost folosiți 3 537 944 lei, ceea ce alcătuia 84,7%, iar pentru necesități locale au fost cheltuiți numai 641 467 lei⁸⁴.

La 2 octombrie 1812 armata rusă urma să părăsească Principatele Române conform prevederilor tratatului de la București. Vistieria Moldovei a fost obligată să facă totalurile veniturilor pentru lunile ianuarie-septembrie 1812. În rezultat s-a constatat că venitul alcătuia 2 512 600 lei, din care au fost cheltuiți pentru armată 1 950 635 lei, pentru necesitățile locale 272 399 și mai rămăneau 289 566 lei, care au fost predați autorităților ruse⁸⁵. Deci, la 2 octombrie 1812, când trupele ruse părăseau Moldova, în vistieria acesteia nu a rămas nici un leu, nici o para. Ba mai mult. Până la 2 octombrie vistieria n-a reușit să adune veniturile vamei pentru luna septembrie. Krasno-Milașevici a cerut și acești bani informând administratorul consulatului rus de la Iași Pizani că de la Divanul Moldovei trebuie să fie adusă taxa vamală pentru luna septembrie, sau așa-zisa vamă, ordonându-i să primească acești bani și să-i păstreze până la o dispoziție specială a lui Ciceagov⁸⁶. Într-adevăr, la sfârșitul lunii octombrie 1812 administratorului consulatului rus din Iași i s-au transmis 12 098 lei și 43 parale – veniturile vamei pentru luna septembrie⁸⁷. Deci, armata rusă era departe, în Rusia, iar Divanul Moldovei continua să-și achite „datoriile” față de guvernul rus.

Datele statistice ne arată că odată cu creșterea veniturilor vistieriei Moldovei creșteau și cheltuielile militare:

Tăblița nr. 1

Anul	Veniturile	Cheltuielile militare	
1907	1 981 072 lei	1 399 758 lei	70,7%
1908	2 534 604 lei	2 378 472 lei	94%
1909	2 715 878 lei	2 608 416 lei	96,0%
1910	3 187 374 lei	3 023 452 lei	94,8%
1911	4 179 411 lei	3 537 944 lei	84,6%
1912	2 512 600 lei	2 240 201 [*] lei	89,2%
Total	17 110 939 lei	15 188 243 lei	88,8%

Conform cifrelor de mai sus, în anii 1807–1812 88,8% din veniturile Moldovei se alocă pentru satisfacerea necesităților armatei ruse.

Din ce surse erau adunate veniturile și din ce cauză acestea creșteau? Mai ales în condițiile războiului ruso-turc, când comerțul cu posesiunile turcești era interzis, comerțul cu posesiunile austriece limitat, alteori chiar interzis, iar

⁸³ Ibidem, d. 3 622, f. 14v, d. 3 639, f. 63

⁸⁴ Ibidem, d. 3 639, f. 63.

⁸⁵ Ibidem, d. 3 312, f. 159v, 160.

⁸⁶ Ibidem, d. 4 269, f. 1 142v-1 143.

⁸⁷ Ibidem, f. 1 142v-1 143, 1 221v, 1 242v.

^{*} Inclusiv excedentul bugetar în sumă de 289 566 lei trimiși în numerar autorităților ruse.

comerțul cu Rusia prejudiciat prin închiderea în anul 1810 a tuturor vămilelor, cu excepția celei de la Dubăsari, extrem de neconvenabilă pentru exportul mărfurilor Moldovei din cauza depărtării acestora de drumurile comerciale tradiționale. Pentru a răspunde la întrebare vom prezenta sumele și cotele de venituri ale vistieriei Moldovei pentru anul 1811, de care dispunem:

Bir încasat de la birnicii care locuiau în orașe și de la evreii care locuiau la sate	–	42 029 lei
De la birnicii care locuiau în sate pentru casieria răsurilor	–	459 496 lei
De la toți birnicii Moldovei pentru aprovizionarea trupelor ruse cu porție de carne	–	351 740 lei
De la mazili și ruțași impozitul vistieriei	–	49 967 lei
De la dughene și cârciumi situate în orașe și orașele	–	46 595 lei
Răsura de la birnicii orașeni și de la evreii care locuiau la sate, de la mazili și ruțași și de la dughene și cârciume	–	51 971 lei
De la ruptele de vistierie, sârbi și negustorii hrISOvelIți	–	44 168 lei
De la evreii hrISOvelIți din orașe și orașele	–	45 010 lei
De la țigani domnești.....	–	104 304 lei
De la locuitorii suburbiilor cetăților basarabene: Tighina (Bender), Akkerman, Chilia.....	–	8 548 lei
De la locuitorii suburbiilor cetății Hotin	–	4 630 lei
De la darea în arendă a unor moșii din ținutul Hotin, stăpânii cărora încă nu s-au prezentat	–	14 443 lei
De la toate categoriile populației Moldovei pentru procurarea pâinii impuse Moldovei în calitate de contribuție, destinată întreținerii trupelor ruse.....	–	990 064 lei
De la darea în arendă a goștinei (impozit pe oi) a câte 4 parale și un aspru pentru fiecare ovină.....	–	177 000 lei
Dare adițională la goștină pentru întreținerea menzilor și stațiunilor poștale.....	–	212 396 lei
De la arendașul dijmii pentru porci și stupi.....	–	156 000 lei
De la arendașul vădrăritului a câte o para și un aspru de la fiecare vadră de vin.....	–	305 000 lei
De la arendașul ocnelor	–	120 000 lei
De la arendașul veniturilor vamale.....	–	336 050 lei
De la arendașul cvitei a câte 60 parale pentru fiecare vadră de rachiu și vin alcoolizat importat în Moldova....	–	220 000 lei

De la arendașul veniturilor olaturilor basarabene (Bender, Akkerman, Chilia, Căușeni etc.).....	–	310 000 lei
De la arendașii dijmei, goștinei și vădrăritului vărsați în casieria răsurilor pentru binefaceri.....	–	130 000 lei
Total	–	4 179 411⁸⁸ lei

Principalele surse de creștere a veniturilor vistieriei erau două: impozitele asupra populației și creșterea prețului dării în arendă concesională a impozitelor adunate de la populație precum: goștina, dijma, vădrăritul, ocnele, vama, cvita și veniturile din olaturile Basarabiei.

Îată câteva cifre care ne ilustrează creșterea prețului arendeii:

	1805 ⁸⁹	1811 ⁹⁰
Goștina	172 500 lei	389 396 lei
Dijma	130 000 lei	156 000 lei
Vădrăritul	156 000 lei	305 000 lei
Ocnele	200 000 lei	120 000 lei
Vama	231 000 lei	336 050 lei
Cvita	80 000 lei	220 000 lei
Total	969 500 lei	1 526 446 lei

Deci, prețul dării în arendă a acestor impozite a crescut considerabil cu excepția ocnelor, care de regulă aduceau un venit cu mult mai mare, însă interzicerea exportului mărfurilor, inclusiv cea a sării moldovenești în Rusia prin toate vămile de la Nistru, afară de cea de la Dubăsari, a cauzat arendașului ocnelor pagube importante, impunându-l să rezilieze contractul cu Divanul, pricinuind pierderi vistieriei. Această creștere a prețurilor de arendă sporea gradul de exploatare a locuitorilor. Or, creșteau și impozitele asupra populației. Sporirea veniturilor vistieriei în anul 1810 față de 1809 a avut loc în fond din cauza adunării de la populație a unui impozit suplimentar de 827 314⁹¹ lei pentru cumpărarea contribuției de pâine impusă de țarul Alexandru I, iar veniturile pe 1811 s-au majorat în comparație cu cele din 1810 tot din cauza strângerii de la populație a unui impozit extraordinar de 990 064 lei⁹² în același scop.

Și mai mari erau veniturile Munteniei de la darea în arendă a încasării impozitelor. Drept exemplu ne pot servi datele pentru 1811⁹³.

⁸⁸ Тентрел'нѣи gosudarstvennѣи voenno-istoriceskii Arhiv (g. Moskva), F. Moldavskaia armia, sveazca 61, d. 26, ff. 53-56 (în continuare Т.Г.В.І.А.).

⁸⁹ A.N.R.M., F. I, inv. I, d. 3 622, f. 8v.

⁹⁰ Ibidem, f. 14-14v.

⁹¹ Ibidem, d. I 604, f. 260.

⁹² Ibidem, d. 3 622, f. 14.

⁹³ Ibidem, d. 3 639, f. 111.

Dijmărit.....	311 000 lei
Vinărit.....	850 000 lei
Vama.....	460 500 lei
Ocnele.....	325 500 lei
Oierit.....	802 000 lei
Total.....	2 749 000 lei

Am stabilit că începând cu anul 1810 toate veniturile Moldovei au fost incluse în componența veniturilor Rusiei și erau folosite pentru întreținerea armatei ruse de ocupație. Afară de aceste mari venituri luate cu anasâna, populației Moldovei i se mai impunea un șir de dări și prestații în natură, al căror cost era mai mare decât veniturile vistieriei. Pentru argumentare vom prezenta costul unor dări și prestații pentru anul 1811 calculat cu aproximație chiar de către administratorii ruși:

Cosirea și transportarea anuală la stațiile de depozitare a 6 milioane de puduri de fân la prețul de 20 parale pudul costa 3 000 000 lei.

Pentru 10 mii de stânjeni de lemne anual furnizate, destinate spitalelor militare din Moldova la prețul de 20 lei stânjenul – 200 000 lei.

Pentru 5 mii stânjeni de lemne anual livrați pentru casele în care erau încartiruiți militarii – 100 000 lei.

Pentru 1 100 stoguri de fân livrat menzilor și stațiunilor poștale la prețul de 226 lei stogul – 248 600 lei.

Pentru întreținerea de către locuitori a 1 100 de surugii, plătindu-se fiecăruia câte 400 lei ... 440 000 lei.

Pentru transportarea proviziilor, furajelor și a altor poveri militare de către locuitori la un preț moderat ... 800 000 lei. Aceste cifre alcătuiesc împreună suma de 4 788 600 lei, deci mai mult decât veniturile, la care dacă adăugăm veniturile vistieriei – 4 179 411 obținem suma de 8 968 011 lei⁹⁴. În document este menționat un șir de dări și prestații în natură, al căror preț n-a fost calculat: lemnul livrat fără plată de către Moldova pentru repararea cetăților Hotin, Ismail, Brăila, Chilia, Tighina (Bender), salahorii pentru repararea acestor cetăți, care deși primeau plată mai mică decât li se cuvenea totuși aceasta alcătuia o sumă importantă, magaziiile construite pretutindeni pentru depozitarea proviziilor, munițiilor, armamentului – la Iași, Bârlad, Tecuci, Focșani, Galați, Soroca, Movilău, Bălți și în alte localități ar alcătui o lungime de 5 mii de stânjeni, afară de crearea și repararea stațiunilor poștale și a drumurilor, construirea șoproanelor pentru artilerie, a grajdurilor pentru caii armatei, afară de ruinarea populației locale din cauza transporturilor pe timp de iarnă din anii trecuți, care dacă ar fi fost calculate ar alcătui o sumă importantă, și afară de alte mici și neconținute reparații⁹⁵. Deci înșiși administratorii ruși recunoșteau că aceste dări și încă multe altele prezentau sume importante.

⁹⁴ Ibidem, d. 3 622, f. 14v.

⁹⁵ T.G.V.I.A., sveazca 61, d. 26, ff. 53-56.

Pentru a evidenția gradul de exploatare a Moldovei de către administrația rusă vom prezenta câteva date comparative calculate în cancelaria lui Krasno-Milașevici și prezentate amiralului S. Ciceagov.

Veniturile Moldovei în anul 1805 în timpul domniei lui Alexandru Moruzi și veniturile Moldovei din anul 1811 deja prezentate:

Anul 1805

Bir de pebirnici.....	–	1 813 118 lei*
De la mazili și ruțași privilegiați	–	79 714 lei
De la dughene și cârciumi	–	44 584 lei
De la birnici, mazili, ruțași, dughene și cârciumi pentru casieria răsuri câte 13 parale de la fiecare leu din sumele de mai sus.....	–	715 281 lei
De la ruțele de vistierie, sârbi și negustorii străini hrisoveliți.....	–	43 169 lei
De la evreii hrisoveliți	–	53 412 lei
De la țigani domnești.....	–	20 833 lei

Darea în arendă a încasării diferitelor impozite:

De la arendașul goștinei câte 4 parale și un aspru de la fiecare ovină	–	172 500 lei
De la arendașul dijmii – impozit pentru stupi și porci..	–	130 000 lei
De la arendașul vădrăritului	–	156 000 lei
De la arendașii dijmii și vădrăritului se încasa în casieria rásurilor pentru binefaceri.....	–	103 536 lei
De la arendașul ocnelor de sare.....	–	200 000 lei
De la arendașul veniturilor vamale.....	–	231 000 lei
De la arendașul cvitei pentru rachiul și vinul alcoolizat importat în Moldova din guberniile ruse de peste Nistru	–	80 000 lei
Total	–	3 813 147 lei⁹⁶

Ținând cont că în anul 1811 administrația rusă, conform propriilor calcule, lua sub formă de impozite directe, dări și prestații în natură 8 968 011 lei, în realitate suma fiind cu mult mai mare, vom constata o creștere a impozitelor și dărilor cu nu mai puțin de trei ori în comparație cu perioada anterioară ocupației ruse. Trebuie să luăm în considerație că numai o anumită parte din veniturile principatelor erau date Porții Otomane în calitate de haraci și alte dări, iar cealaltă parte rămânea în țară. Drept exemplu ne pot servi dările Munteniei către Poarta

* Acest impozit era încasat de la birnicii tuturor ținuturilor, afară de veniturile ținutului Botoșani, care aparțineau doamnei – soției domnitorului.

⁹⁶ Ț.G.V.I.A., Moldavskaia armia, sveazka 61, d. 26, f. 53-56.

Otomană în anul 1806. Cum menționează R. Rosetti⁹⁷, din 8 663 000 lei constituind venitul Țării Românești în anul 1806, numai 1 613 000 lei sau 18,6% constituiau așa-zisele beilicuri sau dări de proviziuni pentru Constantinopol, restul intrând în camera domnească. În comparație, așa cum am arătat deja, în anul 1811 Rusia lua 91,7% din toate veniturile Munteniei. Vom constata deci că preluarea tuturor veniturilor de către administrația rusă contribuia la o și mai mare exploatare a populației și la ruinarea totală a principatelor Moldova și Țara Românească.

FINANCIAL POLICY OF RUSSIA IN MOLDOVA AND WALLACHIA IN 1806 – 1812

Abstract

A less known aspect of Roumano-Russian relations is being dealt with, namely the obligation of Moldavia and Wallachia to give financial support to military hospitals. The decision of 1 January 1808 would make it clear that the Divans in the Principalities were to pay an annual sum of 1,136,375 Russian silver roubles each, which amounted to 1,491,492 lei at the exchange rate set by the Russians themselves. Additional financial burdens derived from the obligation to purchase meats, wine and huge amounts of fodder. The sums would actually double, owing to an upward trend in the rate of exchange for the rouble against the leu, an increase in the number of Russian troops dislocated to the Principalities, and the momentum gained in looting activities by Russian superintendents.

⁹⁷ R. Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*, fascicula IV, București, 1909, p. 111.

EVOLUȚII DEMOGRAFICE ÎN BASARABIA ȘI BUCOVINA

POPULAȚIA BASARABIEI ÎN ANUL MARII UNIRI

NICOLAE ENCIU

În anul Unirii, cunoștințele referitoare la numărul și componența etnică a populației Basarabiei erau doar aproximative. Conform datelor unicului recensământ general al populației Basarabiei, efectuat de administrația rusească în 1897, populația totală a acesteia era de 1 935 412 locuitori, dintre care 1 642 080 sau 84,8% constituia populația rurală a guberniei și 293 332 sau 15,2%, cea urbană. Distribuită pe sexe, populația masculină era de 991 239 locuitori, cea feminină fiind de 944 173¹.

Potrivit datelor aceluiași recensământ, în totalul populației rurale a Basarabiei românii moldoveni dețineau majoritatea absolută, cu 879 370 de locuitori sau 53,6% din total. Erau apoi urmați, la o distanță considerabilă, de reprezentanți ai diferitelor minorități naționale, printre care se evidențiau ucrainenii, cu 333 484 (20,3%) locuitori, evreii – 119 103 (7,3%), bulgarii – 91 654 (5,6%), rușii – 84 153 (5,1%), germanii – 58 106 (3,5%) și găgăuzii cu 55 448 (3,4%) locuitori².

Raportați însă la populația totală a Basarabiei, moldovenii dețineau doar majoritatea relativă, cu 920 919 sau 47,6% din total, urmați, iarăși la distanță considerabilă și în aproximativ aceeași consecutivitate de ucrainenii, cu 19,6% din total, evreii (11,8%), rușii (8,0%), bulgarii (5,3%), germanii (3,1%) și găgăuzii (2,9%)³.

Se va avea în vedere că programul recensământului din 1897 nu a avut scopul determinării originii etnice a populației Basarabiei, ci a cuprins formulări care conțineau doar elemente de apreciere indirectă a componenței etnice și anume: cetățenia, religia și limba maternă⁴. Caracterul nesigur, precar al datelor recensământului din 1897 a fost remarcat nu numai de cercetătorii români, ci și de statisticienii ruși⁵, care au învederat că „programul acestuia a constituit o oglindire elocventă a scopului urmărit la efectuarea recensământului, intenția utilizării rezultatelor acestuia în interese de clasă, ale militarismului și șovinismului națiunii dominante”. V. K. Voblîi și P. I. Pustohod considerau o eroare deosebit de gravă

¹ *Pervaia vseobščiaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii, 1897. III: Bessarabskaia guberniia*, Moscova, 1905, p. XIII.

² *Naselenie SSSR Spravočnik*, p. 22-23.

³ *Pervaia vseobščiaia perepis naseleniia Rossiiskoi imperii...* p. XXI.

⁴ Arhivele statului, București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/IOI/1933, f. 1.

⁵ *Vezi: Perepis naseleniia în BSE red. princip. O. Iu. Schmidt, t. 45, Moscova, 1940, p. 21-22.*

omiterea, din chestionarul acelui recensământ, a întrebării atât de importante cum este apartenența națională⁶.

Pornind de la recensământul din 28 ianuarie 1897 și în continuare, până la declanșarea primului război mondial, calcularea numărului și a componenței etnice a populației Basarabiei s-a efectuat prin simpla adăugare a sporului natural al populației, ignorându-se importanțele, cu grave consecințe pentru starea demografică, mișcări migratorii ce aveau loc în cadrul provinciei.

În baza unor astfel de calcule, ultima statistică oficială a Rusiei țariste indică pentru Basarabia o populație totală de 2 686 600 locuitori, estimată la 1 ianuarie 1915⁷. Cifra dată, așa cum a fost menționat, constituie rezultatul unor evaluări efectuate în baza recensământului din 1897, pe de o parte, și a ratei excedentului natural al populației, pe de alta. Însă, serioase modificări în numărul, componența etnică și structura pe sexe a populației Basarabiei s-au produs în urma primului război mondial, care a antrenat pe fronturile rusești mai mult de 300 000 de basarabeni⁸, ceea ce constituia 24,7–25,5% din numărul total al populației masculine, sau 10,1–10,4% din totalul populației rurale⁹. Aceste evenimente au influențat puternic principalele fenomene demografice ale populației, manifestându-se printr-o mortalitate sporită, natalitate scăzută și, respectiv, printr-un excedent natural redus ori chiar inexistent.

Din considerentele expuse, reprezentanții mișcării de eliberare națională din Basarabia au arătat, cu legitimă justificare că „numărarea oficială care a avut loc la 1897, a arătat cum dușmanii moldovenilor au făcut toate chipurile, ca să dovedească lumii că moldovenii sunt puțini și astfel să nu le socotească de loc drepturile naționale”¹⁰. Din aceleași considerente, deja după realizarea actului Unirii, s-a apreciat că „va fi o lucrare foarte de folos” „numărătoarea de nou și foarte cu grijă a locuitorilor țării, arătând care e adevărul asupra numărului moldovenilor (românilor) și cel al celorlalte nații”¹¹.

Intenția realizării unui recensământ general al populației noii României în perioada imediat următoare actului Unirii din 1918 este atestată prin apariția, în 1921, la București a unei lucrări oficiale în care se menționa că „un recensement général de la population de la Roumanie Nouvelle est actuellement à l'étude. Il aura lieu vraisemblablement au cours de cette année”¹². Același fapt este adeverit și de directorul Institutului Central de statistică al României, dr. S. Manuilă, care relatea, la 1930, că „un recensământ general al populației din țara întreagă urma să

⁶ B. K. Boblîi, P. I. Pustohod, *Perepisi naseleniia. Ii istoriia i organizatiia*, Moscova, Leningrad, 1940, p. 98-99.

⁷ Vezi: L. S. Berg, *Naselenie Bessarabii etnografičeskii sostav i cislennost*, Petrograd, 1923, p. 9.

⁸ Vezi: M. Hristescu, *Câteva chestiuni de statistică militară*, în „Buletinul statistic al României”, 1927, nr. 1, p. 127-128.

⁹ H. K. Moghilianski, *Iz itogov sel'skokoziastvennoi perepisi*, 1916, Chișinău, 1918, p. 10.

¹⁰ „Cuvânt Moldovenesc” din 2 iulie 1917.

¹¹ „Cuvânt Moldovenesc” din 2 (15) septembrie 1918.

¹² *La Roumanie économique*, Bucarest, 1921, p. 6.

se facă în primii ani după război”, „spre a se putea stabili cât mai exact situația locuitorilor în urma încorporării provinciilor românești liberate de sub dominațiunile străine”¹³.

Or, cu toate că în România interbelică a fost profund conștientizat faptul că „numai o amănunțită și exactă cunoaștere a diferitelor forme ale vieții națiunii poate sta la baza unei opere politice durabile”¹⁴, evenimentele revoluționare din acea perioadă și, mai cu seamă, situația financiară precară a țării au făcut imposibilă realizarea unui recensământ general¹⁵. De aceea, s-a procedat inițial la realizarea legilor pentru unificarea legislativă și administrativă, pentru ca doar la 1930 „să se poată îndeplini cu ușurință și cu conștiința răspunderii operațiile grele ale unui recensământ”¹⁶. Până la 1930, pentru stabilirea numărului și a structurii etnice a populației s-a făcut apel la date parțiale, la anchete speciale, la aprecieri directe ori indirecte și la datele din numărătoarea populației efectuată în 1927 prin organele Ministerului de Interne¹⁷.

În acest mod, România, deci și Basarabia în speță, a fost guvernată fără ca până la 1930 să se cunoască structura populației și a economiei sale. Nerealizat din cauza lipsei mijloacelor financiare, tergiversarea recensământului a pricinuit țării numeroase pagube materiale și morale, nefiind cunoscut cu exactitate nici chiar numărul total al populației¹⁸. Până la recensământul din 1930, nimeni nu putea afirma cu certitudine care este numărul total sau componența etnică a populației României întregite¹⁹. Din motivele expuse, practic toți cercetătorii care și-au propus să studieze fenomenele demografice din România în primii ani după Marea Unire, menționau în mod invariabil: „nu am avut putința să analizăm fenomenele demografice ale țării noastre înainte de anul 1920, din pricina lipsei datelor statistice din timpul războiului (...)”²⁰.

Sub aspectul cunoașterii stării demografice, Basarabia se afla printre noile provincii în condițiile cele mai dezavantajoase, aici dominând un adevărat „haos al documentelor statistice”²¹. „Ceea ce este foarte greu pentru Basarabia, spre deosebire de celelalte provincii românești – menționa E. N. Giurgea, directorul statisticii din Basarabia –, este că nu avem aci făcut un recensământ al populației, care să ne determine exact numărul locuitorilor care se găsesc în această provincie”²².

¹³ Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/45/1930, f. 12.

¹⁴ Ibidem, X/40/1930, f. 3.

¹⁵ Ibidem, X/143/1939, f. 2.

¹⁶ Ibidem, X/40/1930, f. 3. verso; X/45/1930, f. 4.

¹⁷ Vezi: D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iași, 1980, p. 50-51; Arh. St. București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/98/1933-1937, f. 2.

¹⁸ Arh. St., București, fond Dr. Sabin Manuilă, X/143/1939, f. 1, 2.

¹⁹ Ibidem, X/94/1932, f. 1.

²⁰ Dr. S. Manuilă și M. Georgescu, *Populația României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 156.

²¹ Emm. de Martonne, *Préface*, în: G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, 1920, p. VI-VII.

²² *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. II.

Situația dată a avut serioase efecte asupra ritmului și corectitudinii realizării reformei agrare din Basarabia în 1918-1924, membrii comisiei agrare a Sfatului Țării mărturisind, în repetate rânduri, lipsa datelor statistice „neapărat trebuitoare pentru reforma agrară”²³. „E mare nevoie de date statistice în lucrările Dvs. (ale comisiei agrare a Sfatului Țării. – n.n.) și deși s-au cheltuit până acum 387 000 ruble, nu s-a făcut mai nimic (...)”, menționa prof. Gh. Murgoci în cadrul ședinței comisiei agrare din 11 august 1918²⁴.

Aceeași lipsă a datelor statistice referitoare la numărul și componența etnică a populației Basarabiei a generat numeroase speculații, inițial vehiculate în cadrul dezbaterilor din Sfatul Țării de către reprezentanții opoziției²⁵, recepționate apoi de istoriografia sovietică de coloratură bolșevică, privitoare la componența etnică și raportul de forțe din Sfatul Țării, tăgăduindu-i-se în acest mod autoritatea și legalitatea actelor juridice adoptate²⁶.

În lipsa unor statistici sigure, cercetătorii au recurs, firește, la estimări proprii, provocând o enormă diversitate de opinii, atât asupra numărului populației Basarabiei, cât și a componenței sale etnice. Astfel, organul P.N.M. „Cuvânt Moldovenesc” în numărul din 3 mai 1913 informa cititorii că populația totală a Basarabiei ar fi de „vreo 2 800 000 de locuitori”²⁷, pentru a o rectifica la 2 600 000 în numărul din 8(21) noiembrie al aceluiași an²⁸, fără a specifica nici în primul, nici în cel de-al doilea caz metoda evaluării acestor cifre ori sursele uzitate. Referitor la structura etnică a populației Basarabiei, același cotidian estima că aici locuiesc „cam de 3 ori mai mulți moldoveni decât alte neamuri”²⁹, știindu-se, conform altor evaluări, că numărul moldovenilor în Basarabia era de peste un milion³⁰.

Analiza datelor statistice inserate în paginile ziarelor menționate conduce la constatarea că la baza aprecierilor colegiilor din redacțiile vizate a stat „Harta etnografică a Basarabiei”, întocmită de A. Nour în 1916, în care numărul populației totale a Basarabiei era estimat la circa 3 000 000 locuitori, iar componența etnică a populației era apreciată în felul în care urmează: români – 70,25%, ucraineni – 10,78%, evrei – 9,30%, alte etnii – 9,70%³¹.

Cu toate acestea, pertractarea problemei numărului și a componenței etnice a populației Basarabiei s-a desfășurat, în acea perioadă, nu atât în paginile ziarelor,

²³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 727, inv. 1, dos. 17, partea I, f. 142.

²⁴ Ibidem, f. 146 verso.

²⁵ Ibidem, fond 727, inv. 2, dos. 21, partea I, f. 114 verso, 117; partea II, f. 259-262.

²⁶ Ibidem, fond 727, inv. 2, dos. 21, partea II, f. 260 verso; B. Dembo. *Țifri obviniait* în „Krasnaia Bessarabiia”, 1936, nr. 4, (106). C. 2.

²⁷ „Cuvânt Moldovenesc” din 3 mai 1918.

²⁸ „Cuvânt Moldovenesc” din 8(21) noiembrie 1918.

²⁹ „Cuvânt Moldovenesc” din 18 februarie 1918.

³⁰ „Svobodnaia Bessarabiia”, 23 aprilie 1917.

³¹ Vezi: I. G. Pelivan, *L'état économique de la Bessarabie*, Paris, 1920, p. 34-35; I. Nistor, *Basarabia sub dominațiunea românească*, Cernăuți, 1938, p. 7; A.N.R.M., fond 691, inv. 1, dos. 1, vol. 1, f. 9.

cât între reprezentații istoriografiei naționale și ai celei bolșevice, ultimii imprimându-i o pregnantă semnificație politică. Disensiunile, care au degenerat ulterior într-un adevărat conflict, s-au produs odată cu încheierea recensământului agricol din 1917, inițiat de guvernul provizoriu din Petrograd „în scopul rezolvării problemei agrare” și, concomitent cu aceasta, a studierii populației înseși, deoarece „sub vechiul regim, nu s-au preocupat de bunăstarea poporului, lui i-a fost camuflat adevărul (...)”. Ziarul „Basarabia Liberă” relatează, pe bună dreptate, că „încă în preajma declanșării războiului, (...) mulți rămâneau stupefiați de primitivismul clasic al Rusiei în domeniul cercetării statistice a țării”³².

În momentul în care s-a început centralizarea materialelor recensământului, la Petrograd a izbucnit o nouă revoluție, în urma căreia puterea de stat a fost acaparată de către partidul bolșevicilor. În consecință, materialele acelui recensământ au suferit „o adevărată debandadă”, deoarece „multe din fișe s-au pierdut, iar multe dintre ele nici nu fuseseră completate de către locuitori, așa încât în unele județe lipseau părți din comune sau din plăși”³³. Cu toate acestea, conducerea zemstvei guberniale în frunte cu N. K. Moghileanski a insistat asupra centralizării și publicării materialelor recensământului, fiind bine cunoscut faptul că „tocmai din regiunile cele mai românești lipsea material mai mult”³⁴. Cu justificată dreptate, E. N. Giurgea menționa că „ceea ce s-a cheltuit (pentru publicarea datelor provizorii ale recensământului. – n.ns.) au fost bani zadarnici, deoarece lucrul executat nu prezintă nici o importanță”³⁵. Or, recensământul agricol din 1917 nu putea oferi imaginea veridică a stării populației Basarabiei, ci numai cea a populației rurale, fiind și ea grav escamotată.

Materialele recensământului din 1917 fiind abandonate, începând cu luna august a aceluiași an, din însărcinarea guvernului român, un grup de savanți condus de prof. Gh. Murgoci, din care făcea parte și E. N. Giurgea, a inițiat elaborarea unui studiu etnografic al Basarabiei, lucrând în unul din laboratoarele prof. A. I. Nabokih de la Universitatea din Odessa. După cum comunica prof. Gh. Murgoci în una din scrisorile sale către E. N. Giurgea, „lucrările acestea de etnografie le vom publica, deoarece odată și odată ele vor servi foarte mult cauzei noastre naționale”. Concomitent, în același laborator au fost cercetate și „toate chestiunile privitoare la populația Basarabiei”³⁶.

Analiza datelor statistice, publicate de cei doi autori în perioada 1919-1920 și coroborarea lor cu alte surse privitoare la obiectul prezentului studiu, conduc la concluzia că profesorului Gh. Murgoci și lui E. N. Giurgea le aparține elaborarea uneia dintre cele mai temeinice și sigure statistici referitoare la numărul și componența etnică a populației Basarabiei în anul 1918. În opinia celor doi autori,

³² Dan Delert, *Vserossiiskaia perepis 1917 goda*, în „Svobodnaia Bessarabia”, 25 iunie 1917; Idem, *K perepisi*, în „Svobodnaia Bessarabia”, 20 iulie 1917.

³³ E. N. Giurgea, *Din trecutul și prezentul Basarabiei*, București, 1928, p. 109.

³⁴ *Ibidem*, p. 109-110.

³⁵ *Ibidem*, p. 110.

³⁶ *Ibidem*, p. 17, 34.

numărul total al populației Basarabiei în 1918 a fost de 2 642 000 locuitori, dintre care 2 274 000 sau circa 85,0% constituie populația rurală a provinciei și 368 000 sau 15,0%, cea urbană³⁷. Aceste date pot fi considerate, după părerea noastră, drept cele mai sigure din statisticile existente referitoare la populația Basarabiei. Ele au fost acceptate și de Direcțiunea generală a statisticii din România, înființată la începutul anului 1919 și care a reluat, în același an, publicarea „Buletinului statistic al României”, primul număr al său fiind consacrat în întregime stării ținuturilor românești alipite. Prefațând acel „Buletin”, directorul general al statisticii, dr. L. Colescu, menționa că el constituie „o lucrare de compilare a datelor cel mai recente, culese din izvoare oficiale sigure, care (...) constituie punctul de plecare și termenii de comparațiune necesară pentru cercetările statistice din viitor”³⁸.

De la recensământul precedent (28 ianuarie 1897) și până la 1918, populația Basarabiei a sporit de la 1 935 412 locuitori la circa 2 642 000, înregistrând un spor total de 706 588 locuitori, sau o rată de creștere de aproximativ 118,8%. În aceeași perioadă de timp, populația rurală a Basarabiei a sporit de la 1 642 080 locuitori sau 84,8% din total la 2 274 000 sau 85,0%, iar populația urbană, de la 293 332 sau 15,2% din total la 368 000 locuitori sau 15,0%. Se observă, deci, o tendință de creștere a ponderii populației rurale în totalul populației provinciei și, respectiv, o reducere a ponderii populației urbane, tendință ce s-a menținut pe parcursul întregii perioade interbelice³⁹.

Totodată, acceptând, în principiu, veracitatea statisticii oficiale a Rusiei țariste, care a estimat populația totală a Basarabiei la 1 ianuarie 1915 la circa 2 686 600 locuitori, putem confirma justetea opiniei acelor cercetători care consideră că anii de război au epuizat întregul excedent al populației din deceniul 1900-1910, astfel încât deceniul doi al secolului al XX-lea s-a încheiat cu aproximativ același număr de locuitori ca în anul din preajma războiului⁴⁰.

Rezumând cele expuse mai sus, obținem următoarea situație a populației Basarabiei la 1918⁴¹:

Naționalitatea	Populația rurală	Populația urbană	Total	%
Moldoveni (români)	1 585 000	98 000	1 683 000	64,0
Velicoruși	45 000	30 000	75 000	2,8

³⁷ A.N.R.M., fond 1416, inv. 2, dos. 2, f. 19, 34, 35.

³⁸ „Buletinul statistic al României”, seria IV, vol. XIV (1919), nr. 1, p. 4.

³⁹ *Recensământul general al populației României*, 29. XII, 1930, vol. IX, București, 1938, p. 2, 4, 8; A.N.R.M., fond 706, inv. 1, dos. 555, partea I, f. 37, 39.

⁴⁰ D. Șandru, *op. cit.*, p.37.

⁴¹ *Dicționarul statistic al Basarabiei...*, p. II; E. N. Giurgea, *Observațiuni economice asupra Basarabiei*, Chișinău, 1921, p. 6.

Naționalitatea	Populația rurală	Populația urbană	Total	%
Ucraineni	225 000	29 000	254 000	9,7
Lipoveni și cazaci	41 000	18 000	59 000	2,2
Evrei	138 000	129 000	267 000	10,2
Germani	72 000	7 000	79 000	3,0
Bulgari și găgăuzi	124 000	23 000	147 000	5,6
Alte naționalități	33 000	34 000	67 000	2,5
Total	2 274 000	368 000	2 642 000	100

De remarcat, că datele statistice referitoare la numărul populației Basarabiei și repartizarea ei pe medii de locuire invocate de Gh. Murgoci și E. N. Giurgea n-au provocat discuții deosebite, ele fiind acceptate și preluate, practic, de majoritatea absolută a cercetătorilor temei în cauză, printre care I. Pelivan, Șt. Ciobanu, P. Cazacu, L. Boga, Emm. de Martonne, A. Babel și alții. Mai mult, putem considera justă, în principiu, opinia celor doi autori menționați referitoare la numărul și proporția germanilor, bulgarilor și găgăuzilor din Basarabia, cifrele invocate de ei fiind confirmate și de statisticile de origine germană și rusească⁴². Suntem deci în drept să admitem ca justă opinia, stabilită printr-un anumit consens, referitoare la numărul germanilor (79 000 sau 3,0% din total) și cel al bulgarilor și găgăuzilor (147 000 sau 5,6% din totalul populației). Cifrele extreme aparțin lui Ion Nistor și Const. Kirițescu, care au evaluat numărul populației bulgară și găgăuză la circa 210 000 sau 7,7% din total⁴³ și lui M. Inorodetz, care a cifrat numărul bulgarilor la numai 60 000 locuitori, iar cel al găgăuzilor, la 30 000⁴⁴. Toate aceste estimări sunt eronate, venind în contradicție cu datele recensământului populației României din 1930.

Mult mai dificilă și controversată se prezintă problema numărului și a proporției populației românești, a celei de origine slavă și a populației evreiești din Basarabia în anul 1918. În genere, partea cea mai contestată pe plan intern sau internațional a recensămintelor populației pentru țările ce au în componența lor și grupări etnice minoritare a fost totdeauna capitolul referitor la statistica naționa-

⁴² Vezi: V. Stoica, *Minoritatea noastră germană*, în „Arhiva pentru știință și reforma socială”, an VI, nr. 1-2, 1926, p. 104; Th. Holban, *Numărul bulgarilor în Basarabia*, în „Viața Basarabiei”, an VI, nr. 12, decembrie 1937, p. 83.

⁴³ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923, p. 305 și C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1918*, vol. II, București, 1989, p. 223-224

⁴⁴ M. Inorodetz, *La Russie et les peuples allogenes*, Berne, 1918, p. 177.

lităților. El este deopotrivă contestat de minoritățile din cadrul statului respectiv, cât și de unele cercuri din țările cu populație cu același neam cu minoritățile respective⁴⁵.

În anul Marii Uniri, așa cum a fost specificat, statistica populației Basarabiei se afla într-o situație cu totul deosebită. Pe de o parte, pentru absoluta majoritate a cercetătorilor, inclusiv a celor de peste hotarele noii Româнии, a devenit evident faptul că statisticile rusești, dincolo de caracterul lor rudimentar, au escamotat în mod deliberat adevărul despre componența etnică a populației Basarabiei. De remarcat faptul că au fost frecvente cazurile când „Anuarele Rusiei” țariste au repartizat moldovenii la rubrica „Alte naționalități” (sic!), cu toate că aceștia constituiau absoluta majoritate a populației Basarabiei⁴⁶. Pe de altă parte, până la 1918 organul care se ocupa de culegerea și prelucrarea datelor statistice referitoare la numărul și componența etnică a populației Basarabiei a fost zemstva gubernială. În același an însă, biroului statistic al zemstvei i-a fost exprimat votul neîncrederii atât din partea Sfatului Țării, precum și al Directoratului agriculturii⁴⁷. Un nou organ statistic, deja la scara întregii Româнии, a fost creat abia la începutul anului 1919, existând doar până la 1 aprilie 1921, când, pe cale bugetară, statistica a fost descentralizată, statistica demografică și cea a mișcării populației trecând în subordinea Ministerului de Interne al Româнии⁴⁸.

De notat că o atare situație era caracteristică în acea perioadă nu numai Româнии ori Basarabiei, în speță. Astfel, autorii ruși ai „Anuarului statistic”, editat la Moscova în 1921, menționau că „informațiile referitoare la anul 1918 sunt, în majoritatea cazurilor, deosebit de sărăcicioase, iar uneori lipsesc cu desăvârșire (...). Această situație datorează atât impetuozității evenimentelor actuale și destrămării teritoriului țării, precum și dezorganizării aparatului statistic. Vechea statistică a departamentelor a fost distrusă, iar cea nouă, deabia se constituie”⁴⁹. Aceeași situație a fost remarcată și de acad. S. G. Strumilin, care era de părerea că „de la declanșarea războiului mondial și a revoluției, în legătură cu pierderile militare, mișcarea refugiaților și a captivilor, schimbarea bruscă a ratelor mortalității și natalității și înrăutățirea la fel de bruscă a tuturor felurilor de evidență, obținem un șir întreg de ani (din 1914 și până la 1923), pentru care informația referitoare la dinamica populației este extrem de dubioasă și neclară”⁵⁰.

Exploatând la maximum situația creată, deja în luna noiembrie 1918 reprezentanții opoziției din Sfatul Țării, după înfrângerea suferită în parlament, deci în modul cel mai democratic, au părăsit Basarabia, inițiind înființarea, la Odessa, a unui „organ reprezentativ – exponențial – Comitetul de salvare al

⁴⁵ D. Șandru, *op. cit.*, p.51.

⁴⁶ Vezi: I. Nistor, *op. cit.*, p.303.

⁴⁷ A.N.R.M., fond 727, inv. I, dos. 17, partea I, f. 142 verso, 144.

⁴⁸ I. Teodorescu, *Evoluția organizării statisticii în România*, București, 1938, p. 9-10.

⁴⁹ *Statisticeskii egeronik 1918-1920* gg., fascicola I, Moscova, 1921, p. III.

⁵⁰ E. Z. Volkov, *Dinamika narodnonaseleniia SSSR za vosemdesiatlet*, Moscova, Leningrad, 1930, p. 3.

Basarabiei”⁵¹. Scopul expres al acestui „Comitet” era „anularea actului brutal din 27 martie 1918 privind alipirea Basarabiei la România și obținerea determinării viitorului Basarabiei prin referendum cu garantarea liberei opțiuni a populației acestui ținut”⁵².

Așa cum viitorul Basarabiei se hotăra, în acel moment, la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), „comitetul” din Odessa a declanșat o largă și zgomotoasă activitate propagandistică în capitala Franței, prin intermediul fostului mareșal al Nobilimii basarabene A. N. Krupenski, devenit „șeful delegației basarabene la Conferința Păcii”, a lui A. C. Șmidt, fost în 1917 primar al municipiului Chișinău și a lui V. N. Țiganco, fost președinte al „fracțiunii țărăniste” din Sfatul Țării⁵³. Această „delegație” s-a bucurat de un larg concurs din partea rămășițelor țariste din Paris în frunte cu fostul ambasador țarist în capitala Franței, B. Maklakov.

Argumentele invocate de numiții „delegați ai populației basarabene” nu conțineau nimic original, dat fiind că nu s-a urmărit relevarea adevărului referitor la structura etnică a populației Basarabiei, ci reacapararea, cu orice preț și prin orice mijloace, a guberniei pierdute. Astfel, inițial, A. N. Krupensky și A. C. Șmidt au acceptat pertractarea tuturor celor trei principii care au stat la baza Declarației de Unire a Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918: al argumentului dreptului istoric, al principiului etnic și al liberei opțiuni a populației Basarabiei, divulgând, în consecință, sărăcia argumentelor cu care puteau opera. Spre exemplu, numiții autori afirmă cum că la 1812, deci în anul dezmembrării străvechiului teritoriu al Moldovei, „sentimentul național român era inexistent”, că el s-ar fi format mult mai târziu, anume „sub influența doctrinelor germanice, degenerând în actuala sa formă agresivă și anexionistă”⁵⁴.

Membrii „delegației basarabene” au abordat și principiul etnic, susținând cum că moldovenii n-ar fi constituit mai mult de 47,6% din totalul populației Basarabiei, restul fiind de origine rusă sau evreiască⁵⁵. Mai mult, în opinia celor doi autori, moldovenii înșiși, în special populația rurală, se consideră deosebiți de populația latină a României; ei folosesc alfabetul chirilic (ruses) și sunt incapabili să citească ori chiar să înțeleagă conținutul revistelor românești; în sfârșit, ei nu se consideră români, ci „moldoveni ruși”⁵⁶. În consecința „argumentelor” invocate, era formulată concluzia: „acest act (din 27 martie/9 aprilie 1918. – n.ns.) nu are nici o valoare și „Sfatul Țării”, care l-a votat, nu a avut nici un drept de a interpreta voința populației basarabene, totalmente opusă reunirii cu România”⁵⁷.

Aceeași schemă tendențioasă, folosită pentru argumentarea structurii etnice a populației Basarabiei se repetă, practic, în toate lucrările publicate de adversarii

⁵¹ A.N.R.M., fond 742, inv. 2, dos. 11, f. 44-45.

⁵² Ibidem.

⁵³ I. Pelivan, *Ion C. Inculeț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)*, în „Patrimoniu”, 1991, nr. 1, p. 28-29.

⁵⁴ A. N. Kroupensky, A. Ch. Schmidt, *Bessarabie et Roumanie*, Paris, 1918, p. 1.

⁵⁵ Ibidem, p. 2.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, p. 3.

Unirii în acea perioadă, operându-se doar cu materialele falsificate ale recensământului din 1897. Se sublinia cum că moldovenii dețineau majoritatea doar în județele Soroca (62,2%), Bălți (64,3%), Orhei (77,4%) și Chișinău (60,9%), restul județelor fiind locuite de ruși, ucraineni, bulgari, germani, evrei, etc.⁵⁸, urmând tradiționala concluzie referitoare la caracterul nelegitim al actului Unirii din 1918⁵⁹.

O altă modalitate de escamotare a adevărului privind componența etnică a populației Basarabiei, la care au recurs aceeași „delegați”, a fost sumarea, la rubrica „Rusii”, a populației ucrainene și bieloruse din Basarabia în scopul „atenuării” decalajului marcat dintre proporția populației românești majoritare și cea a minorităților, acestea din urmă ajungând să dețină circa 27,8% din populația totală a Basarabiei⁶⁰. În realitate, recensământul din 1897 a situat populația de naționalitate rusă sub aspect numeric doar pe locul patru. Or, în accepția lui A. N. Krupenski, A. C. Șmidt, B. Maklakov, a „Comitetului de salvare al Basarabiei” din Odessa, în timp ce moldovenii constituiau o națiune categoric deosebită de cea română, rușii, ucrainenii, bielorușii, cazacii, lipovenii și alții ar fi alcătuit o națiune „unică și indestructibilă”, numeric superioară celei moldovenești, care nici măcar nu se consideră națiune, ci un simplu „material etnografic”, în sensul direct al cuvântului⁶¹. Cu excepția unor indivizi aparte, specifica „Nota” citată, moldovenii se autoidentifică drept „moldoveni ruși”, la fel cum tătarii din Caucaz și Crimeea se autoidentifică drept „tătari ruși”⁶². Mai mult chiar, „invocând cu adevărat dreptul etnic asupra Basarabiei, „majoritatea reală a populației o constituie nu moldovenii (cu cele 47,58% din total conform recensământului din 1897. – n.ns.), ci diferite naționalități (subl. ns.), unite prin spiritul culturii rusești (...)”⁶³.

Replica, într-o elevată ținută științifică, unor atari abjecții, a fost dată de însuși conducătorul delegației române la Conferința de Pace de la Paris, I. I. C. Brătianu care, invocând o serie de argumente de o probitate irefutabilă, a conchis că „sunt extrem de puține cazuri în care drepturile uneia din părți par atât de clare ca în cazul Basarabiei”⁶⁴. Din punct de vedere etnografic, istoric și al autodeterminării, sublinia I. I. C. Brătianu, dreptul românesc asupra Basarabiei cu greu ar putea fi contestat. Chiar conform statisticilor rusești, moldovenii (românii) constituie elementul cel mai numeros, restul fiind compus din veliko-ruși 8,2%, ucraineni 19,6%, evrei 11,8% și grupuri mai puțin numerice de bulgari, germani, găgăuzi, armeni, greci, țigani, etc.⁶⁵.

⁵⁸ *L'occupation roumaine en Bessarabie: Documents*. Avant-propos – A. N. Kroupensky, Paris, 1920, p. 15.

⁵⁹ *The case for Bessarabia. A Collection of Documents on the Rumanian occupation*, With a Preface by Prof. Paul Miliukov, London, p. 8, 18, 22.

⁶⁰ *Trudî podgotovitelnî po naționalnîm delam Komissii. Bessarabskii otdel*, fasc. I: *Zapiska o mejdunarodnom položenii Bessarabii*, Odessa, 1919, p. 4.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*, p. 6.

⁶⁴ Cf. F. C. Nanu, *Politica externă a României. 1918-1933*, Iași, 1993, p. 105.

⁶⁵ *Ibidem*.

Prezența mai importantă a elementului rutean în Basarabia se datora unui fenomen de interferență reciprocă, deoarece dincolo de Nistru se aflau, în acea perioadă, aproape 250 000 de români moldoveni⁶⁶. Importanța numerică a acestora a fost recunoscută chiar de către oficialitățile noii puteri sovietice care, în 1924, au proclamat Republica Sovietică Moldovenească, cu capitala la Balta⁶⁷, deși prin acest act s-a urmărit un pronunțat scop expansionist. La fel, proporția însemnată a populației evreiești în Basarabia, la 1918, constituia rezultatul unui important aflux de refugiați din cuprinsurile Rusiei, așezați mai cu seamă în orașele și târgurile provinciei.

Același I. I. C. Brătianu sublinia, profetic, în 1919 că „chestiunea relațiilor dintre Rusia și România de după Revoluția rusă se derulează în jurul Basarabiei, deși destinul acelei provincii pare uneori mai degrabă un pretext decât cauza efectivă a conflictului dintre cele două țări”⁶⁸.

O importantă contribuție la clarificarea problemei structurii etnice a populației Basarabiei în anul Marii Uniri aparține unor astfel de cercetători cum au fost prof. D. Draghicescu, renumitul geograf francez Emm. de Martonne, membrul delegației basarabene la Conferința de Pace de la Paris I. G. Pelivan, A. Babel, M. Roques, M. Inorodetz, A. Toynbee ș.a. care, prin cercetările lor pertinente și imparțiale au stabilit că populația românească a Basarabiei alcătuiă nu mai puțin de 66,0% din total, „deși se desfășurase o politică deliberată de rusificare pe tot parcursul secolului (al XIX-lea – n.ns.)”⁶⁹.

Necesită a fi invocate și opiniile unor comisii care au cercetat problema componenței etnice a populației Basarabiei în cadrul Conferinței de Pace. Astfel, în cadrul comisiei pentru revendicările românești, delegația britanică a concluzionat că „populația, în concordanță cu singurele statistici existente, este între 60 și 65 la sută formată din români (1 3/4 milioane). Dintre multe naționalități, ucrainenii formau prima parte cu 1/6 din populație”⁷⁰. Într-un mod similar, delegația S.U.A. la Conferința de Pace de la Paris, rezumându-și investigațiile, a menționat că „Basarabia (...) este predominant românească după caracterul ei”, având o populație de „aproximativ 2.800 000 de oameni”, balanța înclinând în favoarea românilor”⁷¹.

În consecință, prin semnarea Tratatului privind recunoașterea suveranității României asupra Basarabiei, încheiat la 20 octombrie 1920 la Paris, „considerând că din punctele de vedere geografic, etnografic, istoric și economic, Unirea

⁶⁶ Șandru, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Cf. F. C. Nanu, *op. cit.*, p. 105.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Cf. V. F. Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Iași, 1991 (Anexa Nr. II: Comisia pentru revendicările românești. Recomandările britanice. Basarabia, 10.II.1919, p. 190).

⁷¹ Cf. V. F. Dobrinescu și I. Pătroiu, *Marea unire din 1918 în documente diplomatice americane*, în „Patrimoniu”, 1991, nr. 4, (Doc. Nr. II: Părerea americanilor asupra Basarabiei la Conferința de Pace de la Paris, p. 157-158, 160).

Basarabiei cu România este pe deplin justificată”, Imperiul Britanic, Franța, Italia și Japonia au recunoscut suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei⁷², consfințind prin aceasta caracterul românesc al populației și al teritoriului Basarabiei.

⁷² Cf. S. Neagoe, *Istoria unirii românilor. De la Cuza Vodă Întemeietorul la Ferdinand I Întregitorul*, București, 1993, p. 330-331.

LOCUITORII BUCOVINEI. 1774 – 1803

LOUIS ROMAN

Aflată la o intersecție de multiple și acute interese, provincia a ocazionat – în trecut, ca și în vremea din urmă – o bogată literatură istorică, politică, sociologică și culturală¹. O plăcută și de mult așteptată apariție este revista „Glasul Bucovinei”, de larg diapazon istoriografic și cultural². În ultimii 10-15 ani, în diferite țări au apărut destul de multe lucrări (unele reedite) ce se referă (și) la problematica demo-istorică a ținutului; atrag în mod deosebit atenția documentele din arhivele Vienei ieșite acum la lumină, printre care mai multe situații statistice, referitoare la Bucovina în primele decenii ale stăpânirii habsburgice; cel mai mare efort a fost solicitat, desigur, de editarea integrală a enormei conscripții militare a Galiției la 1808, cu peste 13 000 de localități³, între care am găsit și 272 de așezări din ținutul Fagilor⁴. De curând a fost tipărit și un excurs general asupra populației acestuia pe mai bine de un secol și jumătate⁵, pe care-l continuă cercetarea de față, în vederea deplinei conturări a nivelului de populare a provinciei, în momentul instaurării administrației imperiale.

I. Ce se afirmă depre populația ultimelor decenii ale veacului al XVIII-lea? Ocuparea părții de nord a Moldovei este ordonată la Viena încă de la 8 august și realizată în intervalul 31 august-24 octombrie 1774 st.n.⁶ Convenția

¹ Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina*, München, 1966; *Bibliografia istorică a României*, II, ed. Cornelia Bodea, Edit. Academiei, 1972, p. 162-165, 335, 349-350, 368, 393-416 et pass.; Erich Beck, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina: Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, 1985.

² „Glasul Bucovinei”. Revistă trimestrială de istorie și cultură”, Cernăuți – București, Redactor șef: prof. dr. Alexandrina Cernov de la Universitatea din Cernăuți (Fundatia Culturală Română), 1994.

³ Bolesław Kumor, *Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r.*, în „Przeszłość Demograficzna Polski. Materiały i studia”, Warszawa – Poznań, 10, 1978, p.39-134; 11, 1979, p. 107-191; 12, 1980, p. 117-174; 15, 1984, p. 95-113 (extrasele au fost reunite și în volum).

⁴ B. Kumor, *loc. cit.*; *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 426-431, *Anexa II* (a se vedea nota următoare).

⁵ Emil Ioan Emandi, Louis Roman, *Bucovina și spațiul demografic românesc. Studiu demopolitic și statistic (1775-1940)*, în *Geopolitica*, I, ed. Em. I. Emandi, Gh. Buzatu, Vasile S. Cucu, Edit. „Glasul Bucovinei”, Iași (Academia Română, Fil. Iași; Univ. din București, Fac. de Geografie; Soc. de Geografie din România), p. 391-448. Contribuția noastră: p.392-415 și 12 tabele; p. 424-432, *Anexele I-IV*. Mai jos se va nota: *Bucovina și spațiul demografic românesc*.

⁶ D. Olinescu, *Tabela statistică a Bucovinei din anul 1775*, în „Buletin (Societatea Geografică Română)”, XVI, Trim. I-II, 1895, 237; Harald Heppner, *Österreich und die Donaufürstentümer 1774-1812, Ein Beitrag zur habsburgischen Südosteuropapolitik*, Graz, 1984 (Institut für Geschichte der Univ. Graz), p. 14.

austro-turcă de la Palamutka/Balamutca (2 iulie 1776 st.n.) înapoiază apoi Principatului Moldovei o fâșie de teren în partea de miază-zi a zonei răpite⁷. Pentru a-și facilita perfectarea anexiunii, Curtea din Viena răspândește știri minimalizatoare, al căror ecou îl aflăm în corespondența regelui Prusiei cu ambasadorul său la Constantinopole. Depeșa din 2 iulie 1775 a regelui afirmă că teritoriul luat de curând de Austria nu are decât 3-4 târguri și 11 sate, în rest nefiind decât păduri și mlaștini. La 17 august, ambasadorul îi răspunde că, într-adevăr, importanța Bucovinei nu-i prea mare, căci acum, după război, îi lipsesc – ca și Moldovei în general – locuitorii⁸.

Tabel 1

Populația totală a Bucovinei (1772/1774-1808): datele oficiale / Nombre des habitants de la Bucovine d'après les données officielles

Anul / Année	Case / Maisons	Gospodării / Ménages ^b	Suflete / Âmes
1772-1774 ^a	-	14 489	-
1774 ^a	-	12 443/13 366 ^c	-
1775 ^a	-	14 650 ^c	-
1776 ^a	-	15 515	cca.70 000
martie 1777	-	17 975	-
1778	-	19 026 ^d	-
1779	-	23 385	-
1780	-	27 487	-
1781	-	-	cca. 120 000
17 mai 1783	-	26 485	-
1785	-	26 731	-
25 febr. 1786	28 086	29 102	cca. 134 720
1798	32 895	-	181 076
1800	35 307	-	190 389
1803	-	-	192 830
1807	-	-	208 498
1808	37 671	-	214 483

^a Teritoriul de după 2 iulie 1776 st.n.

^b În rubrică au fost înscrise numerele referitoare la „curți” sau „familii”; ele reprezintă în realitate gospodăriile, unele din ele fiind desigur menaje extinse.

^c 13 366 „familii” + 513 persoane.

^d Numai „familii țărănești”.

NOTA: n-au fost incluse datele anilor 1786-1799, prezentate în *Tbl. 4*.

SURSA: *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 407, *Tbl. VIII*.

⁷ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 394, n. 5 (bibliografia asupra hotarului în octombrie 1774 și post 2 iulie 1776 st.n.).

⁸ N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, București, 1896, p. 117, 119; Ven. Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Edit. Junimea, 1985, p. 39.

Este de remarcat că aceste declarații, purtând nete tente politice, porneau de la anumite cunoștințe reale. Se aveau în vedere, evident, codrii de fag dintre Prut și Nistru (*bucovine*); se știau doară cele două „campanii bucovinene”, din „selva Bucovina” ale regelui Jan III Sobieski (1685 și 1691), sfârșite dezastruos⁹. Se cunoștea apoi de la Philippe Avril (*Voyage en divers États d'Europe...*, Paris, 1692), care trecuse pe aici prin vara anului 1689, că drumurile „sunt foarte rele și înguste, pământul este pretutindeni pătruns de apă și plin de mlaștini...”¹⁰. Observații locale erau însă extinse acum la întregul ținut.

În prima parte a administrației habsburgice, numărările demice ale provinciei nu încetau să ia act despre o materie fiscală tot mai numeroasă, la 25 februarie 1786 anunțându-se cam de 2,5 ori mai multe gospodării, comparativ cu anul 1774 (*Tabel 1*). După spusa autorităților locale, în aceasta s-ar fi relevat marele lor merit de a fi realizat „popularea” ținutului; cum ulterior colonizarea acestora vor căpăta o amplitudine sporită, elogiile se vor amplifica și ele. La 1831, J. H. Zucker străbate provincia și notează că, înainte de anexare, „era aproape în întregime un deșert”, în care noul regim ar fi săvârșit adevărate minuni¹¹. O întregă literatură a vehiculat, de-a lungul și de-a latul Europei, legenda „pustietății” Moldovei de Nord la 1774; preluând *tale quale*, fără o inventariere critică, rezultatele conscripțiilor și afirmațiile contemporane interesate, o serie de istorici străini s-au ocupat cu precădere, iar unii continuă a o face și azi, de colonizările de după instaurarea stăpânirii Vienei, acordând prea puțină atenție oamenilor locului¹².

II. Numărul așezărilor umane la 1774-1777. Ce se poate spune despre afirmația lui Friedrich II, după care Bucovina ar fi fost semănată doar de vreo 15 localități la 1775?¹³ În realitate, catagrafia întocmită sub administrația militară rusă (1772-1774) a consemnat un număr incomparabil mai mare de orașe, târguri, sate și cătune: 233, ori 239 sau chiar 266¹⁴. Ea este însă departe de a fi completă, căci – în general pe întinsul Moldovei – se constată lipsa în evidențe a numeroase localități. Pe de-o parte, ca urmare a unor exonerări succesive, operate de-a lungul

⁹ I. I. Nistor, *Lăgărele de la Lenșești și Șerăuți și „Campaniile bucovinene” ale regelui Sobieski, în Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 300-304.

¹⁰ *Călători străini despre Țările Române*, VIII, ed. Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodanu, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 103-104.

¹¹ J. H. Zucker, *Bessarabien. Bemerkungen und Gedanken...*, Frankfurt/Main, 1834; idem, *Basarabia, 1834*. Trad. Maria Pelivan, Chișinău, 1932, p.7.

¹² *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 408, n. 61. Mai recent: S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Čislennost' i rasselenie ukrainskogo žnosa v XVIII-načale XX v.*, în „Sovetskaja žtnografija”, Moskva, n° 5, 1981, p. 20-21, Tbl. 3 (nota B); G. K. Kožoljanko, *Čislennost' naselenija Bukoviny v konce XVIII-pervoj polovine XIX v.*, în *Problemy istoričeskoj demografii SSSR. Sbornik naučnyh trudov*, Kiev, 1988, p. 147-149.

¹³ *Sup.*: n.8.

¹⁴ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p.443-445 (233 localități); p. 392, Tbl. 1 (239 așezări); Pavel Țugulea, *Populația Bucovinei între anii 1772-1774*, în „Academica” (Academia Română), București, II, 4(16), 1992, p. 4-5 (266 localități. Se are oare în vedere și fâșia de teren, înapoiată Principatului conform convenției de la Balamutca?).

veacurilor și sporite în anii 1769-1774 prin acordarea de *salvogvardie*¹⁵; în cataografiile din 1772-1774 sunt menționate 72 sate în Moldova cu acest titlu¹⁶. Pe de altă parte, numărările acelor ani ocolesc foarte multe localități: în cele 17 ținuturi moldovenești – aflate atât în înregistrarea din 1772-1773, cât și în cea din 1774 – se găsesc 238 de așezări în cea dintâi catagrafie, care nu se mai regăsesc în cea de-a doua¹⁷. La 16 octombrie 1774, ispravnicul ținutului Suceava – Iordache Canano – înștiințează Divanul că spătarul a trimis acestuia din urmă o situație, care ascunde cam 1000 de oameni (=capi de gospodărie; n.n.); acum însă se comunică 110 localități ale ținutului în plus, față de ceea ce trimisese spătarul¹⁸. Au fost și în mod direct numite sate lipsă în listele din 1772-1774¹⁹. O precizare asupra circumstanțelor generatoare de masive lacune aduce cazul unui sat din țin. Cernăuți: Sadagura „a lui baron, care sânt aproape la 1000 de oameni și nu ne-au lăsat să o scriu, după cum am înștiințat Divanul, și nici un răspunsu n-am luat în ce chip să urmezi”²⁰. Imunitatea fiscală, va fi fost ea legală ori ilicită, își spunea aici cuvântul. Totodată, în fiecare localitate nu se conscriu decât o parte din gospodăriile existente²¹.

Amănunțita hartă a Statului Major cezaro-crăiesc (*Plans des Bukowiner Districts...*, 1773-1775) a înscris 323²² sau chiar 345 așezări²³, dar numărul era atât de ridicat și pentru că includea fâșia retrocedată Moldovei în iulie 1776, precum și pentru că specifica nu numai *cătune*, ci și numeroase *grupuri de case*, care aparțineau fără îndoială unor cuturi și sate: Casele Doroteea – 2 case, Sipot Häuser – 4, Falcău Häuser – 4, Falcău Häuser – 7, Casele Todoskany – 8 case ș.a.m.d. În aceasta consta de altminteri o caracteristică a habitatului nord-moldovean în secolul al XVIII-lea, specificat și cu alte prilejuri: evidența din 1777 a așezărilor

¹⁵ Arh. Stat. București, Microf. URSS, r. 82, c. 420-443 (liste din 1773 de sate cu *salvogvardie*); *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1-2, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*, ed. P. G. Dmitriev, Edit Știința, Chișinău, 1975, pass.; A. Skal'kovskij, *Bolgarskie kolonii v Bessarabii i Novorossijskom krae. Statističeskij očerok*, Odessa, 1848, p. 4-5; Ioana Constantinescu, *Aspecte ale destrămării feudalismului în Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea – „oamenii de scuteală”*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, IX, 1978, p. 15, n. 18.

¹⁶ D. M. Dragnev, *Ėvoljucija otrabotočnoj renty v caranskoj derevne v poslednej treti XVIII-30-h gg. XIX v.*, în *Voprosy istorii Moldavii XIX-načala XX v.*, Kișiněv/Chișinău, 1989, p.38-39.

¹⁷ P. G. Dmitriev, *Narodonaselenie Moldavii (Po materialele perezisej 1772-1773, 1774 i 1803 gg.)*, Izd. Știința, Kișiněv/Chișinău, 1973, p.59.

¹⁸ *Ibidem*, p.57.

¹⁹ P. Păltănea, *Documente*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. «A. D. Xenopol»”, Iași, 24, 2, 1987, p. 612-613; I. Iosep, *Considerații istorico-geografice privind evoluția așezărilor omenești din Obcinele Bucovinei*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Județean”, 13-14, 1986-1987, p.224.

²⁰ *Moldova în epoca feudalismului*, VII, 1, p.458.

²¹ Sc. Porcescu, *Un sat vechi: Porcești (Moldoveni), județul Neamț...*, În „Anuarul...”, Iași, 23, 2, 1986, p. 779; P. Păltănea, *Informații despre evoluția demografică și a teritoriului orașului Galați până la 1918 (I)*, *ibidem*, 24, 1, 1987, p.132-133; *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 409-410.

²² Vasile Băican, *Geografia Moldovei oglindită în documentele cartografice din sec. al XVIII-lea. Rezumatul tezei de doctorat*, Iași, 1991 (Univ. „Al. I. Cuza”), p. 50, Tbl. 3.

²³ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 439-443.

Bucovinei notează aici 284 sate și *viele einzelne Hütten* „multe colibe izolate”; la 1785 se constată 299 sate și cuturi, precum și diverse *eizeln zerstreuten Häuser* „case risipite, izolate”²⁴. Acest specific se documentează de altfel în întreaga Moldovă, în *Valahia Austriaca* (Oltenia de azi după 1718), Crișana, Țara Românească²⁵.

Conscripțiile austriece succesive au scos la iveală din ce în ce mai multe localități, numărul orașelor, târgurilor și *satelor* înregistrate evoluând în primii ani ai noii stăpâniri de la 231 la 290 (*Tabel 2*). Ce se întâmpla? Subînregistrările, foarte importante în 1772-1774, erau treptat lichidate de administrația militară imperială, conscripția din martie 1777 exprimând – atât cât se poate deduce din surse – numărul complet al așezărilor umane, existente în acel moment în Bucovina²⁶. Așadar, nu circa 15, ci 290 de localități, pentru a nu mai adăuga volumul considerabil de cătune și grupuri răzlețe de case/colibe, nici fâșia meridională, înapoiată Principatului Moldovei după 2 iulie 1776 st.n.!!

Tabel 2

Orașele, târgurile și satele Bucovinei în conscripții (1774-1777) / Villes, bourgs et villages de Bucovine dans les dénombremments

Anul / Année	1774	1775	Post 2 iulie 1776 st.n.	Martie 1777
Orașe, târguri și sate	231	227	280	290

SURSA: *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 392, *Tbl. I*. Pentru anii 1774-1775 se ia în considerare teritoriul provinciei de după 2 iulie 1776 st.n.

III. Evidențele oficiale ale populației în anii 1772/1774-1808 par a arăta o întreprindere a cuantumului demic al provinciei în decursul celor trei decenii și jumătate: el ar fi evoluat de la vreo 70 000 până la 214 483 suflete (*Tabel 1*). Dar oare atât de mică să fi fost populația ținutului în primii ani ai noii stăpâniri?

1. Generalul Gabriel baron Splény de Mihálydy comunică Vienei cum s-a procedat la înregistrarea dajnicilor pe anul 1775: „Mi-am dat toată silința... să mă apropiu cât se poate de mult de adevăr. Cu ocazia publicării contribuției din acest an au fost îndemnați cu toată seriozitatea vornicii și cei mai bătrâni de pe la sate, adunați la Cernăuți, să spună numărul adevărat al locuitorilor, căci altminteri vor plăti îndoite dauna ce-o vor cauza prin tănuire”, dar li se va aplica și o pedeapsă corporală. „Această dojană a și fost imediat aplicată unui vornic, care a omis 33 de familii, înștiințându-se imediat acest exemplu în țară, ceea ce a avut o urmare salutară, căci mai fiecare vornic schimbă prima sa versiune, de frica unei contribuții duble”. Deși astfel ne-am apropiat mai mult de adevăr, conchide guvernatorul, populația reală se va putea stabili numai printr-o altă conscripție²⁷.

²⁴ *Ibidem*, p. 392, *Tbl. I* (notele a și b).

²⁵ *Ibidem*, p. 395-396.

²⁶ *Ibidem*, p. 394.

²⁷ D. Olinescu, *Tabela statistică...*, p. 238. Traducerea de aici am redat-o ușor stilizată.

Indubitabil, felul în care se alcătuiau evidențele fiscale în prima vreme nu putea asigura decât consemnarea unei părți, și nu tocmai mare, a dajnicilor.

Precum se vede în *Tabelul 1*, autoritățile alcătuiesc aproape an de an noi situații statistice, numărul locuitorilor contabilizați crește tot mai mult, dar departe de a se cunoaște nivelul real de populare a Bucovinei printr-o nouă conscripție, așa cum se credea în 1775, unsprezece ani mai târziu – la 25 februarie 1786 – se transmite în Capitala Imperiului că ultima înregistrare, deși a dat o sumă considerabil superioară (cam 134 720 persoane), n-a consemnat decât două treimi din populația totală²⁸.

La ultimul rezultat se ajunsese totuși pe căi zig-zagate: dacă anul 1780 marcase o maximă (27 487 gospodării), peste trei ani se constată un recul (26 485 menaje), iar în 1785 – o creștere precară de vreo 250 unități, pentru ca la 25 februarie 1786 să se raporteze un salt brusc de cca. 2500, însă totalul de acum – 29 102 menaje – crescuse în mod nesemnificativ, față de ceea ce se știuse cu șase ani mai devreme – 27 487. Se declară (să nu fi fost oare un argument de circumstanță?) că, din noiembrie 1785 și până în aprilie 1786, ținutul a fost părăsit de 6 937 persoane (*Tabel 3*).

Tabel 3

Transmigrația între Bucovina și Principatul Moldovei (1779-1815) / Migration de Bucovine dans la Principauté de Moldavie et vice-versa

Anii / Années	Emigrarea din / Émigration de	Imigrarea în / Immigration en
	Bucovina	
1779-1782	–	6 000 f
1781-1782		786 f / 3 209 s
nombr. 1785 – apr. 1786	6 937 s	111 s
1 nombr. 1786 – iul. 1787	221 f / 1 024 s	
1786-1788	4 833 f	
1787-1798	1 718 s	4 065 s
1789-1803	14 717 s; 21 034 s	5 944 s; 9 790 s
1801	564 s	
Primăvara 1803	+1 000 s	
1803-1814	+20 000 s	
apr. 1805 - apr. 1806	10 000s	

²⁸ Gen. Enzenberg c. Curtea din Viena, la E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VII, București, 1876, p. 452, 454; F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781, p. 429; L. A. Gebhardi, *Allgemeine Weltgeschichte...*, LVII. Band, Brünn, 1788, p. 351, nota.

Anii / Années	Emigrarea din / Émigration de	Imigrarea în / Immigration en
8 iul. 1805	3 000 f	
1815	A 1 431 f; B 16 000 s	

f = familii/familles; s = suflete/âmes

SURSELE. 1779-IULIE 1787: I. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București – Viena – Lipsca, 1915, p. 99 (la 1782: în cei patru ani din urmă); p. 96-97; p.120, n. 2; p. 122. **1786-1788:** Ștefan Purice, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848)*, în „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 1994, p. 6 (din Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți). **1787-1798:** *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 412; p. 425, *Anexa I* (col. 27: emigrări; col. 32-33: venituri de dincolo de hotarele Imperiului). **1793-1803:** H. J. Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung, 1775-1875*, Lemberg, 1876², p. 46. **1801:** Șt. Purice, *op. cit.*, p. 7 (eadem). **Prim. 1803:** G. K. Kožoljanko, *Emigracija trudovogo naselenija Bukoviny v konce XVIII-nač. XIX v.*, în *Problemy istoričeskoj demografii SSSR i Zapadnoj Evropy (period feodalizma i kapitalizma)*, Kișinăv/Chișinău, 1991, p. 100; Șt. Purice, *op. cit.*, p. 7. **1803-1814:** I. Dârdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul Inst. de Ist. și Arh. «A. D. Xenopol»”, Iași, XII, 1975, p. 178. **1805-1806:** Hurmuzaki, *Documente...*, XVI, 1912, nr. 1607, p.710 (17 apr. 1806: în cursul unui an). **Iulie 1805:** *ibidem*, nr. 1581, p. 685. **1815 A:** Șt Purice, *op. cit.*, p. 9 (Arh. de Stat a Reg. Cernăuți); **B:** I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 129.

Că bănuiala ce o trezește declarația aceasta nu este chiar gratuită, se vede din cele petrecute ulterior (*Tabel 4*). Chiar în cursul anului 1786, evidențele marchează începutul unui recul: dacă în februarie se raportaseră 28 086 case în provincie, următoarea evidență nu mai cuprinde decât 27 245; peste un an acest nivel se reduce cu vreo 2 400 unități, iar în anul următor – cu alte cca. 2 400. Și de data aceasta, autoritățile se grăbesc să acuze o masivă emigrare în Moldova: cele 4 833 familii – se declară – cu care au scăzut înregistrările în 1 788 față de anul 1 786 s-ar datora acestui fenomen (*Tabel 3*). Suspiciunea noastră precedentă se transformă de data aceasta în totală neîncredere: ar fi vorba de un adevărat exod, ca la 22-24 000 de indivizi, în decurs de doi ani, când totalul populației înregistrate la începutul acestui interval atinsese aproximativ 134 720 suflete (*Tabel 1*)!!

Lucrurile evoluează apoi și mai dramatic: în 1788–1789, totalul caselor cunoscute de autoritățile centrale se înjumătățește aproape și se menține la un nivel scăzut timp de vreo 10 ani (*Tabel 4*). Și iarăși se acuză noi emigrări masive (*Tabel 3*: s.a. 1789-1803). Dar la 9 noiembrie 1791, Vasile Balș (*Basilius Baron von Balsch*) semnalează la Viena că numărul bucovinenilor plecați în Moldova după 1786 a fost numai de vreo 7 000²⁹; sunt numiți probabil aici cei 6 937 indivizi, anunțați de autoritățile provinciei ca emigrați în intervalul noiembrie 1785 –

²⁹ Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, ed. Paula Tiefenthaler – Adolf Armbruster, Augsburg, 1991, p. 393.

aprilie 1786. Or, prin situația în trecut a membrilor familiei și prin poziția sa în acest moment, proaspătul baron este poate cel mai de seamă nobil bucovinean, cu

Tabel 4

Locuitorii Bucovinei (1786-1800): datele oficiale / La population totale de Bucovine dans les conscriptions

Anul / Année	Case / Maisons	Gospodării / Ménages	Suflete / Âmes
25 febr. 1786	28 086	29 102	cca. 134 720
1786	27 245		
1787	24 859	26 431	131 936
1788	22 412		
1789	13 063	14 657	72 663
1790	13 211	15 043	73 359
1791	13 795	15 367	76 268
1792	14 235	15 633	79 752
1793	14 633	15 807	80 693
1794	14 789	15 786	79 980
1795	14 837	15 517	79 402
1796	15 051	15 629	80 655
1797	15 373	16 163	83 763
1798 A	15 680	16 250	85 591
1798 B	32 895		181 076
1799			87 990
1800	35 307		190 389

SURSELE: 1786, 1788: Șt Purice, *Emigrarea populației bucovinene în Moldova (1775-1848)*, în „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 1994, p. 6 (din Arh. de Stat a Reg. Cernăuți). **Febr. 1786, 1798 B, 1800:** *sup.* – Tbl. I. Celelalte date: Bolesław Kumor, *Spis wojskowy ludności Galicji z 1808 r.*, în „Prezeszłość Demograficzna Polski. Materiały i studia”, Warszawa-Poznań, 10, 1978, p. 50-51; *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 424-425, *Anexa 1* (case=col.2 din *Anexă*; gospodării=col. 3+4; suflete=col. 23).

Începere din 1783 funcționând chiar la Consiliul de război al Curții, în Viena³⁰. Să nu fi fost el oare informat și despre cele 4 833 familii ce-ar fi plecat până în 1788, nici despre cei ce-ar fi trecut ulterior hotarele? Sau V. Balș însuși era suspicios, cu privire la realismul acestor afirmații? Căci chiar situațiile oficiale ale districtului, pentru întreaga perioadă 1787-1798, permit a se avansa cifra aproximativă de numai 1718 persoane emigrate de acolo (*Tabel 3*).

³⁰ C. Sion, *Arhondologia Moldovei...*, ed. Rodica Rotaru, Mircea Angheliescu, Șt. S. Gorovei, Edit. Minerva, București, 1973, p. 19-20 (și n. 8 Ștefan S. Gorovei); Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971, p. 342; Const. Morariu, *Părți din istoria românilor bucovineni*, I, Cernăuți, 1893, p. 20-21; Ion Grămadă, *Cum era pe vremuri la noi în Bucovina (Jurământul țării la 1777)*, în „Viața Românească”, Iași, vol. X, an. III, 7, 1908, p. 65.

2. Să zăbovim o clipă asupra curioaselor serii statistice, investigate în cele de mai sus. După ce, în februarie 1786, se ajunsese la un maximum în înregistrările demice pe întregul interval 1774-1786 (*Tabel 1*), urmează o bruscă descreștere (*Tabel 4*), în decurs de trei ani trecându-se de la cca. 134 720 suflete la numai 72 663, pentru ca în alți 10 ani să se atingă abia 87 990. Straniu nu este numai acest fapt; i se adaugă altele, de același calibru: pentru anul 1798 se cunosc două cifre asupra efectivului contribuabililor provinciei: 85 591 și 181 076 persoane; în 1799 evidențele totalizează numai 87 990, dar în 1800 ele știu de 190 389 indivizi. Ulterior, asemenea stranii scoborâșuri și sușuri nu mai apar. Luând cunoștință din lucrarea lui Bolesław Kumor de sumele reduse ale intervalului 1789-1799, le-am suspectat de grave subînregistrări³¹. Calea spre mecanismul lor ne-a fost deschisă de fapte, referitoare la alte zone ale oicumenei noastre.

Descoperirea unei serioase evaziuni fiscale pe domeniul Zlatnei a impus numirea de către Maria Theresia a unei comisii de cercetare (3 octombrie 1772), care a stabilit că recensămintele din 1750 și 1755 fuseseră lucrate defectuos. Comisia a determinat 4 333 capi de gospodării care nu figurau în registrele de contribuabili (din totalul de 7 583 în anul 1773; *Tabel 5*), adică 57,14% din efectiv. Slujbașii (domeniul era fiscal), ca și juzii își însușeau pe această bază bani și alte bunuri, căci persoanele netrecute în tabelele de impunere nu scăpau de obligații³². Cele descoperite în 1772-1773 arătau cu toată limpezimea „misterul” tulburătoarei evoluții, exprimate în cifrele *Tabelului 5*: o creștere de aproape șase ori a totalului contribuabililor pe domeniu, în decurs de 32 de ani.

Tabel 5

Gospodăriile înregistrate pe domeniul Zlatna (comitatul Alba, Principatul Transilvaniei), 1746-1778
/ *Ménages recensés sur le domaine de Zlatna*

Anul / Année	1746	1755	1773	1778	1778 versus 1746
Gospodării / Ménages	1 415	3 250	7 583	8 130	574, 6%

SURSELE: Z. I. Tóth, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, 1955, p. 106-107; D. Prodan, *Răscoala lui Horea, I*², Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 91, 112.

A intervenit și demonstrația existenței permanente în Țara Românească, din 1735 și până în 1748, a dublei evidențe a birnicilor: una pentru nevoile externe, alta (net mai înaltă) constituindu-se în secret fiscal³³. Astfel încât putem conchide

³¹ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 412-414 (și *Tbl. XI.A și XII*).

³² Z. I. Tóth, *Mișcările țărănești din Munții Apuseni până la 1848*, Edit. Academiei, 1955, p. 106-108; D. Prodan, *Răscoala lui Horea, I*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 91, 97 (n. 7a), p. 112, 123, 125, 141.

³³ Louis Roman, *Epoca lui Constantin Brâncoveanu: quantumul birnicilor și tendințele demografice*, în „Revista Arhivelor”, București 68, vol. 53, 3, 1991, p. 320, *Tbl. 1* (și discuția din cuprinsul articolului).

și în cazul Bucovinei, pe de-o parte, asupra unei posibile grave deturnări de venituri ale erariului de către dregătorii locali, cel puțin în 1789-1799, așa cum – nu cu mult în urmă – se vădise și pe domeniul fiscal al Zlatnei; pe de altă parte, probabil că reale, în ultimii 15 ani ai secolului al XVIII-lea, sunt înregistrările maxime; în februarie 1786 (135 000 indivizi), în 1798 (181 000 persoane), la 1800 (190 000 suflete; *Tabelele 1 și 4*).

3. Ideea emigrărilor, folosită într-o vreme de către autoritățile bucovinene pentru mascarea unor probabile malversații, nu era inventată. Cercetarea conscripțiilor câtorva sate din prima perioadă a stăpânirii habsburgice arată clar plecarea *definitivă* în Principatul Moldovei a zeci de familii din *Cordon*, după expresia vremii³⁴. Catagrafia moldoveneană din 1803 menționează grupuri de „bejănari ot Cordon”; în iulie 1804 condica notează 30 din ei în țin. Suceava; la 23 iulie 1805, la Iași se știa despre cererea austriacă de a se restitui 1500 familii refugiate din Bucovina; la 17 aprilie 1806, din Iași se înștiințează Parisul că împăratul a publicat o amnistie pentru toți cei ce-ar voi să se reîntoarcă din Moldova la vetre, și cum termenul expiră peste o lună, vreo 12 emisari austrieci străbat ținuturile Moldovei, citind peste tot textul proclamației; fluxul emigrației bucovinene cuprindea și familii boierești etc.³⁵ Indiscutabil deci, grupuri sociale diverse, ale căror condiții de viață se depreciaseră, plecau din Bucovina, în vederea așezării lor în Moldova; o asemenea transmigrație însă n-a avut proporțiile sugerate de *Tabelul 3*.

Acesta arată, de altminteri, importante imigrări de la sud de *Cordon*, în ținutul stăpânit de imperiali: documentar, ele sunt descrise drept o întoarcere a muncitorilor, la capătul unei migrații *de tip temporar, sezonier*. La 14 iunie 1791 se consemnează că oameni din Vasilăuți (districtul Cernăuți) lucrează în Moldova, la cosit de fân³⁶. La 9 septembrie 1793, locuitorii dintr-un alt sat al Bucovinei, Valea Seacă, se angajează față de egumenul de la Slatina să lucreze la coasă, pe moșia din Moldova a mănăstirii³⁷. Țărani din Ținutul Fagilor sunt amintiți în anii 1811-1847 la lucru în Basarabia și Ucraina Meridională. Între 1820 și 1827, se înregistrează 1674 inși – mai ales țărani și meșteșugari – la punctul de vamă Noua Suliță, prin care treceau din domeniile Austriei în cele ale țarului. Veneau aici mai ales în perioada muncilor de vară; se însoțeau în cete

³⁴ I. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București-Viena-Lipsca, 1915, p. 125, 128; Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Suceava”, VIII, 1981, p. 257-263.

³⁵ *Uricarul*, ed. Th. Codrescu, VII-VIII, Iași, 1886, pass. (la 1803); V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, București, 1900, p. 60-61 (la 1804); Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984 (Dir. Gen. a Arh. Stat.), nr. 233 (la 1805); Hurmuzaki, *op. cit.*, XVI, ed. N. Hodoș, București, 1912, nr. 1607, p. 710 (la 1806); Const. Morariu, *Părți...*, I, p. 49.

³⁶ *Documente privind relațiile agrare în veacul al VIII-lea*, II, ed. V. Mihordea, Ioana Constantinescu, C. Istrati, Edit. Academiei, 1966, nr. 566.

³⁷ *Ibidem*, nr. 592.

de câteva zeci de oameni, în frunte cu câte o căpetenie. Se tocmeau cu ziua sau pe întreaga durată a lucrului, de la 3-4 până la 6-7 luni³⁸. Știri din a doua jumătate a veacului al XIX-lea arată o sporire însemnată a fenomenului: înțelegerile se perfectau la Cetatea Albă, Soroca, Hotin, Bălți, Chișinău, Orhei, etc.; lucrători soseau nu numai din Bucovina, ci și din Galiția, Podolia și alte părți; în ultimul deceniu al secolului, totalul lor atingea anual între 25 000 și 100 000, în funcție de situația recoltei³⁹.

Tabel 6

Bucovineni veniți la lucru în România (1863-1865) / Mouvement saisonnier des habitants de Bucovine en Roumanie

Anul / Année	1863	1864	1865
Persoane / Individus	10 105	11 290	21 622

SURSA. Ecaterina Negruți, *Migrații sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Edit. Academiei Române, București, 1991, p. 113, Tbl. I.

Maxima migrațiilor sezoniere din Bucovina se constată și spre România în aceeași jumătate de secol, problemă pe larg abordată, cu competență, în ultimii ani⁴⁰. Se pare că cea mai veche situație statistică datează din 1863-1865 (Tabel 6), dovedind o creștere a sumei anuale a muncitorilor de la 10 100 la 21 600; numărul lor a sporit ulterior și mai mult. O analiză interesantă⁴¹ a scos la iveală cauzele acestor vechi și ample procese ale migrației temporare. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, Câmpia Moldovei (cuprinsă între dealurile Siretului, Coasta Iașilor și Colinele Nistrului) era slab populată și păstra chiar și în anii 1930 o densitate demografică mult redusă, față de ținuturile înconjurătoare; fiindu-le specifice atât o climă caldă, cât și un sol roditor (cernoziom), moșiile din Câmpie aveau nevoie de brațe de muncă suplimentare, sosite din alte zone. Dintre toate regiunile de codru ce înconjoară Câmpia Moldovei, Podișul Sucevei era în cel mai viu contrast cu aceasta, având un sol relativ sărac și o climă mult mai aspră; de aceea, cultura grâului în cuprinsul lui se arăta destul de anevoioasă, a porumbului era rară, iar a viței de vie se dovedea imposibilă. Migrațiile sezoniere pentru lucru pe moșiile din nordul Moldovei înglobau de aceea numeroși „corduneni”: grosul lor îl alcătuiau

³⁸ V. E. Zadorožnyj, în *Social'no demografičeskie processy v rossijskoj derevne (XVI-načalo XX v.)*, I, ed. I. D. Koval'čenko, Ju. Ju. Kahk et al., Tallin, 1986, p. 206-207.

³⁹ V. S. Zelenčuk, *Naselenie Bessarabii i Podnestrov'ja v XIX v. (Etničeskie i social'no-demografičeskie processy)*, Edit. Știința, Kișinău/Chișinău, 1979, p. 118.

⁴⁰ Ecaterina Negruți, *Informații noi...*; eadem, *Migrațiile de lucru în România și marea răsccoală a țăranilor din 1907*, în „Anuarul...”, Iași, 22, 2, 1985, p. 523-536; eadem, *Implicații ale forței de muncă de peste hotare în viața economică și social-politică a României moderne, în Români în istoria universală*, I, ed. I. Agrigoroaiei et al., Iași, 1986 (Univ. „Al. I. Cuza”), p. 349-362; eadem, *Migrații sezoniere la lucru în România (1859-1918)*, Edit. Academiei Române, București, 1991.

⁴¹ Victor Tufescu, *Migrațiuni sezonale pentru lucru în Moldova de Nord*, în „Revista Geografică Română”, București, IV, 1, 1941, p. 32-45.

românii și rutenii; mai veneau lipoveni (la îndiguiori ori curățări de iazuri), nemți bucovineni (zidari, precum și „mașiniștri” la mori ori la mașini de treierat), unguri (la fabrica de zahăr din Roman). Soseau însă și „munteni” (țărani din jud. Baia și Neamț), ca lucrători sezonieri, la coasă și seceră, pe timpul celor două-trei săptămâni, în care recoltele lor de acasă se aflau în întârziere – din cauza coacerii mai dificile –, față de cele din Câmpie.

Avem, prin urmare, de-a face cu procese ample, care înglobau nu numai Bucovina și Vechea Românie (iar înainte de 1859 – Principatul Moldovei), ci și Basarabia, Galiția și o serie de gubernii de dincolo de Nistru. Se poate înțelege că, în ceea ce privește Țara Moldovei, fenomenele descrise erau mai vechi de data ocupării ținuturilor ei nordice de către oștile habsburgice. Evident, cei plecați la munci sezoniere în Câmpie se întorceau toți (ori aproape toți) la vetrele lor. Altfel spus, putem conchide că cifrele – vehiculate în deceniile VIII-X ale veacului al XVIII-lea cu referire la emigrarea bucovinenilor – nu se constituie într-o dovadă a descreșterii materiei fiscale în Bucovina, căci cei incluși în plecările *definitive* erau relativ puțini, față de cei ce le practicau pe cele *temporare*.

Amintitele migrații sezoniere mai aveau o dimensiune importantă: erau parte componentă a unei anumite forme a mobilității geografice, specifice de-a lungul vremurilor întregului spațiu carpato-ponto-dunărean, și anume parte constitutivă a deplasărilor în vederea lucrului, pentru nevoi profesionale. Păcurari din unele sate ardelenene porneau cu turmele spre pășunile din Moldova, Basarabia și șesurile nord-pontice, spre pășunile din Muntenia, Dobrogea și Bulgaria de Nord-Est. Oameni din zona Apusenilor se duceau la munci agricole în Câmpia transilvană, ca și în cea din vest. Din Maramureș plecau în grup, în alte regiuni, unde lucrau la secerat, la coasă, ca mineri, dar și ca *butinari* „muncitori forestieri specializați”. Țărani din nordul Munteniei și al Olteniei veneau la lucru în podgoriile de dincolo de Milcov, ori la alte munci agricole de acolo, chiar pe durate de mai multe luni, din primăvară până în toamnă. Din Țara Românească și Moldova erau ceruți muncitori agricoli în Dobrogea; până la 1829, erau și obligați de autoritățile otomane s-o facă. La cererea Porții, numeroși pălmași, tâmplari, zidari, pietrari se trimiteau, din ambele Principate extracarpatiche, la cetățile otomane – Cetatea Albă, Tighina, Vozia ș.a. Meșteri constructori, zugravi etc. treceau dintr-o provincie în alta ș.a.m.d. Dacă adăugăm și mișcarea neîntreruptă a neguțătorilor, treptei bisericești, dascălilor avem un tablou mai cuprinzător al vastității acestui proces al migrațiilor cu caracter profesional, uneori la distanțe mari, între care se plasează și amintita mobilitate sezonieră din Bucovina și nordul Moldovei.

4. S-a afirmat că triplarea locuitorilor, conșcriși în Bucovina în intervalul 1774-1803 (*Tabel 1*), s-ar fi datorat imigrării masive aici de nemți și unguri, venirii de țărani băjenari din Galiția și, în parte, strămutării de polonezi și cehi din alte regiuni ale Imperiului⁴². Informația istorică însă nu confirmă aserțiunea:

⁴² E. V. Mironova, *Zametki o dinamike naselenija Bukoviny v period avstrijskogo vladychestva*, în „Nauchnyj ežegodnik Černovickogo gos. univ.”, Černovicy/Černăuți, 1957, p. 432-434.

- Principalul flux de imigrație al epocii l-au constituit rutenii. La 12 ianuarie 1779 se știe că, în ultimii ani, din Galiția și Podolia au venit 14 114 ucraineni⁴³. În intervalul 1779-1786 totalul celor așezați în ținut se ridică la 10 557 suflete⁴⁴. Patenta din 1786 a lui Joseph II – care îndemna la o moderată politică de colonizări în noua provincie, dacă nu chiar la stoparea lor⁴⁵ – va fi fost eficientă, căci în anii 1786-1803 imigrarea ruteană pare a se dovedi (aproape) inexistentă⁴⁶.

- Numărul germanilor și lipovenilor, stabiliți în Bucovina în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, a fost foarte redus⁴⁷, iar totalul evreilor din ținut a fluctuat de la cca. 2 520 suflete în 1775, la aproximativ 5121 în 1780, scăzând apoi la vreo 3080 în 1807⁴⁸.

- În perioada cuprinsă între 1774 și începutul anului 1786, în Bucovina s-au instalat definitiv numai 2 136 secui, veniți din Principatul Moldovei; mulți alții sosiți aici, nevoind să rămână, au plecat în Transilvania⁴⁹. La 27 ianuarie 1778, în ținut se mai găseau alte 102 familii de coloniști, care proveneau din Reg. I secuiesc transilvănean⁵⁰.

- Slovacia în schimb n-au început a aflui în provincie decât după ce secolul se sfârșise⁵¹, iar venirea unor persoane de alte naționalități a fost cu totul incidentală până la începutul veacului următor.

⁴³ I. I. Nistor, *Românii și rutenii...*, p. 81; p. 156, Tbl.; Vladimir Trebici, în *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 417, Tbl. I.

⁴⁴ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 71, 81; p. 156, Tbl.

⁴⁵ Emil Ioan Emandi, Constantin Șerban, *Contribuții de geografie istorică la cunoașterea fenomenului demografic din nord-vestul Moldovei la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Suceava”, X, 1983, p. 478.

⁴⁶ I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 137; p. 156, Tbl.

⁴⁷ *Die Donauschwaben. Deutsche Siedlung in Südosteuropa. Ausstellungskatalog*, Zweite Auflage, ed. I. Eberl et al., Sigmaringen, 1989, p. 141; Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen...*, p. 13-14, 112-114; Emandi, Șerban, *op. cit.*, p. 498-500; *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 396, n. 18, 19, 22.

⁴⁸ N. Iorga, *Note istorice referitoare la evrei în țerile noastre (Anexă la Problema evreiască la Cameră)*, Vălenii de Munte, 1910, p. 39; Radu Rosetti/Varax, *La Roumanie et les Juifs*, Bucarest, 1903, p. 340, Tbl. 57. Pentru trecerea de la familii la persoane, am introdus multiplicatorul 4,79 (documentat la 1769).

⁴⁹ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 396, n. 17; p. 411. Amintind așezarea unor grupuri de secui în Bucovina, o carte apărută dincolo de hotare ignora total satele românești, în mijlocul cărora noii veniți erau colonizați în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea; autorilor – care reveneau și obsesiv asupra „foarte redusei locuiri” a ținutului în acel moment – li s-au formulat observații adecvate: Florin Constantiniu, Hadrian Daicoviciu, Radu Popa, *Marginales historiques à un volume d'ethnographie anhistorique (Magyar Néprajzi Lexikon, I, Budapest, 1977)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVI, 4, 1977, p. 753.

⁵⁰ I. I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului”, Cernăuți, II-III, 1925-1926, p. 469-527. A se vedea și: Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX (Cercetări de demografie istorică)*, Edit. Științifică, București, 1971, p. 163; Emandi, Șerban, *op. cit.*, p. 496-497.

⁵¹ M. P. Dan, *Compte rendu* (la Ján Sveton, *Slováci v evropskom zahraničí*, Bratislava, 1943), în „Balcania”, București, VI, 1943, p. 577. Cercetarea politicii Vienei de colonizare a diferitor etnii în Bucovina, la Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, I (1774-1862). De la administrația militară la autonomia provincială*, Edit. Academiei Române, București, 1993, p. 152-182.

Cu alte cuvinte, se pot însuma cel mult 28 – 30 000 de coloniști în Bucovina, de-a lungul tuturor celor 30 de ani aflați în discuție. Precum se vede însă, distanța – de la vreo 70 000 suflete intrate în registrele autorităților în 1774-1776 și până la 192 830 numărate în anul 1803 (*Tabel 1*) – este cu totul alta, chiar dacă luăm în calcul creșterea naturală a amintitei populații inițiale, ca și pe cea a valurilor succesive de coloniști.

5. S-a formulat și ideea, conform căreia sporul atât de mare în acea vreme al totalului locuitorilor ținutului ar fi rezultat din „îmigrarea” românilor⁵². S-au cules diferite estimări eronate, care-ar veni în sprijinul aserțiunii: în 1777, în Bucovina ar fi trăit 24 000 familii, din care 17 000 ar fi fost ruteni, iar la 1782 s-ar fi luat în calcul 23 000 familii, din care abia 6 000 ar fi fost moldoveni, restul fiind ucraineni⁵³. După cum se poate vedea din *Tabelul 1*, precum și din discuția înserată *supra*, toate cifrele cu care operează Bruk și Kabuzan sunt nereale.

Componenta etnică a populației regiunii a fost astfel caracterizată: „În momentul unirii Bucovinei cu Austria, o importantă majoritate a populației ținutului o constituiau ucrainenii, veneau apoi moldovenii, românii ș.a.”⁵⁴ Lăsând deoparte uimitoarea disjunctie între moldoveni și români, constatăm că singura dovadă adusă de autori în sprijinul încheierii mai sus reproduse este culeasă într-un articol publicistic⁵⁵, care abundă în naivități demo-istorice! Să amintim deci demonstrația reală a faptului că, în anii de început ai administrației austriece, majoritatea covârșitoare a populației Bucovinei era alcătuită de români⁵⁶, în care sens s-au adus și multiple mărturii ale vremii: în primii 10-15 ani ai noii stăpâniri, în oficiile publice și legislație se foloseau numai româna și germana; populația utiliza limba noastră și numai ici-colo se auzea alt grai; jalbele către judecătorii se scriau în românește, iar răspunsul se da în același grai; la 27 august 1777, gen. Splény se adresa populației printr-o chemare în limba autohtonilor; Joseph II, călătorind în iunie 1783 prin ținut, ordona a se numi aici directori de ținut și un auditor hotarnic, cunoscători ai acestei limbi; la 28 octombrie 1786, Cancelaria Curții porunea ca legile trebuincioase provinciei să fie tălmăcite din germană în română, ceea ce se și făcu și ele se tipăriră pentru a se trimite peste tot; la 15 ianuarie 1804, administrația ținutului se adresa în graiul nostru „Către cetățenii meșteri și calfe a crăiescului oraș Siret” etc.⁵⁷ La 12 octombrie 1777, la Cernăuți s-a depus un jurământ de credință față de casa imperială. Mănăstirilor și schiturilor

⁵² R. A. Kann, Z. V. David, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526-1918*, Seattle, London, 1984, p. 288.

⁵³ S. I. Bruk, V. M. Kabuzan, *Čislennost' i rasselenie ukrainskogo ětnosa v XVIII načale XX v.*, în „Sovetskaja ětnografija”, Moskva, n° 5, 1981, p. 20-21, *Tbl. 3* (nota B).

⁵⁴ *Narisi z istorij Pivničnoj Bukovini*, ed. F. P. Ševčenko et al., Kijv, 1980, p. 86-87.

⁵⁵ Aurel Onciul, *Chestia românească în Bucovina*, în „Viața Românească”, Iași, vol. XXXI, an. VIII, 10, 1913, p. 5-10.

⁵⁶ I. I. Nistor, *Românii și rutenii...*, p. 45-68, 70-77, 81.

⁵⁷ T. V. Stefanelli, *Câteva date statistice și istorice din Bucovina*, în „Convorbiri Literare”, Iași, XIV, 12, 1 martie 1881, p. 473-474, 476; C. Morariu, *Părți...*, I, p. 17-24, 46-48.

din ținut li s-a trimis textul scris în „limba moldovenească”, în vederea efectuării ceremoniei în soborul lăcașului. Țăranilor și târgoveților jurământul li s-a citit în localitatea proprie, în același grai. În adunarea de la Cernăuți – la care participă boieri, ruptăși, șleahțici, clerul înalt, o mulțime de preoți sătești, reprezentanți ai mănăstirilor, ai celorlalte așezări umane și ai breslelor etc. – jurământul este citit, de asemenea, după un text românesc, poporul repetându-l cuvânt cu cuvânt, după spusele lectorului⁵⁸.

Apare util a stăruî întrucâtva și asupra aserțiunii amintite a „imigrării masive” a românilor în Bucovina, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. În *Tabelul 7* uimește evident, creșterea foarte însemnată a celor consemnați ca români până la 1779 (cu 6,63 sau chiar 10,73% anual!!), precum și în anii 1786-1803 (cu 2,70% pe an!!). Or, așa cum am constatat, administrația lua act numai treptat-treptat de realitățile demice locale. I-au trebuit repetate înregistrări, în decurs de doi ani și jumătate, pentru a cunoaște efectivul total al așezărilor umane, dar în fiecare localitate se conscria deocamdată numai o parte din menajele existente (§II; *Tabel 2*). Conscriptiile populației au dat, timp îndelungat, rezultate nesatisfăcătoare, autoritățile fiind de altminteri conștiente că, și în momentul de maximă de la 25 februarie 1786, nu le erau cunoscute decât două treimi din cuantumul demic real; abia la 1798, populația înregistrată îl desemnează pe acesta din urmă (aproape) integral (§III.1-2; *Tabel 1*). De ce ne-am mira atunci că și suma românilor locali sporea mai repede în evidențe, decât creșterea lor reală? Nu „imigrarea” este aici în discuție, ci – îndubitabil – ameliorarea înregistrărilor.

Tabel 7

Populația românească în recensămintele din Bucovina (1774-1910) / Les Roumains dans les recensements de Bucovine

Anul / Année	1774	1779	1786	1803	1851	1910
Indivizi / Personnes	52 750 ^a / 63 700 ^b	87 811	91 823	144 349	184 718	273 254
Rma %	–	10,73 / 6,63	0,64	2,70	0,52	0,67

^{a, b} Estimări / Évaluations. Rma = rata medie anuală de creștere a populației, de la data precedentă și până la anul respectiv / Taux annuel moyen d'accroissement de la population.

SURSELE. ^b Vladimir Trebici, în *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 417, *Tbl. 1*. Celelalte numere: I. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, București-Viena-Lipsca, 1915, p. 137; p. 156, *Tbl.*

Dacă rata medie anuală a sporirii totalului etniei între 1786 și 1803 este de 2,70%, iar a celei din 1774 și până la 1779 chiar de 7-11% (*Tabel 7*), când în ambele cazuri nu putea fi mai mare de 0,5 (cel mult 0,6)%, aceasta se datorește,

⁵⁸ T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 469; Ion Grămadă, *Cum era pe vremuri...*, p. 62, 65, 67.

desigur, faptului că evidența din 1779 era relativ mai completă, comparativ cu aceea din 1774, iar înregistrările din anii 1798-1803, spre deosebire de toate cele precedente, cuprindeau (aproape) întreaga masă demică a ținutului (*Tabelele 1 și 4*). Că este așa se vede și din faptul că, din 1803 și până în anul 1851, populația românească a Bucovinei a sporit cu 0,52% pe an (și nu de 3 ori cu 7%! *Tabel 7*), indice relativ comparabil cu cel înregistrat de locuitorii Principatului Moldovei în intervalul 1832-1859 (0,79%). Rata bucovineană din perioada ulterioară (0,67% în anii 1851-1910) este însă total diferită de cele din Moldova (0,83% între 1859 și 1899; 1,13% în perioada 1899-1912)⁵⁹, printre altele și din aceste două motive: rutenizarea treptată a locuitorilor unor așezări bucovinene⁶⁰, ca și declanșarea emigrației spre America⁶¹.

Întreaga demonstrație anterioară aduce astfel noi argumente, în sprijinul unicului mod de determinare a nivelului *real* de locuire a provinciei și de stabilire a etniei locuitorilor săi la 1774: a recurge la un *calcul regresiv*, pragul său fiind primele conscripții ce-au inclus de fapt *întregul* efectiv al locuitorilor provinciei (la 1798 pentru populația totală; la 1803 în ceea ce privește structura sa națională); a introduce în ecuație indicele *adevărat* de creștere naturală a locuitorilor în epocă, luând totodată în considerare urmările secetelor, ale epidemiilor și altor flagele; a ține seamă de *realele* proporții ale migrației externe. Pe această bază, s-a stabilit că populația totală a Bucovinei se ridica la 1774 nu la cca. 70 000 suflete, ci la vreo 146 000/149 000, românii constituind 84 ori poate 86% din ei (*Tabel 8*).

Tabel 8

Bucovina la 1774: populația totală reală și structura ei etnică / La province de Bucovine dans l'année 1774: la population totale réelle et sa structure nationale

Populația totală / Effectif de la population	Structura națională / Structure ethnique			
	Români / Roumains		Alte etnii / Autres nationalités	
	Numărul / Le nombre	%	Numărul / Le nombre	%
145 588/148 583	124 910	84/86	20 678/23 673	14/16

SURSA: *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 392-415, 424-432 (concluzia la p. 413-414, *Tbl. XI. A și B*).

⁵⁹ Spațiul nu ne îngăduie prezentarea temeiurilor cifrelor folosite mai sus cu referire la creșterea reală a populației Moldovei în secolele XVIII-XIX. Au fost luate în considerare recensămintele din 1912, 1899 și 1859-1860, s-a operat o analiză critică a catagrafiiilor din 1831-1832, 1803 și 1772-1774 ș.a.⁶⁰

Mai recent asupra problemei: Const. Nuțu, *Compte rendu* (la E. Prokopowitsch, *Die Rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, 1965), în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, Bucurest, 4, 3-4, 1966, p. 628-632; I. Dârdală, *Conștiința națională a românilor bucovineni*, în „Anuarul...”, Iași, XII, 1975, p.177-186; Const. Rezachevici, *Răspuns științific la „controversa ucraineano-română privind istoria Bucovinei”*, în „Revista Istorică”, S. N., București, V, 3-4, 1994, p.327-339.

⁶¹ Un semnal de alarmă privind proporțiile exodului în anii anteriori, la C. Paltin, *Scrisori din Bucovina*, în „Viața Românească”, vol. XXX, an.VIII, 7-8, 1913, p. 220.

IV. Concluzii. 1. Primele date mai apropiate de realitate, referitoare la numărul locuitorilor regiunii, sunt cele din februarie 1786 și abia la 1798 autoritățile reușesc să cunoască întreaga ei populație.

2. Organelor centrale ale administrației le trebuieră astfel 24 de ani pentru a ajunge la acest rezultat (ceea ce era totuși un succes, căci ele avuseseră nevoie în Transilvania de un secol, pentru a atinge asemenea performanță), deoarece li se opuneau acute interese contrare:

a) Dajnicii, ca și capii satelor, târgurilor și orașelor erau vital interesați în masive subînregistrări, pentru a ușura povara dărilor (a se vedea relatarea gen. Splény cu referire la conscripția din 1775, precum și dovezile unor evidențe foarte incomplete ale locuitorilor din fiecare așezare în parte⁶²).

b) Stăpâni de moșii își asigurau, legal ori ilicit, imunități fiscale, căci – cu cât reduceau mai mult prelevările fiscoului – cu atât le puteau spori pe cele în propriul folos (situația a fost exemplificată prin constatarea de la Sadagura, căreia i se poate adăuga și aici demonstrația substanțialelor lacune în scrierea gospodăriilor în diverse localități⁶³).

c) Cu prilejul efectuării numărărilor demo-fiscale, dregătorii de diferite trepte, în deplin consens cu posesorii moșiilor și arendașii, ascundeau sate întregi și o bună parte din menaje în așezările înregistrate, procedeu de veche tradiție și răspândire în numeroase provincii și țări europene, ca și de pe alte continente (*videte* situațiile amintite în privința catagrafiilor din 1772-1774, ca și chestiunea dublei contabilități din Bucovina, de pe domeniul Zlatnei și din Țara Românească⁶⁴).

d) Ar mai fi de amintit și scutirea de dări a multor categorii, ceea ce implica adesea neincluderea lor în numărători.

3. Istoriografia va fi poate astfel nevoită să renunțe la mituri, dintre care unele bicentenare: „pustietatea” Bucovinei la 1774 și „popularea” ținutului, prin colonizările „de largă amplitudine” din primele decenii ale străjuirii lui de către pajurile habsburgice; emigrația definitivă ca „explicație” a reducerilor substanțiale, constatate în evidențele demo-fiscale dintr-o anumită vreme; cota-parte „insignifiantă” ce-ar fi revenit românilor între locuitorii din anii 1770 ai regiunii ș.a. Subzistă în această privință mai vechi corecte luări de poziție: I. I. Nistor cunoștea lacunele apreciable ale numărărilor din 1774-1779; N. Iorga credea că, la luarea ei de către Austria, Bucovina avea 100 000 țărani români; pentru a caracteriza situația provinciei în acel moment, M. Anagnosti opera în 1837 cu date ulterioare anului 1774 – 132 000 de suflete etc.⁶⁵

⁶² Sup.: n. 21, 27.

⁶³ Sup.: n. 20-21.

⁶⁴ Sup.: n. 15-19; §III.2; Tbl. 4 și 5.

⁶⁵ *Bucovina și spațiul demografic românesc*, p. 408-409; p. 414, n. 83.

4. Este de adăugat și faptul că problematica semnalată în legătură cu Bucovina – „minima” demică ce-ar fi subzistat în anumite perioade, realul nivel de populare, evoluția structurii etnice –, că acest complex de probleme se cuvine a fi pus în discuție cu privire la întregul arc al provinciilor noastre, aflate la limitele exterioare ale oicumenei românești: Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, Basarabia și Dobrogea.

DOCUMENTAR

INSULA ȘERPILOR

DOMINUȚ I. PĂDUREANU

Situată la 45°15'53" latitudine nordică și 30°14'41" longitudine estică, în fața gurilor Dunării, mai exact a brațului Sulina (la circa 45 km de orașul cu același nume), Insula Șerpilor (17 ha) este cea mai mare dintre puținele insule ale Mării Negre.

Pomenită pentru întâia oară în anul 777 î.e.n. de către Arctinus din Milet (în *Aethiopida*), insula apare în izvoarele istorice, literare ș.a., sub mai multe denumiri: Leuké, Leuca, „Insula albă”, „stânca albă”, „insula strălucitoare”, Achillea, „Insula lui Achille”, „lăcașul lui Achille”, Phidonisi, Fidonisi, Fidonixi, Macron, Selina, Cacearia, Faena, Nisi, Rubea, Rubra, Ilan Adassi, Zmeinnoi, Ostrov, Isola Rosia, l'Île des Serpents și, bineînțeles, Insula Șerpilor.

Din lunga listă a autorilor – străini și români – care s-au oprit asupra ei, amintim pe: Arctinus din Milet, Pindar, Euripide, Philostrate, Stephan din Bizanț, Heschiu, Ammianus Marcellinus, Lycophron, Scylax din Caryanda, Scymnos din Chios, Dionisie Periegetul, Strabon, Pomponius Mela, Pliniu cel Bătrân, Iulius Solinus, Rufus Festus, Ptolemeu, Iordaneș, Pausanias, Maxim din Tyr, Tzetzes, H. Köhler, P. V. Soloviev, N. Murzachevici, A. Müller, R. Drost, G. P. Lisseanu, G. Murgoci, V. Meruțiu, A. Borza, R. I. Călinescu, C. Brătescu, P. Enculescu, M. D. Ionescu, R. Seișanu, M. Drăghicescu ș.a.

Cu o istorie multimilenară, care se integrează organic istoriei gurilor Dunării, Dobrogei – iar după 1878, istoriei României – Insula Șerpilor a fost, este și va fi, în ciuda vicisitudinilor istoriei, ceea ce istoria, geologia, geografia ș.a. o atestă din plin – o parte a pământului românesc.

Până în secolul al XIX-lea, apartenența insulei la Dobrogea, caracterul românesc și drepturile românilor asupra acestor teritorii străbune, au constituit realități, aspecte istorico-juridice arhicunoscute și recunoscute, atât în țară cât și peste hotare.

Decăderea lentă dar continuă a Imperiului otoman, agresivitatea unor imperii vecine – țarist și habsburgic –, disputele pentru noi teritorii și sfere de influență, pentru controlul Dunării, a gurilor acestui fluviu, strămtorilor, a Mării Negre în ansamblu ș.a., prin dese războaie pe care le-au generat, multe purtate pe pământ românesc, au provocat mari și grave pierderi umane, materiale și teritoriale, iar în ceea ce privește Insula Șerpilor au făcut ca destinul acesteia să fie schimbător, asupra lui punându-și nu odată amprenta interesele puterii învingătoare, jocurile de culise ale diplomației europene.

Deși definitivarea cuceririi Dobrogei de către Imperiul otoman a avut loc între anii 1445–1462, Delta Dunării și zona înconjurătoare – inclusiv Insula Șerpilor – vor intra sub stăpânirea acestuia după evenimintele din anul 1484. Timp de aproape patru secole și jumătate Dobrogea, respectiv peste trei secole (328 de ani) Insula Șerpilor, se vor afla sub stăpânirea otomană.

Modificarea statutului juridic al insulei va avea loc după războiul ruso-turc dintre anii 1806–1812. Prin Tratatul de pace de la București (16/28 mai 1812), fără nici un drept istoric și fără o umbră de legitimitate, Rusia țaristă smulgea și anexa de la Imperiul otoman, brațul Chilia (devenind pentru prima dată riverană la Dunăre), precum și teritoriul românesc situat între Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru. Este încă o confirmare, dureroasă, a adevărului spuselor istoricului Gheorghe I. Brătianu, potrivit cărora „interesul istoric pe care îl trezește o regiune geografică este un privilegiu care se plătește scump”¹.

¹ Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. I, Edit. Meridiane, București, 1988, p. 87.

În amintitul tratat, au fost incluse și o serie de prevederi referitoare la statutul juridic al insulelor de pe Dunăre: „insulele mici de aici nepopulate înainte de război, să nu fie ocupate și luate în stăpânire de nici unul dintre state, iar de acum încolo, neconstruindu-se pe aceste insule nici un fel de fortificații sau întărituri, ele să fie lăsate deșarte [nepopulate]”². Deși articolul IV al Tratatului de pace din 1812 nu nominaliza Insula Șerpilor, apreciem că aceste prevederi se refereau – indirect – și la aceasta, extinderea lor asupra statutului ei făcându-se automat.

În mod normal așa ar fi trebuit să stea lucrurile, dar și de această dată – și de multe ori mai apoi – a triumfat nu forța dreptului, ci dreptul forței! Rusia țaristă a apreciat că era momentul să mai anexeze încă un teritoriu românesc, aflat sub jurisdicția Imperiului otoman – Insula Șerpilor. Mai mult, ea aprecia că insula îi aparține, atitudinea sa abuzivă, falsul ei crez, fiind confirmate și de organizarea unor expediții de cercetare amănunțită a insulei (1823 – comandantul Kritzky, 1839 – P. V. Soloviev, 1841 – N. Murzachevici ș.a.).

Insula Șerpilor revine în atenția diplomației europene în urma unui nou război ruso-turc, desfășurat între anii 1828–1829. Tratatul de pace de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), a marcat noi „succese” pentru învingătorul Imperiu țarist: se hotărâște libertatea comerțului și se deschid porturile de la Dunăre, granița dintre cele două imperii era fixată pe talvegul Dunării și pe brațul Sf. Gheorghe, Marea Neagră a fost declarată mare liberă, încetând să mai fie un „lac turcesc” ș.a. În ciuda aspectelor pozitive cuprinse în acest tratat în legătură cu principatele române, nu poate fi trecut cu vederea faptul că el cuprindea și o serie de prevederi care lezau grav interesele românilor: Imperiul țarist anexa brațul Sf. Gheorghe – și prin acesta întreaga Deltă a Dunării –, insulele din zona gurilor Dunării și Insula Șerpilor.

În mai puțin de două decenii (17 ani), Imperiul țarist a reușit să smulgă Imperiului otoman și să anexeze (și) cele trei brațe ale Dunării (Chilia – 1812, Sulina – 1826 și Sf. Gheorghe – 1828/1829), insulele aferente gurilor Dunării și Insula Șerpilor. Astăzi este neîndoios faptul că aceste părți ale pământului românesc au constituit rapturi teritoriale, o ocupare prin forță a unor teritorii străine. La rândul său, Imperiul otoman nu era îndreptățit să cedeze ceea ce nu era al său!

Insula Șerpilor reintră în atenția diplomației europene – ca de atâtea ori până atunci și de atâtea ori după aceea – în urma unui nou război – războiul Crimeei (1853–1856).

Ea apare mai întâi pomenită în legătură cu evenimentele și operațiunile militare aliate în Marea Neagră. La 8 septembrie 1854, Insula Șerpilor a constituit punctul de raliere a escadrelor militare ale Angliei, Franței și Turciei. În apropierea insulei, la bordul navei otomane „Caradoc” a avut loc întâlnirea comandanților celor trei escadre, în scopul de a stabili cele mai favorabile puncte de debarcare în zona cuprinsă între capul Chersones (Sevastopol) și Eupatoria. Cu toate că a fost stabilită ca punct cheie al debarcării plaja de la Old-Fort (situată pe paralela 45), nu s-a ajuns la o bătălie navală, întrucât Rusia și-a scufundat flota cu pânze de care dispunea, în fața Sevastopolului.

După înfrângerea Imperiului țarist, în vederea încheierii păcii și „restabilirii echilibrului european” zdruncinat de război, a fost convocat Congresul de pace de la Paris. Prin Tratatul de pace de la Paris (18 / 30 martie 1856), între altele, s-a stabilit: libertatea navigației pe Dunăre, intrarea gurilor Dunării în sfera de preocupări a unei Comisii europene de supraveghere a navigației (Comisia Europeană a Dunării), neutralitatea Mării Negre ș.a. Potrivit art. XXI, „le territoire cédé par la Russie sera annexé à la Principauté de Moldavie, sous la suzeranité de la Sublime-Porte”³. Basarabia și Insula Șerpilor, străvechi teritorii românești, reveneau Moldovei, sub suzeranitatea Imperiului otoman.

Insula Șerpilor – obiectul unui nou conflict de interese dintre Turcia și Rusia –, după îndelungi discuții și tratative diplomatice, a revenit în cele din urmă Turciei, acesteia revenindu-i și sarcina de a întreține farul de pe insulă, de a asigura protecția militară a gurilor Dunării.

Congresul de pace de la Paris (1856) a făcut ca importante părți ale pământului românesc, Dobrogea, Delta Dunării (cu numeroasele sale ostroave) și Insula Șerpilor, să rămână sub controlul

² . . . *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791-1812, Edit. Academiei, București, 1986, p. 362.

³ . . . *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. II, București, p. 1081.

Turciei. Pe bună dreptate Louis Thouvenel va cataloga acest fapt ca „o soluție favorabilă” puterii suzerane, apreciind tratatul din 1856 drept „cel mai favorabil tratat dintre toate care s-au încheiat pentru Turcia”⁴.

La sfârșitul anului 1856, între marile puteri europene au izbucnit grave disensiuni din cauza interpretării și executării Tratatului de pace de la Paris.

Între chestiunile în dispută, cele mai multe erau legate de Principatele Române: respectarea de către Rusia a prevederilor teritoriale ale Tratatului de pace, respectiv cedarea Bolgradului în favoarea Moldovei și a Deltei Dunării și Insulei Șerpilor în favoarea Turciei; evacuarea de către Austria a Principatelor, ceea ce aceasta nu voia să ducă la îndeplinire până ce Rusia nu se achita de obligațiile sale; părăsirea Mării Negre de către flota engleză, ceea ce aceasta nu se hotărâ să-o facă atâta timp cât interesele aliatei sale, Turcia, nu fuseseră satisfăcute ș.a. Rezolvarea practică a acestor chestiuni s-a dovedit a fi foarte grea și complicată, căci dacă problemele erau interdependente, interesele marilor puteri erau divergente, la fel ca și pozițiile lor.

În legătură cu rectificarea liniei frontierei Basarabiei (art. XX al tratatului), fraza care a iscat un adevărat scandal diplomatic a fost cea care stabilea că „frontiera va trece la sud de Bolgrad”; întrucât erau două localități cu același nume, problema care se punea era care dintre ele trebuia avută în vedere?

Întrucât Franța sprijinea Rusia, iar Anglia Turcia, conflictului de interese ruso-turc i se adaugă și cel franco-englez. François Charles-Roux constata, pe bună dreptate, că „între Franța și Anglia totul este materie de conflict: Bolgrad [adică delimitarea graniței basarabene], Insula Șerpilor, Delta Dunării, Principatele...”⁵.

La 10 noiembrie 1856, Eduard-Antoine Thouvenel (1818–1866), ambasadorul Franței la Constantinopol (1855–1860), îi scria contelui Vincent Benedetti (1817–1900), director al afacerilor politice în Ministerul Afacerilor Externe francez, că în foarte scurt timp urma să ceară guvernului otoman să răspundă la trei întrebări, prima dintre acestea fiind: „Turcia vrea să vină la Conferință sau preferă să schimbe îndată Bolgradul contra Insulei Șerpilor și Deltei Dunării”⁶.

În legătură cu disensiunile dintre marile puteri, iată ce scria publicistul francez Gaston de Moncault: „Alt motiv de discuții: la vărsarea Dunării se afla o mică insulă, Insula Șerpilor (...) despre care tratatul nu vorbea; trebuia să fie anexată de Moldova? În fine, tratatul nu specifica nimic cu privire la Delta Dunării care, după cât se părea, trebuia să fie inclusă în teritoriile cedate, dar pe care Turcia o reclama în virtutea unor considerații istorice potrivit cărora Delta născând n-a făcut parte din Basarabia. Rusia s-a declarat gata să renunțe la ultimele două chestiuni în litigiu dacă i se dă dreptate în prima problemă, adică în privința Bolgradului”⁷.

Încă de la 27 octombrie 1856, Rusia, printr-un memorandum, a făcut „o declarație în legătură cu cedarea Bolgradului și evacuarea Insulei Șerpilor, asigurând prin aceasta puterile adversare despre intențiile sale pașnice”. Totodată, Rusia a trimis o circulară puterilor semnatare ale Tratatului de pace, în care declara că „nu acordă Insulei Șerpilor nici o importanță politică, nici militară”⁸.

La 31 decembrie 1856 avea loc o a doua consfătuire a puterilor semnatare ale tratatului – reprezentate la nivel de ambasadori –, prilej cu care a fost stabilit și adoptat un Protocol. Potrivit prevederilor acestuia, „Insula Șerpilor și Delta Dunării reveneau direct Turciei”⁹. (Potrivit unor informații, se pare că rușii n-au părăsit insula decât după ce au luat cunoștință de amenințările engleze că dacă nu o părăsesc, flota acestei țări va bombarda Odessa și Sevastopolul!...)

Un alt motiv de disensiune, legat și de Insula Șerpilor, privea părăsirea Mării Negre de către flota engleză. Și Rusia și Franța doreau atingerea acestui obiectiv cât mai grabnic, în timp ce Anglia

⁴ . . . *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, vol. II, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 261.

⁵ . . . *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 251 (J. Poumay – Consulul general al Belgiei la București – în depeșa din 27 august 1855, către superiorii săi).

⁶ *Românii la 1859*, p. 265.

⁷ *Ibidem*, p. 354.

⁸ *Ibidem*, p. 132.

⁹ *Ibidem*, p. 133.

nu se grăbea s-o facă, deși termenul limită era 27 octombrie 1856. Așa cum relevă Raportul lui Blondel van Coelebroeck, ministrul rezident al Belgiei la Constantinopol, din 14 octombrie 1856, înaintat lui Charles Vilain, ministrul Afacerilor Externe al Belgiei, amiralul Lyons (fost comandant secund al flotei Marii Britanii din Mediterana în timpul războiului Crimeei), i-a declarat primului că el mai aștepta întăriri navale, că flota engleză „nu va părăsi apele Bosforului decât după înapoierea Insulei Șerpilor («qu'après la restitution de l'Île des Serpents»)”. Același interlocutor continua: „Les anglais n'entendent pas que cette restitution soit encore discutée ils n'admettent même pas qu'elle doit être exigée de fait en exécution du traité de Paris qui cependenat n'en partes pas”. La Petersburg, continuă raportul diplomatic, nu se înțelege așa, iar evacuarea este întârziată la nesfârșit¹⁰.

Întâlnirile diplomatice dedicate rezolvării chestiunilor în discuție au continuat.

În „Protocole relatif aux limites de la Russie et de la Turquie vers Bolgrade et l'Île des Serpents”, semnat la Paris, la 25 decembrie 1856/6 ianuarie 1857, se prevedea: „Le présent Protocole aura même force et valeur que s'il avait été revêtu de la forme d'une convention; mais il est entendu que, quand la Commission de délimitation aura termine ses travaux, il sera signé, entre les hautes Parties contractantes, une convention consacrant la frontière telle qu'elle aura été établie par les Commissaires et les résolutions prises au sujet d'île des Serpents et du delta du Danube”¹¹.

Contrar articolului XXI al Tratatului de pace de la Paris din 1856, Insula Șerpilor și Delta Dunării urmau a fi predate Turciei și nu Moldovei, cum se prevăzuse inițial.

Jumătate de an mai târziu, la 7/19 iunie 1857, la Paris era semnat Tratatul dintre Austria, Franța, Marea Britanie, Prusia, Rusia, Sardinia și Turcia, relativ la delimitarea Basarabiei, Deltei Dunării și Insulei Șerpilor. Cele mai importante rămân articolele 3 și 4: „Art. 3. Le traité du 30 Mars 1856, ayant, comme les traités conclus antérieurement entre la Russie et de la Turquie, gardé le silence sur l'île des Serpents, et les H. P. C. ayant reconnu qu'il convenait de considérer cette île comme une dépendance du delta du Danube, sa destination reste finée suivant les dispositions de l'article précédent”. Dacă acest articol preciza apartenența Insulei Șerpilor la Delta Dunării, cu referiri la destinația sa ulterioară, următorul articol privea în principal farul de pe această insulă și rosturile sale: „Art. 4. Dans l'intérêt général du commerce maritime, la Sublime Porte s'engage à entretenir sur l'île des Serpents un pharé destiné à assurer la navigation des bâtiments se rendant dans le Danube et au port d'Odessa”¹².

Între anii 1856–1878, Insula Șerpilor se va afla sub dominația Imperiului otoman, importanța sa economică sau militară fiind foarte mică.

Insula va reintra în atenția diplomației marilor puteri europene după noul război ruso-turc dintre anii 1877–1878. Cauzele și desfășurarea acestui nou război dintre vechi rivali, sunt de acum bine cunoscute și nu vom stărui asupra lor; legat de acest război ne vom opri doar asupra problemelor teritoriale legate, direct sau indirect, de Insula Șerpilor.

După tratativele ruso-române de la Livadia (Crimeea) – septembrie 1876 –, la 4/16 aprilie 1877, la București, Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe al României, și baronul Dimitri Stuart, consilier de stat, agent diplomatic și consul general al Rusiei, semnavo Convenția privind trecerea trupelor ruse prin România. Dintre articolele sale, deosebit de important era cel de-al doilea, prin care era prevăzută expres obligația asumată de guvernul Rusiei de a nu se amesteca în treburile interne ale

¹⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 77-78.

¹¹ *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunărei. Acte și documente*, București, MDCCCXXXIII, p. 146 („Prezentul Protocol va avea forță și valoare de îndată ce va fi refăcut sub forma unei convenții; dar el va fi ascultat după ce Comisia de delimitare va termina dezbaterile, va fi semnată între înaltele Părți semnatare o convenție consacrată frontierelor chiar dacă va fi stabilită prin Comisiile și rezoluții întinse de la Insula Șerpilor și Delta Dunării”).

Ibidem („Art. 3 Tratatul din 30 Martie 1856 are la bază tratativele avute anterior între Rusia și Turcia și privește liniștea asupra Insulei Șerpilor și H.P.C.; s-a convenit a se considera această insulă ca fiind dependentă de Delta Dunării, destinația sa rămânând să fie finalizată prin dispozițiile articolului precedent”; „Art. 4. În interesul general al comerțului maritim, Sublima Poartă se angajează să întrețină pe Insula Șerpilor un far, destinat să asigure navigația vapoarelor care navigă pe Dunăre și înspre portul Odessa”).

României și de a respecta integritatea hotarelor ei: „Pentru ca nici un inconvenient sau pericol să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor ruse pe teritoriul său, guvernul majestății sale imperatorului tuturor Rusiilor se obligă a menține și a face a se respecta drepturile politice ale Statului Român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și de a menține și apăra integritatea actuală a României”¹³. Semnificațiile acestei Convenții bilaterale sunt deosebite: după 166 de ani de la semnarea Tratatului dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare, trupele ruse aveau să intre pe pământul românesc nu ca armate de ocupație, ci cu consimțământul guvernului țării noastre, în condiții clar precizate; România și Rusia au contractat reciproc angajamente ca state libere și egale în drepturi (Rusia fiind primul stat care a încheiat un tratat cu România ca țară pe deplin independentă și suverană); în fine, printr-un act cu valoare juridică internațională, Rusia țaristă și-a asumat obligația de a respecta rânduilele politice interne și integritatea teritorială a României.

După proclamarea, la 9 mai 1877, a independenței de stat a României a urmat consacrarea acestui act istoric prin propriile forțe, prin grele jertfe umane și materiale, prin sângele vărsat pe câmpurile de luptă de la sud de Dunăre. Cooperarea militară româno-rusă până la Dunăre și mai apoi la sud de Dunăre, bătăliile de la Plevna, Rahova, Vidin, Smârdan ș.a., aportul deosebit al românilor la câștigarea războiului de către Rusia, sunt tot atâtea dovezi care atestă faptul că noi ne-am câștigat singuri independența, că ea nu ne-a fost oferită de nimeni, diplomația europeană rezumându-se doar la consacrarea ei în plan juridic internațional.

După încheierea războiului, Rusia țaristă își va „răsplăti” fostul aliat cu o atitudine ingrată, cinică și brutală, în totală contradicție cu actele semnate împreună, cu contribuția efectivă avută pe fronturile de luptă, cu prevederile legislației internaționale în vigoare la acea dată. Acest război – care din nefericire nu va fi și ultimul – a demonstrat faptul că Principatele Române (România, începând cu 24 ianuarie 1862), au constituit „problema principală a tuturor invaziilor ruse împotriva Turciei, secretul și scopul tuturor agresiunilor”¹⁴, pământul românesc fiind și de această dată „nu numai prada dar și moneda de schimb a învingătorilor”¹⁵.

După preliminarile de pace, discutate la Kazanlâk (5/17 ianuarie – 19/31 ianuarie 1878) – fără aliații din timpul războiului și fără consultarea acestora, Rusia neadmițând aceasta, la Adrianopol se semna (19/31 ianuarie 1878) Convenția de armistițiu dintre cele două imperii, un adevărat tratat de pace! Imediat Rusia a cerut ultimativ României cele trei județe din sudul Basarabiei, refuzul demn al acesteia ducând la tensionarea raporturilor bilaterale.

Dacă în art. 3 ni se recunoștea independența cucerită pe câmpul de luptă, art. 5 conținea unele prevederi periculoase pentru soarta ulterioară a României: Rusia impusese în tratat prevederea ca despăgubirile de război care i se cuveneau, să poată fi fie financiare, fie teritoriale.

Aceste impuneri, pericolul ca Rusia să treacă la cucerirea Constantinopolului, precum și lezarea demnității și intereselor marilor puteri europene ș.a., au accentuat starea conflictuală existentă în Europa, evenimentele căpătând un curs alert: flota engleză intra în Marea Neagră, guvernul austro-ungar anunța intenția de a trece la mobilizare generală. Silită de noua conjunctură internațională, Rusia semna grăbită cu Turcia, la 19 februarie/3 martie 1878, Tratatul preliminar de pace de la San Stefano. Din cele 29 de articole, 6 se refereau la România direct, alte 8 având tangențe cu interesele ei.

Dacă art. 5 recunoștea independența României, art. 8 hotăra că trupele ruse își păstrau căile de comunicație prin țara noastră, iar art. 19 leza și mai grav independența și drepturile istorice legitime ale poporului român: „....Prenant en considération les embarras financiers de la Turquie et d'accord avec le désir de S.M. le Sultan, l'Empereur de Russie consent à remplacer le paiement de la plus grande partie des sommes par le cessions territoriales suivantes:

a) Le Sandjak de Toulitcha, c'est-à-dire les districts (cazas) Kilia, Soulina, Mahmoudié, Isaktcha, Toulitcha, Matchin, Babadagh, Hirsovo, Kustendjé et Medjidié, ainsi que les îles du Delta et l'île des Serpents.

Ne desirant pas s'annexer ce territoire et les îles du Delta, la Russie se réserve la faculté de les échanger contre la partie de la Bassarabie détachée par le traité de 1856 et limitée au Midi par le

¹³ „Monitorul Oficial al României”, nr. 91, din 21 aprilie/4 mai 1877, p. 2672.

¹⁴ *România în relațiile internaționale*, p. 283-284.

¹⁵ *Ibidem*, p. 284.

thalweg du bras Kilia et l'embouchure du Stry-Stamboul. La question du partage des eaux et des pêcheries devra être réglée par une Commission russo-roumaine dans l'espace d'une année après la ratification du traité de paix"¹⁶.

Guvernul României a apreciat că articolele 8 și 19 nesocoteau Convenția ruso-română din 4/16 aprilie 1877, că știrbeau independența țării (prevăzută în art. 5) și, pe aceste temeiuri îndreptățite, le-a respins. Guvernul țării, întreaga opinie publică, aprecia ca inadmisibil faptul de a ni se impune să cedăm o parte din trupul țării în schimbul unui alt teritoriu românesc, anexat de Imperiul otoman cu forța, în cursul secolului al XV-lea.

Poziția demnă a guvernului român a iritat autoritățile de la St. Petersburg, relațiile dintre cele două țări retensionându-se.

Totodată, acestei situații conflictuale i se adăugau și nemulțumirile Angliei – principala inițitoare a cenzurării Tratatului de la San-Stefano –, ale Austro-Ungariei ș.a. Nemulțumite de atitudinea Rusiei, de succesele smulse de aceasta Imperiului otoman, marile puteri au hotărât convocarea Congresului de pace de la Berlin (1/13 iunie-1/13 iulie 1878).

Cererile României de a fi admisă la lucrările congresului, deși îndreptățite, au fost respinse și, doar după stăruitoare intervenții s-a admis ca reprezentanții României să-și expună punctul de vedere asupra chestiunilor care priveau țara noastră.

Înainte ca reprezentanții României, Ion I. Brătianu, prim-ministru, și Mihail Kogălniceanu, ministrul de externe, să ajungă la Berlin, Rusia și Germania au prezentat țării noastre două alternative: „sau de a refuza retrocedarea celor trei districte din Basarabia, sau de a consimți la inevitabilul fapt, primind însă o mare compensație teritorială și financiară. Bismark, scria Titu Maiorescu, ne sfătuia să ne hotărâm pentru a doua alternativă. În acest caz, chiar Rusia scăpând de imputarea ingraturii și a răstălmăcirii convenției de la Livadia (Crimeea) din 4/16 aprilie 1877 cu „integritatea teritoriului”, ne-ar fi ajutat să obținem o foarte largă despăgubire (se vorbea de atribuirea Dobrogei cu teritoriul de la sud-vest până la Varna-Rusciuk și de 200 milioane franci). Principele Carol pare a fi înclinat spre această soluțiune; și Kogălniceanu ar fi preferat-o. Dar Ion Brătianu a stăruit cu toată puterea în sensul celălalt și, astfel, memoriul cerea de la congres ca nici o parte a teritoriului actual al țării să nu fie dezlipit de România”¹⁷. În ciuda repetatelor și puternicelor presiuni venite din partea Rusiei și a Germaniei, parlamentul României a adoptat cu unanimitate de voturi o poziție principială, conform dezideratelor noastre naționale de moment și de perspectivă: „Senatul și Camera deputaților declară că sunt hotărâte a menține integritatea teritoriului țării și a nu admite o înstrăinare din pământul ei, sub nici o denumire și pentru nici o compensațiune teritorială sau dezdăunare”¹⁸.

Pozițiile României asupra problemelor care o priveau au fost sintetizate și înserate de cei doi reprezentanți ai săi, într-un *Memoriu*, care la 12/24 iunie 1878 a fost înaintat lui Otto von Bismarck,

¹⁶ *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunărei*, p. 438. Pentru textul în l. franceză, vezi: Sturdza D., *Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube*, publiés..., Berlin, 1904, p. 110-111. („Luând în considerare încercăturile financiare ale Turciei – despăgubirile de război ce trebuia să le plătească se ridicau la fabuloasa sumă de 1 410 000 000 ruble, «n.n.» – și de acord cu dorința majestății sale Sultanul, Împăratul Rusiei consimte înlocuirea plății celei mai mari părți a sumelor, prin cedarea următoarelor teritorii:

a). Sangeacul Tulcea, adică districtele (cazalele) Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Măcin, Babadag, Hârșova, Constanța și Medgidia, ca și insulele din Deltă și Insula Șerpilor. Nedorind anexarea acestui teritoriu și a insulelor Deltei, Rusia își rezervă dreptul de a le schimba contra părții din Basarabia detașată prin tratatul din 1856 și limitată la est de talvegul brațului Chilia și gura Stry-Stambul. Problema partajului apelor și a pescăriilor va trebui să fie reglată de o Comisie ruso-română în timp de un an după ratificarea tratatului de pace”).

¹⁷ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 165-166.

¹⁸ A. P. Mogoșanu, *Insula Șerpilor* (2), în: „Revista de istorie militară”, București, 3 (9), 1991, p. 40.

președintele congresului, cu „speranța că nu va fi luată o decizie în privința României înainte ca ei să fie ascultați”¹⁹.

Dintre cele cinci puncte/cereri ale Memorului României, mai importante pentru subiectul nostru rămân cele cu nr. 1 și 3. Prima dintre ele cerea ca „Nici o parte a teritoriului actual să nu fie desprinsă de România”, iar în ceea de-a doua era formulată cerința legitimă ca Principatele, „în virtutea titlurilor sale seculare, să reîntre în posesia insulelor și a gurilor Dunării, inclusiv Insula Șerpilor”²⁰.

În aceeași zi, în cadrul lucrărilor congresului au fost abordate și unele chestiuni ce priveau România. Lordul Beaconsfield a declarat că „a văzut cu mare regret stipulațiile articolului XIX al Tratatului de la San-Stefano relativ la Basarabia” ca fiind contrare Tratatului de pace de la Paris din 1856, apoi a adăugat că întrucât ceilalți semnatori ai acestui tratat n-au intervenit, el „n-ar putea consilia guvernul Reginei să întrebuințeze forța ca să mențină stipulațiile Tratatului, dar protestează împotriva acestui schimb” preconizat²¹. În cuvântul său, Gorceakov a susținut că stipulațiile Tratatului de la San-Stefano sunt juste, că schimburile teritoriale se impuneau cu atât mai mult cu cât în anul 1856 Basarabia a fost dată Moldovei, când Principatele nu erau încă unite. Speră, continua el, că lordul Beaconsfield „nu va persista în obiecțiile sale când Excelența Sa va recunoaște că libertatea Dunării nu va avea nimic de suferit prin retrocedarea Basarabiei”²². Sesizând subrezenția argumentării, Șuvalov l-a completat arătând că „problema Basarabiei” se reducea pentru Rusia la „o chestiune de onoare”. Luând cuvântul din nou, Gorceakov a insistat asupra „avantajelor” pe care urma să le obțină România în schimbul teritoriului cedat²³. Intervenind în discuții, Cancelarul Germaniei, Otto von Bismarck a afirmat că în privința libertății navigației pe Dunăre „e de acord cu reprezentanții Angliei, dar că nu găsește nici o legătură între libertatea Dunării și retrocedarea Basarabiei”. El a propus apoi, „să se amâne continuarea discuției până când reprezentanții români nu vor fi audiați (...)”²⁴.

Pentru a fi „auziți” dar nu „ascultați” a fost fixată ziua de luni 19 iunie/1 iulie 1878. În cuvântul său, primul dintre reprezentanții români, Mihail Kogălniceanu, între altele a cerut ca România să reîntre în posesiunea insulelor și a gurilor Dunării, inclusiv a Insulei Șerpilor²⁵. La rândul său, Ion Brătianu a subliniat: „Chiar dacă Europa toată ar hotărî să ni se ia Basarabia, noi vom protesta căci nimeni nu poate să dispună de o parte din pământul nostru”²⁶.

În aceeași zi, continuându-se dezbaterile din congres privitoare la România, întemeindu-se pe teoria că „Europa singură are dreptul de a sancționa independența României”, Bismarck a întrebat delegații în ce condiții se va lua „această importantă decizie”. Waddington, înțeles deja cu Bismarck și alți delegați, a propus ca independența României să fie supusă acelorași condiții puse și pentru independența Serbiei (drepturile politice și civile să nu fie condiționate de cultul religios).

Beaconsfield, Bismarck și Corti s-au aliat prompt propunerii delegatului francez, iar Șuvalov a cerut ca independența României să fie condiționată și de satisfacerea cererilor teritoriale ale Rusiei; Waddington a consimțit la aceasta, dar a fost de părere că „românii au fost puțin cam aspru tratați...”²⁷.

¹⁹ Documente oficiale din corespondența diplomatică de la 5/17 octombrie 1877 până la 15/27 septembrie 1878. Prezentate corporilor legiuitoare în sesiunea 1880-1881, București, 1880, p. 167.

²⁰ Ibidem. Vezi și: România în războiul de independență. 1877-1878,, Edit. Militară, București, 1977, p. 382.

²¹ *Affaires étrangères. Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin*, Paris, 1878, p. 157.

²² Ibidem, p. 158.

²³ Ibidem, p. 159-160.

²⁴ Ibidem, p. 160.

²⁵ *Congresul din Berlin. Acte și discursuri ale plenipotențiarilor înălțimei sale Carol I domnul României*, București, 1878, p. 10.

²⁶ Apud „Revista de istorie militară”, București, 4(10), 1991, p. 3.

²⁷ *Affaires étrangères*, p. 168.

Waddington, Andrassy și Corti și-au declarat acordul privind revenirea Dobrogei la țara-mamă, Șuvalov acceptând în cele din urmă o linie de frontieră pornind de la Rasova în direcția Silistra, dar care la Marea Neagră să nu depășească Mangalia. Congresul a acceptat acest punct de vedere, iar Salisbury, de comun acord cu plenipotențiarul Rusiei, a adăugat și Insula Șerpilor. Problemele de amănunt au fost lăsate pe seama Comisiei de redactare a textului Tratatului de pace²⁸.

Cum era și firesc, ministrul de externe al României, Mihail Kogălniceanu, a avut discuții și cu Gorceakov, însă argumentele istorice și juridice ale reprezentantului român n-au găsit ecoul așteptat. În privința „garanțiilor” ruse, înscrise în Convenția din 4/16 aprilie 1877, Gorceakov i-a spus lui Kogălniceanu, cu cinism: „Este adevărat scumpul meu ministru că v-am garantat la Livadia integritatea teritorială a țării dv., dar ar fi absurd desigur, ca această garanție să fie opozabilă și în ceea ce privește Rusia”²⁹. Același diplomat, cu aroganță specific imperială, disprețuind vădit forța dreptului și nedispus la flexibilitate, i-a mai declarat lui Kogălniceanu, pentru a nu mai fi nici un fel de dubii în legătură cu problemele teritoriale în litigiu, că „Oricare ar fi argumentele dv. ele nu pot modifica prin nimic hotărârea noastră; ea este de neclintit...”³⁰.

În ciuda dreptății istorice, a legitimității juridice a cererilor României, constrânsă și puternic presată din exterior, văzând pericolele ce decurg din menținerea stării de opoziție față de solicitările repetat adresate de marile puteri, țara noastră a fost silită să accepte în cele din urmă hotărârile Congresului de pace de la Berlin.

Dintre articolele Tratatului de pace de la Berlin (1/13 iulie 1878), cele mai importante pentru subiectul de față rămân articolele 43, 45, 46 și 56.

Art. 43 recunoștea independența României, iar art. 45 stabilea anexarea de către Rusia țaristă a părții de sud a Basarabiei.

Art. 46 prevedea că „Les îles formant le delta du Danube, ainsi que l'île des Serpents, le Sandjak de Toulcha comprenant les districts (Cazas) de Kilia, Souline, Mahmoudié, Isaktcha, Matchin, Babadagh, Hirsovo, Kustendjé, Medjidie sont réunis à la Roumanie. Le Principauté reçoit en outre le territoire situé au Sud de la Dobroucha jusqu'à une ligne ayant son point de départ à l'est de Silistre et aboutissant à la Mer Noire au Sud de Mangalia”³¹. Linia graniței sudice urma a fi stabilită mai precis, la fața locului, de către o Comisie europeană instituită pentru delimitarea Bulgariei.

În fine, art. 56 prevedea că „La Commission Européenne du Danube s'entendra avec qui de droit pour assurer l'entretien du phare sur l'île des Serpents”.

La 12 aprilie 1879 aveau loc, în prezența ministrului de război a României, Dabija, formalitățile oficiale de reintegrare a Insulei Șerpilor în granițele firești³².

La scurt timp după aceea, într-un raport înaintat Ministerului de Război, lt. col. Ion Murgescu – eroul atacului de la Măcin (12 / 13 mai 1877), viitor contraamiral și comandant al Marinei Militare a României – propunea ca pe Insula Șerpilor să fie organizat un punct militar, compus din 10 marinari, să fie amplasată o stație de semnalizare, iar pentru a se arăta navigatorilor străini apartenența acesteia la România, pe insulă să fie instalat un catarg înalt, pe care să fie arborat tricolorul țării.

Noi știri referitoare la Insula Șerpilor avem din chiar anul transformării României în Regat (1881). La 19 mai, era aprobat „Regulamentul de navigație și poliție aplicabil în aval de Galați”. În cap. IV, intitulat „Du service des phares”, se arăta: „§29. La capitaine du port <Sulina, n.n.> est chargé de surveiller le service des phares des embouchures du Danube et l'île des Serpents. Le personnel de ces phares, nommé par la Commission, est placé sous la surveillance disciplinaire du capitaine de port; la surveillance technique des phares appartient à l'ingénieur de la Commission Européenne. La capitaine du port inspecte, une fois au moins par mois, les phares de l'île des

²⁸ *Ibidem*, p. 170.

²⁹ A. P. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 40.

³⁰ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 309.

³¹ *România în relațiile internaționale*, p. 298.

³² Drăghicescu Mih., Lt. col., *Istoricul principalelor puncte pe Dunăre. De la gura Tisei până la mare și pe coastele mării de la Varna la Odessa*, vol. II, București, 1943, p. 494.

Serpents et de St. Georges, soit en personne, soit par l'organe d'un agent. Il s'entend avec l'ingénieur pour tout ce qui serait exigé par les besoins de ce service”³³.

Decenii după decenii, în viața cotidiană a insulei nu s-au înregistrat evenimente deosebite. Ca parte a pământului românesc, statut consemnat și de Marele Dicționar Enciclopedic apărut la Petersburg în anul 1894, ea a evoluat în acest cadru, în mod firesc.

Evenimentele și întâmplările legate de insulă se vor înmulți odată cu primul război mondial.

În planul de campanie al Puterilor Centrale pe anul 1917, între obiectivele vizate se numărau ocuparea întregului teritoriu al României și deschiderea drumului spre Ucraina și porturile ruse de la Marea Neagră. Atingerea acestor obiective atrage în vâltoarea evenimentelor și Insula Șerpilor. Așa se face că în anul 1917, nava de război germană „Breslau” a bombardat insula, distrugând aproape complet farul (va fi reconstruit de către guvernul României în anul 1922, la cererea Comisiei Europene a Dunării).

După încheierea primului război mondial cu victoria Antantei (tabără de partea căreia, din 1916, a luptat și țara noastră), între 18 ianuarie 1919 – 21 iunie 1920, în prezența a 10 000 de delegați și experți reprezentând cele 27 de state interesate, la Paris s-a desfășurat Conferința de pace. Nu fără greutate, după îndelungi dezbateri au fost semnate și Tratatul de pace: 28 iunie 1918, la Versailles, cu Germania; 10 septembrie 1919, la Saint Germain, cu Austria (consacra pe plan juridic internațional unirea Bucovinei cu România); 27 noiembrie 1918, la Neuilly sur Seine, cu Bulgaria; 4 iunie 1920, la Trianon, cu Ungaria (confirma pe plan internațional actul istoric de la 1 decembrie 1918 – unirea Transilvaniei cu țara-mamă); 10 august 1920, la Sèvres, cu Turcia.

U.R.S.S.-ul nu și-a trimis reprezentanții la Conferința de pace de la Paris, apreciind că acolo se punea la cale o mare „tâlhărie imperialistă”. În realitate acesta a fost doar un pretext, statul sovietic absentând deliberat, calculând că în acest mod mâinile îi vor rămâne libere, că ulterior își va putea impune punctele de vedere și interesele – teritoriale, strategice, economice ș.a. – pe calea șantajului cu forța sau chiar cu forța!

Acesta este contextul în care la 28 octombrie 1920, la Paris, are loc semnarea Tratatului de pace. Întrucât nu s-a putut ajunge la semnarea unui tratat de pace între România și U.R.S.S. s-a semnat Tratatul de pace de la Paris, de către Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de o parte, și România pe de altă parte, prin el recunoscându-se suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră: „Înaltele părți contractante – se consemna în art. 1 – declară că recunosc suveranitatea României asupra Basarabiei, cuprinsă între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina, și acest vechi hotar”³⁴.

Art. 9 al acestui tratat prevedea că „Înaltele Părți Contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de față, de îndată ce va exista un guvern rus recunoscut de ele. Ele își rezervă dreptul de a supune arbitrajului Consiliului Societății Națiunilor toate chestiunile care ar putea fi ridicate de guvernul rus cu privire la detaliile acestui Tratat, fiind bine stabilit că fruntăriile definite de acest Tratat, precum și suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde [inclusiv Insula Șerpilor – n.n.], nu vor putea fi puse în discuție”³⁵.

Unirea Basarabiei (27 martie 1918), Bucovinei (15/28 noiembrie 1918) și Transilvaniei (1 decembrie 1918) cu țara-mamă, România, au consemnat o mare victorie a geografiei asupra istoriei nedrepte, marcând făurirea statului național unitar român.

Primul război mondial și tratatele de pace care i-au urmat, nu au modificat statutul juridic al Insulei Șerpilor, ea rămânând pe mai departe ceea ce și era de fapt – o parte a României.

În anul 1930, Insula Șerpilor face obiectul unor propuneri pertinente. S-a propus ca prin intermediul Institutului meteorologic, al Stațiunii de zoologie marină de la Agigea (ce ținea de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” – Iași), a Comisiei Europene a Dunării și a statului român, pe

³³ *Ministerul Afacerilor Străine. Cestiunea Dunărei*, p. 567.

³⁴ *Istoria României între anii 1918-1944. Culegere de documente*, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1982, p. 36.

³⁵ *Ibidem*, p. 36-37.

insulă să fie înființate două instituții de cercetare științifică: o stațiune meteorologică (care să aibă și preocupări ecologice) și una ornitologică, insula fiind, din acest punct de vedere, așa cum bine aprecia renumitul ornitolog Robert Drost, „una dintre cele mai importante puncte de studiu al migrației păsărilor din Europa”³⁶.

În anul 1936 în Insula Șerpilor poposește pentru întâia oară o înaltă față bisericească a Bisericii Ortodoxe Române. De la Sulina spre Insula Șerpilor, preasfinția Sa Episcopul Cosma al Dunării de Jos și alți prelați ai Episcopiei (12 la număr), au călătorit cu o navă a Comisiei Europene a Dunării, sub atenta îngrijire a lt. comandoului Aurelian Păunescu, căpitanul portului Sulina. A fost vizitată insula, apoi acolo pe ea au fost luate unele hotărâri importante. S-a stabilit că „Pe insulă se va înălța un paraclis, la care se va adăuga un schit călugăresc, care pe lângă proslăvirea celor cerești se va îngriji și de alinarea navigatorilor, pescarilor, refugiaților – oricare ar fi ei – de furiile vremelnice ale mării”. El urma a fi înzestrat și cu un spațiu arhondaric, care va servi de adăpost celor aflați în nevoie. Arhondaricul urma să servească și „acelor ce se vor duce la insulă ca să se îmbie de frumusețile înconjurătoare ale mării”. Era prevăzut ca la înzestrarea cu cele necesare (două bărci, o cală de lansare a lor la apă, hrana necesară ș.a.) să contribuie și Salvamarul.

Cu acest prilej a fost formulat și mai apoi lansat în presă *Apelul către toți cei doritori și binevoitori*, de a contribui fiecare cu cât consideră, la sprijinirea acestor proiecte.

În încheierea vizitei în Insula Șerpilor, I.P.S.S. Sa binevoit să scrie în cartea de aur a insulei următoarele cuvinte: „Sâmbătă 5 Septembrie 1936, cu voia lui Dumnezeu, vizitat-am insula Șerpilor. Aici cu însoțitorii noștri semnați mai jos, am ținut sfatul fericit în stabilirea locului în care să putem înălța un paraclis, unde să fie slăvit Dumnezeu părinte, cu al cărui ajutor s-a înfăptuit darul neamului, unirea tuturor românilor unit în puternic mănunchiu în anul mântuirii 1918. S-a ales partea de insulă de către Răsărit și nu vom da ochilor noștri somn nici genelor noastre domitoare, până nu vom vedea înfăptuit dorul sufletului nostru. Mulțumiri arhierești binecuvântări Onor. Comisiunii Europene a Dunării, care ne-a pus la dispoziție mijlocul de a vedea frumusețile din tot drumul nostru și puțința de a hotărî în viitorul apropiat al paraclisului și schitului care să fie o podoabă creștină și românească în frumoasa insulă”³⁷.

Doi ani mai târziu, Insula Șerpilor revine în atenția Europei.

La 18 august 1938 era semnat de către Marea Britanie, Franța și România „Aranjamentul de la Sinaia” (23 de articole) precum și un *Protocol final*, explicativ. Prin intermediul acestora, puterile europene au satisfăcut cea mai mare parte a cererilor formulate de către România, mare parte a atribuțiilor care până atunci reveniseră Comisiei Europene a Dunării au trecut în sarcina României. Art. 10 al Aranjamentului de la Sinaia stabilea; „Comisia europeană a Dunării pune la dispoziția guvernului român, în deplină libertate și în conformitate cu interesele navigației, toate bunurile sale mobile, imobile, aparate, nave, drage, instalații, ateliere, precum și farurile de pe Insula Șerpilor, de la Sulina și Sfântu Gheorghe”³⁸.

Anul următor, între 22-26 iunie 1939, filiala din Chișinău a Ligii Navale Române (al cărui președinte era generalul Cristache Popescu) organiza pentru membrii săi o excursie de amplasare, între locurile din traseu înscrindându-se și Insula Șerpilor. În realizarea acestei excursii, al cărei traseu a fost Chișinău-Galați-Tulcea-Sulina-Insula Șerpilor-Sulina-Vâlcov-Chilia-Bolgrad-Chișinău, generalul Popescu a fost sprijinit de către Viceamiralul P. Bărbuneanu și Contraamiralul adj. N. Păiș. În acest fel, scopurile patriotice, turistice și științifice ale excursiei au fost atinse din plin³⁹.

³⁶ Dr. Octavian Șelariu, *Despre Insula Șerpilor...*, în „Marina Română”, Constanța, 7, Anul II, August 1991, p. 19.

³⁷ Apud „Marea Noastră”. Revista Ligii Navale Române, nr. 10, octombrie 1936, Anul V, p. 185.

³⁸ Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Edit. Politică, București, 1970, p. 245. Vezi și: Iulian Cârțână, Ilie Seftiuc, *Dunărea și istoria poporului român*. Edit. Științifică, București, 1972, p. 325-326.

³⁹ Vezi: „Marea Noastră”. Revista Ligii Navale Române, Anul IX, Nr. 2-3, Februarie-Martie 1940, p. 63.

Începând cu vara și toamna anului 1940, până în anul 1949, României i s-au smuls și anexat de către vecini mai multe teritorii.

În urma notelor ultimative din 26 și 27 iunie 1940, U.R.S.S.-ul a smuls și anexat de la România teritoriul dintre Prut și Nistru (însușind 44 500 kmp și 3 200 000 locuitori), precum și nordul Bucovinei și ținutul Herța (însușind 6000 kmp și 500000 locuitori).

La 30 august 1940, în urma Dictatului de la Viena, Ungaria horthystă anexa de la România partea de Nord-Vest a acesteia (43 492 kmp și 2 667 000 locuitori).

Puțin mai târziu, la 7 septembrie 1940, România a fost silită să cedeze Bulgariei Cadrilaterul.

Izolată și lipsită de aliați și ajutor, în mai puțin de două luni și jumătate (26 iunie – 7 septembrie 1940), România, șantajată și amenințată cu forța din mai multe părți, a fost obligată să cedeze o mare parte a teritoriului său – 100 931 kmp (33,8% din suprafață), pe care trăiau 6 777 000 locuitori (33,3% din populația sa).

Din nefericire pentru România, rapturile teritoriale care i-au afectat grav teritoriul și interesele naționale vor continua.

La 26 octombrie 1940, fără nici o notificare prealabilă, U.R.S.S.-ul ocupa cu forța cinci dintre insulele care aparțineau României, respectiv Tataru Mare, Daleru Mare, Daleru Mic, Maicanul și Limba. Guvernul român a înaintat Guvernului sovietic o notă de protest, la care i s-a răspuns că România are două brațe pentru ieșirea la Marea Neagră (Sulian și Sf. Gheorghe) și că pentru U.R.S.S. întărirea pozițiilor pe brațul Chilia prezintă interes... !

În același an nefast U.R.S.S.-ul propunea Germaniei – de care era legată prin Tratatul de neagresiune din 23 august 1939, precum și prin Protocolul adițional secret –, înființarea unui organism mixt româno-sovietic în vederea „administrării” gurilor Dunării și a Dunării maritime. Excelenta pladoarie a delegației române (conduse de ministrul V. Pella), a făcut la Conferința din 10 decembrie 1940 Germania și Italia să ne dea câștig de cauză, ca „proiectul” sovietic să cadă⁴⁰.

Următoarele informații referitoare la Insula Șerpilor sunt legate de operațiunile militare desfășurate în timpul celui de-al doilea război mondial în Marea Neagră, respectiv de operația de convoiere „Carpați”, desfășurată în anul 1941. Evenimentele la care ne vom referi aparțin celei de-a treia operații de convoiere.

Până la 16 decembrie 1941, în portul Constanța au fost încărcate 9 000 t material pentru front, convoiul de nave cuprinzând: *Țar Ferdinand*, cargourile *Tisza* și *Kassa* și un număr de vase de transport-debarcare germane. Escorta convoiului era alcătuită din distrugătoarele *Regele Ferdinand*, *Regina Maria*, canonierele *Stihi* și *Dumitrescu*. În după amiaza zilei de 16 decembrie 1941, convoiul a părăsit portul Constanța, îndreptându-se pe drumul costier, spre Bugaz. După un marș nocturn fără evenimente deosebite, în zorii zilei de 17 decembrie escorta convoiului a fost întărită cu torpiloarele *Smeul* și *Sborul*.

Către orele 7,30, în baia Jibreni, situată la nord de Insula Șerpilor, veghea de pe *Regele Ferdinand*, aflată în partea dinspre larg a convoiului, a semnalat prezența unui periscop, al cărui siaj era cu atât mai vizibil cu cât marea era calmă. Torpilele submarinului sovietic nu au lovit navele convoiului. Salvele de grenade lansate de pe distrugătoarele românești și-au atins ținta, submarinul sovietic M-58 fiind dat dispărut. la scurt timp, chiar de către sovietici, zona dispariției acestuia fiind în apropierea Insulei Șerpilor⁴¹.

Insula Șerpilor reîntră în atenția opiniei publice internaționale după cel de-al doilea război mondial, cu prilejul Conferinței de pace de la Paris (29 iulie – 15 octombrie 1946).

La 6 august 1946, pe masa acestui for internațional a fost depus memoriul general, intitulat *România în fața Conferinței de pace*. După o amplă retrospectivă istorică a perioadei 1878-1946, în el erau „abordate concret o serie de probleme ca acea a frontierelor României în zonele de nord-vest,

⁴⁰ Luminița Giurgiu, *Uniunea Sovietică revindică și gurile Dunării*, în: „Revista de istorie militară”, București, 2(13), 1992, p. 14-15.

⁴¹ Vezi: Comandor(r) Raymond Stănescu, *Operația de convoiere „Carpați”*, în „Revista de istorie militară”, București, 1(12), 1992, p. 30-32, 49.

de est și de sud ale țării”⁴². Redactat în limbile engleză și franceză, memoriul era întregit cu 4 anexe și 6 hărți, ultimele două (nr. 5-6) referindu-se la Delta Dunării și Insula Șerpilor.

Deși a fost a patra țară a coaliției antihitleriste și deși făcuse mari eforturi și înregistrase enorme pierderi umane și materiale, României nu i s-a recunoscut statutul de cobeligeranță, data intrării României în războiul antihitlerist fixându-se în dezacord cu data reală – 12 septembrie în loc de 23 august 1944 – ș.a., ceea ce reprezintă nedreptăți flagrante, cu consecințe grave pentru evoluția postbelică a țării.

În ciuda acestei situații nedrepte, la 1 februarie 1947, Consiliul de Miniștri a hotărât să semneze Tratatul de pace.

La 10 februarie 1947, după aproape 10 luni de tratative și incertitudini, la Paris avea loc ceremonia semnării Tratatului de pace dintre Puterile Aliate și Asociate (U.R.S.S., S.U.A., Marea Britanie, Franța, China, Australia, Belgia, R.S.S. Bielorusă, Brazilia, Canada, Ethiopia, Grecia, India, Noua Zeelandă, Norvegia, Olanda, Polonia, Cehoslovacia, Uniunea Sud-Africană, R.S.S. Ucraineană și Jugoslavia) pe de o parte, și, România, pe de altă parte.

În partea I (*Frontiere*) Articolul I, se preciza clar că „Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940 și cu Acordul sovieto-cehoslovac din 29 iunie 1945”.

Subliniem faptul că în Tratatul de pace erau clar precizate teritoriile românești care rămăneau anexate de către U.R.S.S. – Conferința de pace nesanționând punctul 3 al Protocolului adițional secret semnat la 23 august 1939 de Ribbentrop și Molotov, consecințele acestuia, ale notelor ultimative din iunie 1940, ale raptului din octombrie 1940 –, Insula Șerpilor nefăcând parte dintre acestea deoarece, în deplin acord cu adevărul istoric, statele semnatare considerau că ea aparține României și ca atare, nefiind motive, n-a fost nevoie ca s-o nominalizeze. Traseul graniței româno-sovietice urma brațul Chilia până la vărsarea în Marea Neagră, insula fiind prinsă în interiorul granițelor României.

Drepturile legitime ale României asupra Insulei Șerpilor au primit o nouă certificare diplomatică și juridică internațională, prin ratificarea Tratatului de pace de către Parlamentul României (22 august 1947) și Prezidiul Sovietului Suprem al U.R.S.S.-ului (29 august 1947).

Astfel, printr-o dublă semnătură – 10 februarie și 29 august 1947 – U.R.S.S. recunoștea faptul că Insula Șerpilor, străvechi pământ românesc, aparținea *de jure* și *de facto* României.

Sfârșitul celui de-al doilea război mondial n-a adus cu sine și sfârșitul calvarului poporului român, iar Conferința de pace și Tratatul de pace n-au adus împlinirea mult așteptată.

Nelipsitele „jocuri” de culise, reîmpărțirea sferelor de influență și a zonelor de interes ș.a., au marcat în mod negativ destinul postbelic al României și al altor țări din răsăritul Europei.

Părăsită de aliații tradiționali, cu armata sovietică – adevărată armată de ocupație – între fruntarii, cu „specialiști” sovietici băgați peste tot, cu un guvern impus de Moscova, cu un ministru de externe⁴³ – intimă a lui Stalin, și așa cum o vor atesta faptele, străină nu numai de neam dar și de interesele țării căreia îi „reprezenta” afacerile externe, soarta României a fost pecetluită.

Într-un atare context postbelic, U.R.S.S.-ul a declanșat demersurile menite să smulgă și să anexeze de la România singura ei insulă din Marea Neagră – Insula Șerpilor. Deși poseda sute de insule pe diversele mări și oceane ce scăldau hotarele sale, statul sovietic a râvnit și nu s-a lăsat până nu a smuls țării noastre singura ei insulă maritimă. La baza acestui nou rapt teritorial nu a stat numai lăcomia teritorială arhicunoscută a urmașilor lui Petru cel Mare – al cărui „Testament” îl transpuneau

⁴² Ștefan Lache, Țuțui Gheorghe, *Conferința de pace de la Paris*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 250.

⁴³ Născută la 1/13 decembrie 1893 la Codăești – jud. Vaslui (comună întemeiată de evreii chemați în România din Rusia). Mama–Sura, tatăl–Herș Kaufmann Rabinsohn. La 1 iunie 1921, la Zürich–Elveția s-a căsătorit cu Marcel Pauker, al cărui nume l-a păstrat până la sfârșitul vieții, deși ea a mai încheiat și alte căsătorii. Era o femeie elegantă, dar imorală – aspecte ce au generat o celebră vorbă de duh: se spunea că se îmbrăca la Paris și se dezbrăca la București!... A murit la București, la 3 iunie 1960. Pentru viața și activitatea ei, vezi pe larg: Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker*, București, 1991. Pentru relațiile strânse dintre „doamna de fier” și Eduard Mezincescu, vezi: *Ibidem*, p. 133 ș.u.

în practică cu același zel cu care o făcuse defunctul Imperiu țarist –, ci și o serie de interese strategice, militare și economice.

Desfășurate într-un ritm alert, conduse de un maestru internațional al rapturilor teritoriale, Viaceslav Mihailovici (Skriban) Molotov, demersul sovietic nu avea cum să se încheie fără succes.

La 4 februarie 1948, Petru Groza, șeful guvernului român și V. M. Molotov, ministrul de externe al U.R.S.S.-ului, au semnat la Moscova un *Protocol referitor la precizarea parcursului liniei frontierei de stat între Republica Populară Română și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*. „Insula Șerpilor, se stipula în acel protocol, situată în Marea Neagră, la răsărit de Gurile Dunării, intră în cadrul U.R.S.S.”⁴⁴.

La ceremonia festivă prilejuită de acest moment, după ce l-a felicitat pe „domnul prim-ministru” Groza, ministrul de externe Molotov a subliniat cu mândrie și satisfacție că „În țara noastră toată lumea vede în aceasta un nou succes al politicii externe staliniste...”⁴⁵. „Cadoul” făcut de Petru Groza sovieticilor, constituia într-adevăr un nou „succes” al „politicii staliniste”, care se adăuga celor din iunie și octombrie 1940!

La nici patru luni de la acest jaf teritorial mascat, la 23 mai 1948, era încheiat chiar pe Insula Șerpilor, un al doilea document (cu caracter tehnic), un proces verbal de predare-primire a insulei. Acest proces verbal a fost semnat de către Nicolai Pavlovici Șutov, prim secretar al Ambasadei U.R.S.S. la București, și Eduard Mezinescu, ministru plenipotențiar, reprezentantul Ministerului Afacerilor Străine al României. La 23 mai 1948, „la ora 12 (ora locală), Insula Șerpilor sau Zmeinai, situată în Marea Neagră (...), a fost înapoiată Uniunii Sovietice de către Republica Populară Română și încadrată în teritoriul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste”⁴⁶. Prin acest proces verbal, Eduard Mezinescu – prieten apropiat și coreligionar cu Ana Pauker, ministrul Afacerilor Străine ale României –, „înapoia” un teritoriu românesc care nu fusese niciodată împrumutat sau cedat de România. Este cert că în spatele acestei „afaceri” străine de interesele neamului românesc a stat Ana Pauker care-și plătea și pe această cale, folosindu-se de serviciile omului său de casă, prea multele datorii pe care ea le avea față de Moscova.

În legătură cu „actele” din 4 februarie și 23 mai 1948, cu caracterul și situația lor actuală, cu modul mascat, dar în esență fraudulos, în care U.R.S.S.-ul a răpit încă un teritoriu românesc, se impun cu necesitate câteva sublinieri privind „legalitatea”, „buna credință”, moralitatea și valabilitatea protocolului și procesului verbal pomenite:

- cele două acte – care numai tratate nu pot fi numite sau considerate – au fost inegale, deci nule – *quod ab initio nullum producit effectum*; nulitatea unor astfel de acte este (și) efectul modalităților și contextului în care au fost impuse, constrângerii țării noastre, act prin care o parte (U.R.S.S.) a obținut numai avantaje, iar cealaltă parte (România) numai dezavantaje, de moment și de perspectivă; constrângerea la care era supusă țara noastră, trupele sovietice în țară, guvern marionetă (comunist), ministru de externe impus de aceeași putere ocupantă și dictatorială ș.a., constituie unul dintre cele mai grave vicii de consimțământ;

- atât protocolul din 4 februarie 1943 cât și procesul verbal din 23 mai 1948, acte minore în dreptul internațional, erau totodată ilicite, întrucât vizau modificarea frauduloasă a textului și prevederilor teritoriale stipulate în Tratatul de pace din 10 februarie 1947; protocolul și procesul verbal erau acte contrare dreptului internațional imperativ, al cărui concept de bază – *ius cogens* – are ca efect nulitatea înțelegerilor internaționale incompatibile cu normele sale; ele n-au fost încheiate în condiții de deplină valabilitate, voința reală a statului nostru nefiind nici solicitată și nici exprimată ca urmare a situației politico-militare în care se afla România; teritoriul țării nu era și nu putea constitui obiect de tratative la orice nivel statal de reprezentare și ca atare, orice „aranjament”, făcut de

⁴⁴ Apud *Republica Socialistă România. Ministerul Apărării Naționale. Comandamentul Trupelor de Grăniceri. Culegere de Tratat, convenții, acorduri, înțelegeri și protocoale încheiate între Republica Socialistă România și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste privind regimul frontiere de stat*, București, 1977, p. 11-12.

⁴⁵ M. Molotov, *Probleme de politică externă. Discursuri și declarații. Aprilie 1945 - Iunie 1948*, Edit. de Stat, București, 1951, p. 599 și 597.

⁴⁶ *Culegere de tratate...* (n. 44), p. 13.

indiferent ce organism sau persoană oficială, privind teritoriul țării, este și rămâne neconstituțional și, deci, lovit de nulitate juridică;

- la modul general analizând lucrurile, în doctrina și practica statelor, pentru încheierea de tratate sau înțelegeri bilaterale, era necesar să fie îndeplinite toate procedurile aflate în uz pentru ca acestea să devină obligatorii pentru părți și să intre în vigoare; aceste proceduri obligatorii priveau: negocierea tratatului/înțelegerii, ceea ce în cazul protocolului și procesului-verbal amintit au lipsit; semnarea acestora, în cazul nostru, de două marionete, care, prin ceea ce au făcut au trădat interesele țării și poporului român, lezând grav suveranitatea și tratatele care-i stipulau și garantau frontierele naționale, atestă că în această situație a fost vorba de consimțământul unor persoane; ratificarea și schimbul instrumentelor de ratificare (ceea ce nu a avut loc, protocolul și procesul verbal citate nefiind ratificate de nici una dintre părți); nefiind ratificate, schimbul instrumentelor de ratificare nu a avut loc!; această categorie de înțelegeri, în general vorbind, nu intră în vigoare (de regulă) de la data semnării lor, ci de la data ratificării lor, iar dacă ratificarea lor nu a avut loc, indiferent din ce motive, ele nu se bucură de nici un fel de recunoaștere internațională, caz în care deținerea unui teritoriu străin în astfel de condiții, este un act ilegal;

- lăsând la o parte faptul că Groza n-a avut un partener de rang egal (un șef de guvern semna un protocol cu un ministru de externe), în ciuda funcției oficiale pe care o deținea în stat, el nu avea nici dreptul și nici mandatul de a ceda nici o palmă din pământul străbun al țării! Act major, cu caracter excepțional în istoria oricărei țări, cedarea unei părți din trupul țării nu se putea face fără acordul organelor supreme în stat; încălcarea acestei obligații sacre, semnarea unui act contrar intereselor naționale, face din semnatar un trădător, actul în sine fiind *nul ab initio*;

- în fine, cei trei trădători ai intereselor naționale ale României (Petru Groza, Ana Pauker și Eduard Mezincescu) au călcat în picioare Constituția țării; Constituția din 29 martie 1923 – promulgată prin Decretul din 28 martie 1923 și publicată în „Monitorul Oficial” nr. 282 din 29 martie 1923 –, structurată pe 8 titluri, avea ca prim titlu „Despre teritoriul României”, care era declarat sacru și intangibil; suspendată prin Constituția lui Carol al II-lea din anul 1938 și, mai apoi, prin normele cu putere constituțională din septembrie 1940 –, a fost repusă în vigoare prin Decretul 1626 din 31 august 1944; legea nr. 363 din 30 decembrie 1947, de înlăturare a monarhiei și proclamare a R. P. Române, n-a modificat titlul I privitor la teritoriul național; legea nr. 364, din aceeași zi, a consacrat numirea membrilor prezidiului R.P.R., Parlamentul având pentru prima oară calitatea de organ suprem al puterii de stat, ori, acest organ nu și-a dat niciodată acordul în legătură cu raptul teritorial în discuție!

Pare de necrezut, dar lanțul rapturilor teritoriale realizate de sovietici în detrimentul României nu s-a încheiat după anexarea Insulei Șerpilor și, dacă ne oprim în continuare asupra acestora o facem atât pentru a reliefa „stilul” și maniera în care ni s-au smuls și anexat și alte părți ale pământului românesc, ci și pentru faptul că între anexarea Insulei Șerpilor și rapturile teritoriale ulterioare există o strânsă legătură, ele fiind apropiate atât în timp cât și geografic.

Ca efect al prevederilor stipulate în Protocolul din 4 februarie 1948, între 24 octombrie – 29 decembrie 1948, la Oficiul Hidrografic și Aerofotogrametric, compartiment al Ministerului Aerului și Marinei, s-a constituit Comisia mixtă româno-sovietică pentru delimitarea frontierei de stat pe brațul Chilia și la Marea Neagră. Aceasta cuprindea două subcomisi: prima (nr. 1), care avea în sarcină brațul Chilia și Dunărea, între membrii ei numărându-se și comandorul Limbide Ovidiu, șeful serviciului hidrografic al Marinei Militare (cu sediul la Constanța) și căpitanul comandor Copaciu Constantin, șeful serviciului hidrografic și aerofotogrametric (cu sediul în București); a doua (nr. 2), care urma să stabilească granița pe Prut, între membrii ei numărându-se și căpitanul locotenent Gheorghe Ion, din partea Marinei Militare.

Comandorul Limbide Ovidiu s-a ocupat de partea „Amonte” a brațului Chilia, iar căpitanul comandor Copaciu Constantin de partea „Aval” a aceluiași braț, care cuprindea și o porțiune foarte „sensibilă”, respectiv Gârla Musura – Ostrovul Dalnic.

În cadrul Comisiei mixte, căpitanul comandor Copaciu Constantin, căutând să-și îndeplinească atribuțiile primite la nivelul impus de situație, a demonstrat cu claritate și argumente apartenența celor cinci insule (deja citate) la România, drepturile noastre istorice asupra lor, precum și care

trebuia să fie maniera concretă de lucru și principiile în baza cărora trebuia realizată stabilirea graniței maritime dintre România și U.R.S.S.

La aceste negocieri, partea sovietică a înaintat părții române o „minută” a frontierei pe Gârla Musura, pe mijlocul „geometric” al suprafeței apei, minută respinsă de către partea română întrucât încălca prevederile din dreptul maritim internațional, care obliga la stabilirea graniței pe talveg. Căpitanul comandor Copaciu Constantin, înțelegând situația în parametrii ei reali, a adăugat că va solicita decizia guvernului său precum și agreementul Comisiei internaționale a Dunării al cărui membru era (expert hidrograf).

Două săptămâni mai târziu, în ianuarie 1949, când s-a trecut la delimitarea apelor teritoriale la Marea Neagră, delegația sovietică a prezentat o hartă în care Insula Șerpilor apărea încorporată teritoriului sovietic și avea deja stabilită și limita apelor teritoriale la 12 mile marine. Căpitanul comandor Copaciu Constantin a văzut-o dar a refuzat s-o analizeze, subliniind că va face sau nu acest lucru în funcție de hotărârea pe care o va lua în această privință guvernul român, pe care s-a angajat să-l solicite expres; totodată, a făcut un documentat recurs la istorie, subliniind drepturile istorice ale țării sale asupra Insulei Șerpilor, faptul că acest statut juridic internațional a fost recunoscut direct sau indirect de toate tratatele internaționale de după 1878. Drama acestui ofițer și patriot român consta în faptul că el nici nu aflase și nici nu fusese informat în legătură cu „actele” ilegale din 4 februarie și 23 mai 1948, cu faptul că insula fusese anexată de sovietici! Ca ofițer al armatei române, el știa că Insula Șerpilor este pământ românesc, că aparținea României. Ca ofițer al Marinei Militare și ca expert hidrograf al unui organism internațional, el știa că pe insulă se află doar cetățeni români, că farul de aici era deservit în continuare de personal român!

Evident că în astfel de circumstanțe, negocierile s-au întrerupt *sine die*.

Căpitanul comandor Copaciu Constantin s-a adresat printr-un raport oficial Ministerului Afacerilor Străine, cerând precizări și îndrumări în legătură cu incidentele apărute (Musura, Insula Șerpilor, limita apelor teritoriale de 12 Mm stabilite de sovietici pentru ea). Evident că nu a primit nici un răspuns, și nici nu avea cum să-l primească de la Ana Pauker, Eduard Mezincescu și alții ca ei!

„Răspunsul” a venit de la Moscova, via București, într-un mod cu totul și cu totul neașteptat: la 5 martie 1949, singurul hidrograf al Comisiei mixte era arestat! Fără a fi acuzat oficial de ceva anume, și, fără a fi condamnat(!) a făcut 16 ani de închisoare, din „periplul” chinurilor de care a avut parte nelipsind Serviciul de Informații al armatei, Malmaison, Ministerul de Interne și Jilava, precum și „tratamentul” astăzi ușor de bănuțat...

La 30 iulie 1964, la cererea Secretarului General al O.N.U. (U. Thant) – solicitat să intervină de către Prințul Principatului Monaco –, căpitanul comandor Copaciu Constantin a fost eliberat din închisoare și, cu acordul guvernului român, a părăsit țara, stabilindu-se la Monte Carlo (unde trăiește și astăzi).

Încă de atunci, din martie 1949, puținii cunosători ai „cazului” Copaciu, erau convingeți că era vorba de o arestare abuzivă – sugerată, ordonată? – întrucât expertul și ofițerul român „deranja” planurile și scenariul sovietic! Pentru aceștia el devenise *persona non grata*, și cea mai simplă metodă de scăpa de el a fost chiar cea uzitată!

Scriind despre aceste întâmplări, un bun cunosător al situației, Cpt. R. I(r)ing. Corneliu Enăchescu – ani în șir șeful direcției Hidrografice al Marinei Militare, în bune relații cu eroul acestor rânduri – aprecia că „partea sovietică, nefiind mulțumită de eșuarea tratativilor din ianuarie-martie 1949, datorită exigenței și competenței căpitanului comandor Copaciu Constantin, a așteptat până s-au întocmit alte documente, de alte comisii care să recunoască (legalizeze) granița pe Musura, ocuparea celor 5 insule, ocuparea Insulei Șerpilor și fixarea graniței la mare care dezavantajează enorm partea română”⁴⁷.

Revenind la Insula Șerpilor, subliniem faptul că sovieticii n-au îndrăznit ca s-o ocupe imediat după semnarea protocolului din 4 februarie 1948 și a procesului verbal din 23 mai 1948, ci ceva mai târziu. Știind că nu pot avea „surprize” din partea României acelor vremuri, sovieticii au căutat ca să „pregătească” cât de cât și opinia publică internațională. Între 1948-1949, au întocmit noi hărți ale

⁴⁷ Cpt. R I(r) ing. C. Enăchescu, *Insula Șerpilor – străvechi pământ românesc*, în „Democrația”, București, anul II, nr. 68, mai 1991, p. 8. Mulțumiri pentru materialele puse la dispoziție.

U.R.S.S.-ului, care încorporau și Insula Șerpilor, pe care le-au difuzat tuturor organismelor internaționale. Calculul a fost perfect: mulți din cei care ar fi putut, teoretic, ridica obiecții în legătură cu acest nou rapt teritorial, n-au îndrăznit s-o facă, căci n-o făcuseră nici în 1946 când nu era vorba doar de 17 ha de pământ românesc, ci de mii de kilometri pătrați! Față de rapturile din iunie și octombrie 1940, cel din 1948/1948 era prea... nesemnificativ, ori a te lega de el, însemna și rediscutarea consecințelor teritoriale ale Pactului Ribbentrop-Molotov. Multe alte circumstanțe internaționale, luate în calcul de sovietici, au făcut ca acest rapt să fie trecut cu vederea, fiecare din puterile semnatare ale Tratatului de pace din 10 februarie 1947 văzându-și de propriile probleme și interese...

Când și cum au anexat sovieticii Insula Șerpilor?

Răspunsul ni-l dă un ofițer al Marinei Militare, citat deja de noi: „În luna octombrie [1949] pe când eram ofițer cu navigația pe distrugătorul „Mărășești”, am staționat câteva zile în portul Sulina. Am avut ocazia ca împreună cu comandantul distrugătorului, locotenent comandor Ionescu Jeanot, să discut cu doi dintre cei 6 fariști din serviciul farului Insula Șerpilor. Unul dintre ei era fiul unui fost negustor de vinuri, Barba Marulis, cu locuința pe strada a II-a din Sulina. Dumnealui îmi relata că, într-o dimineață de august 1949 pe insulă erau de serviciu la far 3 fariști, ceilalți 3 [fiind] în tură liberă la Sulina, au zărit un număr mare de nave militare sovietice la orizont. Două nave s-au apropiat de insulă, iar cu șalupe cu motor au debarcat ofițeri și soldați bine înarmați, care i-au somat să se predea. Am primit aprobarea de a-și lua cu ei strictul necesar, [apoi] au fost debarcați la Sulina fără să li se explice ceva. Speriați că nu vor mai avea serviciu, nu vor mai primi salariu, s-au plâns autorităților. Au primit sfatul să păstreze tăcerea, să nu comenteze nimic dacă vor să mai fie în libertate (...). Așa a fost ocupată Insula Șerpilor”⁴⁸.

(Câteva luni mai târziu, la 25 noiembrie 1949, tot în baza unui proces verbal – acte cât mai simple, lipsite de greutate în dreptul internațional –, a fost stabilită și frontiera româno-sovietică pe canalul Musura, brațul sudic al deltei secundare Chilia).

După anexare, U.R.S.S.-ul a transformat-o într-o bază militară puternică, destinată, – în primul rând – să urmărească mișcările militare ale adversarilor din NATO, dar și ale aliaților, traficul în zona gurilor Dunării, a Mării Negre și chiar dincolo de fruntariile acesteia.

Importanța militară a bazei de pe insulă a fost mai mare în primele trei decenii după anexare, apoi, odată cu perfecționarea sistemelor de observare a adversarilor din spațiul cosmic ș.a., importanța acesteia a scăzut, fără ca rosturile militare ale acesteia să înceteze.

Importanța economică a cunoscut, dimpotrivă o continuă creștere. Problemele economice româno-sovietice la Marea Neagră fiind de altfel și cele care au redeschis „dosarul” Insulei Șerpilor.

Fixarea limitei apelor teritoriale, a platoului continental și a zonei economice exclusive, au fost nevoile majore care au condus la negocierile româno-sovietice dintre anii 1967-1987. Într-o primă etapă (1967-1974), între experții celor două părți au avut loc trei consultări (Moscova, 9-23 ianuarie 1967; București, 16-21 octombrie 1972 și Moscova, 12-19 februarie 1974). A urmat cea de-a doua etapă de negocieri (1975-1987), în cadrul căreia au avut loc șapte runde (București, 28 iulie - 5 august 1975; Moscova, 28 ianuarie - 5 februarie 1976; București, 25 ianuarie - 5 februarie 1977; Moscova, 9-17 noiembrie 1978; București, 15-18 mai 1980; Moscova, 20-25 ianuarie 1986; București, 1-2 octombrie 1987).

La prima consultare la nivel de experți, precum și la prima rundă de negocieri (1967 și 1975), partea română a adus în discuție și problema Insulei Șerpilor, faptul că o stabilire echitabilă a limitei apelor teritoriale, a platoului continental al fiecărui stat, a zonei economice exclusive a fiecărui stat, trebuia cu sau fără voie să abordeze și chestiunea statutului acestei insule. Partea sovietică a afirmat că nu are competența să discute probleme care privesc frontiera de stat a U.R.S.S.-ului.

La cea de-a doua rundă de negocieri (1976), delegația României a declarat că regimul juridic al acestei insule este neclar, apartenența ei teritorială nefiind rezultatul Tratatului de pace din 1947.

La cea de-a patra rundă de negocieri (1978), delegația sovietică și-a exprimat nedumerirea că partea română pune astfel de probleme având în vedere că România și-a asumat obligația de a respecta inviolabilitatea frontierei de stat, atât prin Tratatul de prietenie, colaborare și asistență mutuală din anul 1970, cât și prin Actul final al Conferinței de la Helsinki! Delegația română a

⁴⁸ *Ibidem*.

susținut că în anul 1948 Insula Șerpilor a părăsit teritoriul român contrar prevederilor Tratatului de pace din 10 februarie 1947, care a fost evocat de delegația sovietică ca bază a frontierelor dintre cele două state; ori, Tratatul de pace nu conținea nici o referire la delimitarea maritimă, iar documentele bilaterale invocate, sunt discutabile din punct de vedere juridic; fără să se prevadă în Tratatul de pace și, probabil din cu totul alte considerente decât cele de drept maritim, s-a creat situația ca Insula Șerpilor să părăsească teritoriul României!

La ultimele trei runde de negocieri (1980, 1986 și 1987), delegația română a pus din nou în discuție problema Insulei Șerpilor. Delegația sovietică – sub forma unei declarații conținând poziția deja amintită – a susținut că frontiera de stat a U.R.S.S. nu poate face obiect de discuție, că această frontieră a fost stabilită prin Tratatul de pace din 1947, prin documente bilaterale ulterioare și confirmată și prin procesele verbale din anii 1949, 1961 și 1962, ale Comisiei mixte de delimitare a frontierei dintre cele două state.

Cum între problemele negociate între cele două părți și statutul Insulei Șerpilor, era o strânsă legătură, și cum neclarificarea problemelor legate de cea de-a doua influența decisiv rezolvarea problemelor negociate, situația a devenit fără ieșire. Negocierile s-au întrerupt, fără a se ajunge la rezultate notabile.

Nerezolvându-se „cheia” negocierilor – statutul juridic al Insulei Șerpilor, consecințele economice ale acestui statut pentru fiecare partener, negocierile privind delimitarea apelor teritoriale, a platoului continental și a zonelor economice exclusive au rămas nefinalizate.

Problema Insulei Șerpilor și a altor teritorii românești aflate între granițele altor state, a fost pusă cu adevărat după decembrie 1989 atât în presă cât și în cadrul unora dintre dezbaterile Parlamentului României.

Dintre senatorii și deputații care de la tribuna Parlamentului au ridicat problema Insulei Șerpilor, amintim pe: Romulus Vulpescu, Mihai Iacobescu, Romulus Vulpescu (pentru a doua oară), Vasile Diacon, Romulus Vulpescu (pentru a treia oară), Vasile Rădulescu, Alin Mihai Dumitru Drugă ș.a.

Ne vom opri, din motive lesne de înțeles, la prima și ultima dintre interpelările parlamentare amintite.

La 5 iulie 1990, în Senat, cu prilejul discutării proiectului Legii privind regimul juridic al apelor maritime interioare și al zonelor contigue ale României, senatorul Romulus Vulpescu spunea: „Înainte de a trece la discutarea oportunității unor paragrafe de lege în dezbatere, vreau să pun o întrebare preliminară, menită să-mi limpezească o nedumerire sau să-mi spulbere ignoranța legată de o chestiune de politică internațională, mai bine zis de drept internațional (...) atunci [1961-1962] nu știam unde dispăruse Insula Șerpilor. Și-aș vrea să aflu. Poate că întrebarea mea naivă trebuie adresată Ministerului de Externe, pentru ca acesta să dispună declanșarea unor cercetări în Europa, unor investigații detective, să dea hoji în urmărire la Interpol și să afle care-i tâlharul care și-a însușit Insula Șerpilor...”⁴⁹.

La 16 martie 1992, deputatul Alin Mihai Dumitru Drugă a făcut o interesantă și documentată intervenție: „După cum se știe, Insula Șerpilor – singura insulă a Mării Negre <singura a României - n.n.>, aflată la circa 42 km de litoralul românesc a urmat, de regulă, soarta Gurilor Dunării. Din anul 1878, Congresul de la Berlin a recunoscut că Insula Șerpilor, ca și întreaga Dobroge sunt teritorii românești și aparțin definitiv României.

Problema Insulei Șerpilor nu a fost pusă în discuție nici la sfârșitul primului război mondial, nici în ultimatumul defunctei U.R.S.S. din 28 iunie 1940, prin care în urma pactului sovieto-german s-a răpit României Basarabia și Bucovina de Nord, ea fiind unanim recunoscută ca teritoriu românesc. Ca urmare, Insula Șerpilor nu a constituit obiect de discuție nici la Conferința de pace de la Paris, din anul 1947.

Cu toate acestea, printr-un protocol semnat la 4 februarie 1948 de Petru Groza, primul ministru al guvernului marionetă de la București, și Viaceslav Molotov, ministrul de externe din acea vreme al putenicului stat bolșevic de la răsărit, urmat de un proces-verbal semnat la 23 mai 1948, Insula Șerpilor a fost cedată, în mod abuziv, fostei U.R.S.S.

⁴⁹ Vasile Diacon, *Reîntregirea. Basarabia, Bucovina și Insula Șerpilor în dezbaterile Parlamentului României*, Edit. Unirea, Iași, 1992, p. 23-24.

Domnule Ministru de Externe, având în vedere aceste considerente, faptul că acest teritoriu românesc care deși măsoară doar câteva hectare, 17 mai precis, deși nu are valoare economică în sine, este deosebit de importantă pentru securitatea maritimă a României, având în vedere și dispariția celeilalte părți contractante –URSS – cu care guvernau comuniști ai României au pus la cale ciuntirea teritoriului național, vă rog să informați Camera Deputaților, sau eventual să-mi comunicați în scris ce demersuri a făcut în ultimul timp Ministerul de Externe pentru ca acest teritoriu răpit din trupul țării, prin amenințare, dictat pe de o parte și trădare de alta, să revină la România!”⁵⁰.

În anul 1991, „problema” Insulei Șerpilor a fost ridicată la cel mai înalt nivel, cu prilejul vizitei efectuate de președintele României la Moscova, în vederea semnării *Tratatului de bună vecinătate*, colaborare și amicitie. Răspunzând acestei chestiuni „delicate” ridicate de dl. Ion Iliescu, președintele Gorbaciov a răspuns că „nu este la curent cu toate problemele respective, dar s-a angajat să le studieze cu obiectivitate în vederea degajării unei soluții convenabile ambelor părți”.

Evoluția evenimentelor din fosta U.R.S.S., după anul 1991, au făcut ca aceste începuturi să rămână fără finalitate.

Mai mult, ulterior acestor tratative incipiente, statutul juridic al Insulei Șerpilor s-a modificat pentru a doua oară după 1947, dar schimbarea nu s-a făcut în direcția mult așteptată și firească.

Schimbarea a fost relevată părții române cu prilejul tratativilor româno-ruse de la începutul anului 1993, care au vizat problemele legate de Insula Șerpilor, tezaurul, arhivele istorice românești ș.a. Cu acest prilej, diplomații ruși au făcut cunoscut omologilor lor români că în ceea ce privește problemele actuale și de perspectivă privind Insula Șerpilor, tratativele vor trebui purtate exclusiv cu Ucraina!...

Era o confirmare a faptului că partea rusă, în disputa cu Ucraina privind moștenirea defunctei URSS la Marea Neagră (flota, insula ș.a.), cedase – fără nici un drept și fără să-i aparțină – un teritoriu românesc Ucrainei!

În această complexă și nefirească situație legată de statutul Insulei Șerpilor, credem necesar să relevăm câteva din eforturile făcute de către Ordinul suveran de Malta de a recupera insula în beneficiul său, în vederea instalării pe ea a unui spital al Ordinului.

După cum declara (septembrie 1992) dl. Ioan Șoneriu, ambasadorul Ordinului suveran de Malta în România, în perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial, „cu sprijinul guvernului României s-au făcut eforturi pentru ca în Insula Șerpilor să se construiască în locul unei foste leprozerii romane, un spital pentru pelagră. Din nenorocire a venit războiul și insula a fost ocupată mai întâi de nemți și apoi de ruși”⁵¹. În interviul dat, dl. ambasador a relevat poziția actuală a Ordinului suveran de Malta față de insulă: „În prezent, după reluarea relațiilor diplomatice cu România (începute în anul 1931, ele au fost suspendate după al doilea război mondial și reluate după evenimentele din decembrie 1989 - n.n.), facem eforturi să eliberăm Insula Șerpilor, ca să avem în Marea Neagră un spital al Ordinului de Malta. Sperăm să reușim”⁵². Și, pentru a nu exista nici un echivoc, în același interviu, în partea lui finală, dl. ambasador Ioan Șoneriu a revenit asupra planurilor Ordinului referitoare la insulă: „Ne gândim foarte serios să realizăm proiectul nostru cu Insula Șerpilor, la care m-am referit deja”⁵³.

Revenind la „înțelegerea” dintre Federația Rusă și Ucraina în legătură cu Insula Șerpilor, relevăm faptul că este vorba de o nouă și gravă ilegalitate.

La 24 decembrie 1989, Congresul Deputaților Poporului din U.R.S.S. a condamnat „semnarea Protocolului adițional al Tratatului din 1939... și a altor înțelegeri secrete cu Germania” și a recunoscut că acestea sunt, din punct de vedere juridic, lipsite de teme și valabilitate din momentul semnării lor, ele „venind în contradicție cu suveranitatea și independența unor state terțe”.

În „Declarația Parlamentului României privind Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru țara noastră” (24 iunie 1991), se arată că noi „Împărtășim aprecierea din Hotărârea

⁵⁰ *Ibidem*, p. 201.

⁵¹ *Ordinul suveran de Malta în România*, în „Palatul de Justiție”, București, Serie nouă, Nr. 8-9, Septembrie 1992 (II), p. 12.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, Nr. 10-11, Noiembrie 1992 (III), p. 12.

Congresului Deputaților din U.R.S.S., potrivit căreia protocoalele sovieto-germane «au fost folosite de Stalin și anturajul său pentru a da ultimatumuri și a exercita presiuni, prin recurgerea la forță asupra altor state, încălcând obligațiile juridice asumate față de acestea»”.

„Parlamentul României – se arată în partea finală a Declarației Parlamentului României – afirmă hotărât poziția sa de a aborda cu deplină responsabilitate această problemă. În acest sens, solicită Președintelui țării, Guvernului României, tuturor forțelor politice din țara noastră să acționeze în spiritul acestei declarații, în vederea împlinirii năzuințelor legitime ale poporului din teritoriile românești, anexate cu forța în urma înțelegerilor secrete stabilite prin Pactul Ribbentrop Molotov.

Parlamentul României își exprimă convingerea că deplina afirmare a aspirațiilor legitime ale românilor – astfel cum istoria, justiția și morala le consacră de drept – trebuie să reprezinte o misiune nobilă și înălțătoare pentru toate forțele responsabile ale țării, indiferent de opțiunea lor politică”.⁵⁴

În ceea ce privește Hotărârea Congresului Deputaților Poporului din URSS, frumusețea conținutului său teoretic nu poate suplini lipsa faptelor și demersurilor corespunzătoare, reparațiile așteptate de prea mult timp! Faptele – singurele în măsură să valideze orice afirmație – denotă că între vorbe și fapte rămâne pe mai departe aceeași veche prăpastie, că una se spune și alta se face practic!

În ceea ce privește faptul că în prezent Insula Șerpilor este sub jurisdicția Ucrainei, el denotă „calcul” bine elaborate; a ridica „problema” acestei insule față de Ucraina nu se poate fără a ridica și „problema” nordului Bucovinei, a ținutului Herța și a altor chestiuni care, vrem nu vrem, le moștenim de la defuncta U.R.S.S.!

După cum se știe, la 1 decembrie 1991, Ucraina preconiza să țină un referendum referitor la independența sa, referendum pe care România – profund atașată principiilor fundamentale ale respectării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și ale popoarelor de a-și hotărî soarta – l-a salutat.

Data fiind problema teritoriilor românești pe care le stăpânește Republica Ucraina, așa cum era normal și firesc, Parlamentul României și-a făcut cunoscut punctul de vedere oficial. La 28 noiembrie 1991, cu unanimitate de voturi, Parlamentul țării noastre a adoptat „Declarația Parlamentului României privind referendumul din Ucraina, din 1 decembrie 1991”.

„Având în vedere că acest referendum ar urma să se desfășoare și pe teritoriile românești – Bucovina de Nord, Ținutul Herța, ținutul Hotin, precum și județele din sudul Basarabiei –, Parlamentul României declară solemn că aceste teritorii au fost rupte din trupul țării iar Pactul Ribbentrop-Molotov a fost declarat nul și neavenit, *ab initio*, de URSS la 24 decembrie 1989 și de Parlamentul României la 24 iunie 1991.

Desigur este dreptul Ucrainei să organizeze un referendum pentru independența sa, dar acest referendum nu poate avea valabilitate în privința teritoriilor românești anexate abuziv de fosta U.R.S.S., teritorii care nu au aparținut niciodată Ucrainei și sunt de drept ale României. (...).

Parlamentul României declară solemn că referendumul organizat de autoritățile de la Kiev în teritoriile românești încorporate cu forța în cadrul fostei URSS (...) este nul și neavenit, precum și consecințele acestuia.

Parlamentul României cere parlamentelor și guvernelor tuturor statelor care vor recunoaște independența Ucrainei să declare expres că această recunoaștere nu se extinde asupra teritoriilor românești menționate.

Parlamentul României se pronunță pentru începerea unui dialog cu Parlamentul de la Kiev în vederea examinării împreună, a problemelor (...).

Parlamentul României – se arată în finalul Declarației sale – solicită Guvernul țării să înceapă de urgență negocieri cu autoritățile de la Kiev în problema teritoriilor românești anexate cu forța de U.R.S.S.”⁵⁵.

După părerea noastră, Republica Ucraina poate și trebuie să înțeleagă că România nu va renunța la drepturile sale istorice, legitime – nici nu poate face acest lucru –, asupra teritoriilor străbune care i-au fost răpite și care, datorită jocului nefast al politicii și diplomației de după 1940, au ajuns în stăpânirea sa. Stabilirea unor relații de bună vecinătate și colaborare, durabile și benefice

⁵⁴ Vasile Diacon, *op. cit.*, p. 109.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 199-200.

pentru popoarele ambelor țări, nu pot fi concepute fără repararea gravelor nedreptăți istorice făcute României în iunie 1940, octombrie 1940, februarie-mai 1948/august 1949 ș.a., de care, desigur, nu se face vinovat poporul ucrainean.

Abordarea istorică, juridico-diplomatică a problemei tuturor teritoriilor românești aflate în granițe străine, respectiv retrocedarea acestora României, trebuie analizată într-un context mai larg, *sine ira et studio*.

Așa cum este bine știut, în ceea ce privește situația postbelică pe continentul european, România este semnatarul – alături de celelalte state europene, de S.U.A. și Canada – a Actului final de la Helsinki (1 august 1975). După evenimentele din decembrie 1989, țara noastră a reafirmat fidelitatea ei față de respectarea tuturor documentelor finale ale conferințelor procesului de securitate și cooperare în Europa (Helsinki, Madrid, Stockholm, Viena). Frontierele statului român sunt cele determinate și recunoscute internațional prin Tratatul de pace de la Paris semnat la 10 februarie 1947, reconfirmate – ca de altfel pentru toate statele semnatare – de Actul final de la Helsinki.

Acest important document politico-juridic internațional, consacră principiul inviolabilității frontierelor, care nu pot fi modificate prin forță. În același timp, același document istoric, stipulează și posibilitatea modificării unor frontiere, în conformitate cu dreptul internațional, pe cale pașnică, prin negocieri directe între părțile interesate.

În Carta O.N.U. este riguros formulat principiul rezolvării diferendelor internaționale numai pe cale pașnică, prin mijloace pașnice (încă din anul 1982, O.N.U. a adoptat „Declarația privind reglementarea prin mijloace pașnice a diferendelor dintre state”).

Aceasta reprezintă o confirmare a faptului că stabilitatea tratatelor internaționale nu exclude schimbarea, modificarea pașnică, că ele nu pot fi concepute și privite ca noțiuni rigide.

Așa cum se subliniază în literatura de specialitate, în practica internațională este admisă regula necesității adaptării tratatelor la schimbările care au loc în relațiile dintre state, subliniindu-se că forța obligatorie a tratatelor, respectarea principiului *pacta sunt servanda* și exigența stabilității tratatelor, nu pot avea un caracter absolut.

Dreptul de a invoca nulitatea unui tratat – și cu atât mai mult al unui protocol sau simplu proces-verbal (neratificate!) – este imprescriptibil, neputându-se pune problema pierderii acestui drept inerent statului lezat, care nu a putut să-și exprime în mod liber voința la încheierea unui atare document.

Situația teritoriilor românești menționate, trebuia soluționată pe cale oficială, de la stat la stat, între România — Federația Rusă — Republica Ucraina (ultimele două în calitate de succesoare ale fostei U.R.S.S., legate într-un fel sau altul de actualul statut al teritoriilor românești).

Înțelepciunea noastră străbună, înțelepciunea politicii noastre externe – probată strălucitor de atâtea și atâtea ori în decursul istoriei ei –, legată de această dată de repararea consecințelor Pactului Ribbentrop-Molotov, a celorlalte rapturi din trupul României, la care ne-am referit, va fi dată de măsura în care ea va ține seama de realitățile geo-politice și istorico-juridice în care și cu care trăim.

Carta O.N.U., Declarația Adunării Generale a O.N.U. privind principiile de drept internațional privitoare la relațiile prietenești dintre state, Actul final de la Helsinki (1975), Carta de la Paris (1990) ș.a., statuează și consacră principiile dreptului internațional, care sunt obligatorii atât pentru România cât și pentru celelalte state europene, ele dându-ne cadrul și măsura în care putem acționa pentru repararea unor mari nedreptăți istorice.

Repararea unor situații nedrepte, care din nefericire încă mai dăinuie, nu este de conceput decât în cadrul principiilor dreptului internațional și al evoluțiilor generale pe plan european și mondial. România, pentru a-și împlini aceste deziderate sacre, trebuie să aibă în vedere raporturile româno-ruse, româno-ucrainene, ruso-ucrainene, procesele interne din Federația Rusă și Republica Ucraina, procesele care au loc în C.S.I., situația politico-economico-militară din această parte a lumii, raporturile lumii (S.U.A. ș.a.) cu această parte a lumii, cu fiecare din statele acestei zone ș.a. Toate

acestea formează un tot unitar, de care trebuie ținut cont, fără ca prin aceasta să fie lezate drepturile și interesele noastre legitime, naționale.

Retrocedarea Insulei Șerpilor – și a celorlalte teritorii românești aflate în componența altor state – cere răbdare și tact, perseverență și responsabilitate politico-diplomatică, demnitate și fermitate și, nu în ultimul rând, solidaritate internă deplină în slujirea acestor sacre idealuri, în joc fiind nu numai trecutul sau prezentul acestora, ci și viitorul lor.

Referindu-se la luările de cuvânt din Parlamentul României pe această temă, în discursul rostit în cadrul înaltului for, cu prilejul analizei Pactului Ribbentrop Molotov și a consecințelor acestuia pentru România, Adrian Năstase, spunea: „Putem înțelege abordările emoționale ale unor forțe politice de la noi, dar nu le împărtășim, deoarece implicația lor imediată este aceea de a emite pretenții teritoriale asupra Basarabiei și a celorlalte teritorii românești, considerate la timpul anului 1940. O asemenea abordare nu este în spiritul principiilor pe care le-am amintit și, mai mult decât atât, este și utopică și contraproductivă. Ea este, atât din punct de vedere politic cât și sub aspect concret, nerealistă. (...)”.

Aș mai sublinia, în încheiere, importanța unei acțiuni concertate a forțelor politice din țară și armonizării pozițiilor lor atunci când, așa cum este cazul în chestiunea pe care discutăm astăzi, este vorba de interese supreme ale țării și ale poporului nostru”⁵⁶.

Aceste cuvinte ne duc cu gândul la justetea și pertinența, trecută și actuală, spuselor lui Iuliu Maniu, potrivit căruia „politica externă nu aparține partidelor, ci aparține țării”!

Politica noastră externă cu largi rezonanțe europene și mondiale, s-a caracterizat întotdeauna prin amiabilitate și înțelepciune, largă deschidere și receptivitate, luciditate și clarviziune, aceste trăsături – și altele – trebuind s-o caracterizeze și acum, și pe viitor. Pentru a ne dobândi drepturile legitime, pentru a anula marile nedreptăți istorice de care am avut parte, pentru a reface țara așa cum a fost ea după Marea Unire din anul 1918, trebuie să fim consecvenți în apărarea pământului sacru pe care ni l-au lăsat strămoșii și pe care, și noi la rândul-ne, avem obligația de a-l lăsa urmașilor.

Pentru valorificarea drepturilor noastre perene și irevocabile, sunt necesare în continuare *res*, *non verba*, pentru ca în cele din urmă să putem face *fiat lux*, că s-a făcut dreptate, că repararea prea mult așteptată a venit.

Insula Șerpilor și celelalte teritorii românești la care ne-am referit în studiul de față, aflate în stăpânirea temporară a altor state, ilustrează la superlativ adevărul afirmațiilor istoricului englez E. A. Freeman, potrivit căruia „Istoria este politică în trecut, iar politica istorie în prezent”!

⁵⁶ *Ibidem*, p. 77-79.

CONSTRUIREA CĂILOR FERATE ÎN BUCOVINA

DUMITRU P. IONESCU

Unitatea geografică și economică cuprinsă între Munții Carpați, fluviul Nistru și râul Ceremuș cunoscută sub numele de Bucovina a reprezentat Moldova de Sus încă din secolul al XIV-lea, de la întemeierea principatului. În perioada războiului dintre ruși și turci 1768-1774, Austria a pretins Imperiului Otoman o rectificare de frontieră¹, de interes strategic, cerând trei ținuturi din Moldova de Sus: Cernăuți, Câmpulung și Suceava, ocupându-le cu armata. În urma unor tratative diplomatice însoțite de daruri și bacșișuri, Imperiul Otoman a încheiat Convenția din 25 aprilie/7 mai 1775², cedând Austriei Moldova de Sus numită de atunci Bucovina sau Țara Fagilor, cu o suprafață de 10.441 km², în care se aflau mănăstirile și bisericile cele mai venerate de români.

În ciuda vehementelor proteste ale boierimii moldovene și ale domnului Grigore III Ghica (9 octombrie 1774 – 12 octombrie 1777) împotriva nedreptei amputări teritoriale, Poarta a aprobat convenția și apoi a trimis pe Kara Highiorsades Ahmed-Bei³, care, la Conacul din Beilic⁴ în Iași, a invitat și a sugrumat pe curajosul voievod, la 12 octombrie 1777⁵.

Casa de Habsburg a alipit în 1786 Bucovina Galiției și, la începutul secolului al XIX-lea, a colonizat-o cu ucrainenii la sate și cu evrei la orașe. Prin Constituția din 4 martie 1849⁶, tânărul împărat Franz Joseph (1848-1916) a ridicat Bucovina la rangul de Ducat, declarând-o Kronland (țară de coroană) ce avea oarecare autonomie.

În perioada august 1854 – martie 1857⁷, când Principatele Române au suferit ocupația trupelor austriece conduse de feld-mareșalul Ioan Coronini-Cronberg (1794-1880), Bucovina a avut puternice legături cu Moldova. Sub presiunea luptei de eliberare națională, în 1861⁸, împăratul Franz Joseph a recunoscut Bucovinei o autonomie mai largă, cu o dietă proprie.

Inaugurând politica „Drang nach Osten” în toate domeniile de activitate, Casa de Habsburg a sprijinit societatea „A. priv. Kaiser Ferdinands Nord-Bahn”, cunoscută cu simbolul K.F.N.B., care, în 1837, a construit calea ferată Viena-Wagram-Ludenburg-Prerau-Oderberg-Oswiecim-Cracovia (400 km)⁹. Sub conducerea prințului Leo de Sapieha din Galiția s-a constituit societatea „Kaiserliche

¹ A. D. Xenopol, *Resboaele dintre ruși și turci și înfrîurirea lor asupra țărilor române*, Tipo-Litografia H. Goldner, Jassy, 1880, vol. I, p. 120.

² Mihail Kogălniceanu, *Răpirea Bucovinei după documente autentice*, Stabil. Lytho-Typogr. Socecă, Sander & Teclu, București, 1875, p. III.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 145.

⁴ Casa demnitarilor otomani.

⁵ Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Editura și tiparul lui W. Krafft, Sibiu, 1900, tomul II, p. 549.

⁶ *Din istoria Transilvaniei*, Ediția a II-a, Edit. Academiei, București, 1963, vol. II, p. 107.

⁷ I. Nistor, *Ocupația austriacă în Principate (1854-1857) după rapoartele lui Coronini*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 1.

⁸ *Bucovina sub Austria. Una sută cinci-spre-zece Ani De Nenorocire și Durere de un bucovinean*, Tipografia Petru C. Popovici, Iași, 1891, p. 8.

⁹ Const. Botez, Dem. Urmă, Ion Saizu, *Epopeea feroviară românească*, Edit. Sport-Turism, București, 1977, p. 61.

und Königliche privilegierte galizische Carl-Ludwig Bahn", prescurtat C.L.B., care, în 1857¹⁰, a prelungit calea ferată de la Cracovia spre Tarnow-Przemysl-Lemberg¹¹ (320 km). La 11 ianuarie 1864¹², prințul Leo de Sapieha s-a unit cu bancherul Vladimir Ritter von Borkowski din Viena și au atras pe capitaliștii londonezi W. R. Drake, L. M. Rate și Thomas Brassey, fondând societatea „Kaiserliche und Königliche privilegierte Lemberg-Czernowitz Eisenbahn-Gesellschaft”, cunoscută cu titlul L.C.E.G., care a construit linia ferată Lemberg-Stanislaw-Kolomeya-Nepolocăuți-Dubăuți-Lujeni-Mămăești-Lețești-Zuczka-Cernăuți (241 km). „La 1 sept. 1866, cetățenii Cernăuților au primit cu urale și salve de săcălușuri (tunuri mici) intrarea celei dintâi locomotive de cale ferată în gara orașului”¹³. Administrată de un consiliu cu sediul la Viena și de o direcție de exploatare stabilită în Stanislaw, societatea L.C.E.G. dorea să ajungă la Marea Neagră. În acest scop, a studiat și a propus două prelungiri: una prin Basarabia la Odesa și alta prin România la Galați.

Guvernul rus s-a arătat binevoitor și a înființat un comitet de studii pentru joncțiunea cu rețeaua feroviară austriacă. Noul comitet a propus ca legătura să se facă cu linia ferată Lemberg-Cracovia a societății C.L.B. Supărată, compania L.C.E.G. a cerut și a obținut de la guvernul austriac, la 15 mai 1867¹⁴, concesiunea prelungirii liniei Lemberg-Cernăuți până la Burdujeni (astăzi stația Suceava Nord), realizată în doi ani. Alimentată de ferăstraiele, morile, fabricile de bere și de ulei, de numeroasele poverne stabilite pe traseul liniei, de produsele agricole și silvice ale frumoaselor zone pe care le traversa, calea ferată Cernăuți-Grădina Publică-Ceahor-Cosmin-Cuciurul Mare-Dumbrava Roșie-Adâncata-Petriceni-Vadul Siretului-Băhrinești-Vicșani-Dornești-Țibeni-Milișăuți-Dărmănești-Burdujeni (114 km) a devenit coloana vertebrală a rețelei feroviare din Bucovina. Astfel, în anul 1869, parcurgând 4075 km pe calea ferată se ajungea de la Suceava direct la Viena.

Fondată în anul 1873, „Oesterreichische Staats-Eisenbahnen” (Administrația de Stat a Căilor Ferate Austriece) a încheiat la 8 martie 1894¹⁵ o convenție cu compania L.C.E.G., proprietar de drept până în anul 1993 a liniei ferate Cernăuți-Burdujeni, închiriind această linie principală și plătindu-i o rentă anuală de 4 400 000 coroane¹⁶.

Pe baza împuternicirilor date la 7 septembrie 1867¹⁷ de principele Leo de Sapieha, Vladimir Ritter von Borkowsky și dr. Carol Giskra din Viena și, la 14 septembrie 1867¹⁸ de bancherii Thomas Brassey, W. R. Drake și L. M. Rate din Londra, antreprenorul Victor d'Offenheim a înființat compania „Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn”, cunoscută cu simbolul L.C.Y.E., care, în anul următor, a obținut de la guvernul Nicolae Golescu (1 mai – 15 noiembrie 1868) concesiunea pentru construirea și exploatarea următoarelor linii¹⁹:

Burdujeni-Roman (102,465 km), inaugurată la 1 decembrie 1869; Pașcani-Iași (75,710 km), deschisă la 1 iunie 1870; Verești-Botoșani (44,236 km), dată în circulație la 1 noiembrie 1871²⁰.

În alegerea traseelor, mai ales pe linia Burdujeni-Roman, Compania Offenheim a săvârșit „erori feroviare”, renunțând la vechea cale naturală de comunicații de pe valea Siretului și preferând valea râului Suceava.

¹⁰ L. Calmar, *Noțiuni elementare de istorie și geografia căilor ferate*, Tipo-Litografia Stef. Mihalescu, București, 1885, p. 63.

¹¹ Lemberg = Lwow, capitala Galiei.

¹² *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz-Jassy Eisenbahn-Gesellschaft*, Druck von Leopold Sommer & Comp., Wien, 1868, p. 1.

¹³ S. Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei*, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1937, p. 10.

¹⁴ *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz...* p. 19.

¹⁵ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina*, în „Arhiva C.F.R.”, 1922, nr. 14, p. 215.

¹⁶ O coroană = 1,05 franci.

¹⁷ *Concessionen der K. K. priv. Lemberg-Czernowitz...*, p. 38.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ „Monitorul Oficial”, no. 214, duminică 22 septembrie 1868, p. 1189, col. 1.

²⁰ *Dare de seamă statistică asupra exploatarei căilor ferate române pe anul 1897 cu date comparative pe mai mulți ani*, Tipografia Căilor Ferate Române, București, 1898, p. 10.

Pe baza Legii pentru încurajarea construcțiilor feroviare din 1880²¹ s-a înființat societatea „Bukowiner Localbahnen” (Căile ferate locale bucovinene), care, cu instalații economice, a realizat o rețea feroviară de 247 km. Astfel, în anul 1884²² a construit linia ferată Cernăuți-Züczka-Sadagura Nouă-Sadagura-Moșii Vechi-Mahala-Boian-Lehăcenii Tăutului Novosielitza (Noua Suliță) (31,400 km). Tarifele societății „Bukowiner Localbahnen” erau de trei ori mai mari decât cele ale Companiei L.C.E.G. proprietara caii ferate Cernăuți-Burdujeni. Datorită războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria a fost sistat comerțul în 1886 între cele două state, înregistrându-se mari pierderi de ambele părți, ceea ce a făcut pe baronul Victor Stârcea, deputatul cercului electoral Humor-Solca, să ceară Parlamentului de la Viena, în ședința din 20 decembrie 1886²³, acordarea de prețuri ieftine pentru transportul de călători și mărfuri pe căile ferate locale din Bucovina. Susținută de 20 d putaiți din toate partidele, propunerea baronului Stârcea a fost acceptată.

Realizând joncțiunea cu rețeaua feroviară a Basarabiei²⁴ și d s rvind marile bălciuri de la Sadagura din zilele de 25 ianuarie, 20 iulie, 1 octombrie și 16 noiembrie²⁵ calea feră Cernăuți-Novosielitza era foarte rentabilă, ceea ce a făcut pe Oesterreichische Staats-Eisenbahnen să o răscumpere prin Convenția din 26 ianuarie 1893, aprobată prin Legea din 27 decembrie 1893²⁶, plăind Societații „Bukowiner Lokallbahnen” suma de 3 580 000 coroane. Pentru satisfacerea cerințelor economice și militare ale Bucovinei, Fondul Bisericesc²⁷ a concesionat în 1888 Societații „Bukowiner Localbahnen” construirea căii ferate Dărmănești-Vatra Dornei-Ferăstrău = 107,7 km, în trei etape.

În prima etapă s-au construit 70,5 km, linia plecând de la Dărmănești, cota 294, urca prin Părâuș-Todirești-Comănești-Pârtești-Cacica-Strigoia unde părșea bazinul râului Suceava și trecea în bazinul râului Moldova, coborând apoi și servind stațiile Iliești-Păltinoasa-Gura Humorului. Linia continua, urcând încet prin stațiile Frasin-Molid-Vama²⁸. De la Vama, calea ferată părșea râul Moldova și urca încet la Prisaca Dornei și Câmpulung, la cota 634, unde a fost multă vreme capul liniei.

În etapa a doua s-a construit tronsonul Câmpulung-Sadova-Pojorâta²⁹-Valea Putnei. A treia etapă o reprezintă anii 1897-1901, când s-a realizat linia ferată ce pleca de la Valea Putnei, trecea prin tunelul Mestecăniș lung de 1646,40 m, urmând traseul Mestecăniș-Iacobeni³⁰-Argescu-Vatra

²¹ Nicolae I. Petculescu, *Căi de comunicații și transporturi pe uscat, pe apă și prin aer*, Imprimeria Căilor Ferate Române, București-Sud, 1935, p. 121.

²² L. Calmar, *op. cit.*, p. 61.

²³ „Revista politică”, Suceava, 1 februar 1887, nr. 18, p. 5.

²⁴ Dumitru P. Ionescu, *Construirea căilor ferate în Basarabia*, în „Revista istorică”, IV, 1993, nr. 9-10, p. 887-891.

²⁵ „Almanah Argus”, 1923, p. 318.

²⁶ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

²⁷ Fondul Bisericesc s-a constituit prin ordonanța din 27 decembrie 1781 a împăratului Iosif II (29 noiembrie 1780-20 februarie 1790) la propunerea generalului Carol Enzenberg (1725-1810) guvernatorul Bucovinei (aprilie 1778 – septembrie 1786). Constituit în 1785 din veniturile mănăstirilor secularizate, Fondul Bisericesc a funcționat prin „Regulamentul duhovnicesc” din 29 aprilie 1786 care preciza că „Sub numirea de Fond religios se înțelege întreaga avere ce a fost închinată pentru întreținerea religiunii”. În 1870 a obținut administrație proprie, separată de administrația politică a statului, sub numele de „Administrațiunea bunurilor fondului religios gr. or. bucovinean”. La sfârșitul anului 1897, dispunea de un capital de 9 826 810,95 florini (=franci) și proprietăți de 273 705 ha dintre care 227 558,03 ha păduri, ceva mai mult de un sfert din teritoriul Bucovinei. (Vezi: I. Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, 1921, p. 20 și 23).

²⁸ Aici exista vama dintre Moldova și Transilvania. Lângă șoseaua națională, se afla un stâlp de piatră de 3 m înălțime, ridicat în 1717 de Mihai Racoviță.

²⁹ Pojorâta avea o renumită carieră de piatră.

³⁰ La Iacobeni, în stânga râului Bistrița, existau vestitele mine de mangan care, împreună cu cele din Vatra Dornei, erau exploatate din 1784 de către o asociație de boieri bucovineni care în 1796 le-a vândut Administrației Minelor Austriece condusă de Karl V. Mainz. Pentru exploatarea manganului, noul proprietar a efectuat colonizări la Iacobeni, Pojorâta și Cărlibaba, aducând din

Dornei³¹. Pe calea ferată Dărmănești-Vatra Dornei, Societatea „Bukowiner Locallbahnen” a săvârșit marile strangulări de circulație pe secțiunea Strigoaia-Mestecăniș, pe care capacitatea de transport era mult micșorată față de restul liniei. Această strangulare a fost eliminată după 1960, când s-a realizat o nouă variantă.

Pentru exploatarea marilor masive de conifere din regiune, linia ferată Dărmănești-Vatra Dornei a avut două ramificații:

- a) Vama-Deia-Frumosu-Drăgoșu-Valea Stânei-Vatra Moldoviței-Moldovița-Ferăstrău (20 km);
- b) Pojorâta-Handal-Fundul Moldovei (6,964 km).

Tot Societatea „Bukowiner Locallbahnen” a mai construit următoarele linii: 1. Adâncata-Prisăcăreni-Carapciul pe Siret-Ropcea-Storjineț-Panca-Tisăuți-Slobozia Comăreștilor-Jadova Nouă-Jadova-Lucavățul de Jos-Lucavăț-Berhomet pe Siret³²-Sălășeni-Mrjebrodi-Argiu-Lăpușna (50 km), care servea o bogată regiune forestieră; 2. Carapciul pe Siret-Cupca-Părăuți pe Siret-Igești-Ciudei-Cireș-Davideni-Banila pe Siret-Laureanca-Socola-Helgea-Coșciuia (31,636 km); 3. Ițcani-Șeptelici-Suceava-Arini; 4. Hatna-Câmpulung; 5. Hliboca-Berhomet.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea s-a înființat încă o societate particulară „Neue Bukowiner Locallbahnen” care, în anii 1897-1914 a construit 211 km c.f., adică liniile secundare: 1. Nepolocăuți-Nepolocăuțul Nou-Bărbești-Ceartaria-Văscăuți pe Ceremuș-Slobozia-Bănilor-Banila pe Ceremuș-Milie-Ispas-Vijnița³³ (44 km); 2. Lujeni-Laștiuca-Coțmani-Alexandru cel Bun-Vrânceni-Chisărtău-Ștefănești-Prelipcea-Schit; 3. Vrânceni-Ciucău-Zastavna-Jurcăuți (9 km) care servea una dintre cele mai productive zone agricole din Bucovina și asigura transportul nisipurilor speciale pentru fabricile de sticlă din regiune; 4. Adâncata-Petriceni-Stârcea-Tereblecea-Siret³⁴-Sinăuții-Sinăuții Vechi (16 km); 5. Dornești-Rădăuți-Horodnic-Gălănești-Vicovu de Jos-Vicovu de Sus-Bivolăria-Gura Putnei-Straja³⁵-Falcău-Brodina-Nisipitu (59 km); 6. Gura Putnei-Putna³⁶ (6 km).

După anul 1900, Societatea Galițeană de Est a construit linia normală Ștefănești-Babin (8,933 km) care, împreună cu calea ferată Ștefănești-Schit (7,7 km), constituiau joncțiunea cu linia poloneză Kolomeya-Zaleszczyki și asigurau transporturile locale, mai ales de sfeclă de zahăr, cultivată mult în această regiune.

S-au mai construit 230 km linii industriale înfundate cu ecartamentul³⁷ de 0,76 m, în contul unor întreprinderi, mai ales industriale. Majoritatea acestor linii s-au realizat din inițiativa bogatei instituții „Fondul Bisericesc Ortodox Român”, care stăpâna întinse masive păduroase. Prin convenții încheiate cu societățile constructoare de căi ferate locale „Oesterreichische Staats-Eisenbahnen” a închiriat majoritatea liniilor bucovinene, garantându-le un venit de 4% din capitalul investit.

Slovacia muncitori forestieri și sticlari numiți de români „țipteri”. Prin construirea și exploatarea căii ferate Dărmănești-Vatra Dornei, Fondul Bisericesc a accelerat transportul de mangan din regiune și a ușurat transportul lemnului din masivele păduri de molid și de brad de pe văile râurilor Moldova și Putna, punând în valoare frumoase stațiuni balneo-climaterice.

³¹ Vatra Dornei era stațiune balneo-climaterică cu 5 000 locuitori având ferăstraie și o mare fabrică de bere.

³² La Berhomet exista o mare fabrică de bere.

³³ La Vijnița aveau loc 6 bălciuri anuale: 13 ianuarie, 18 aprilie, 23 iunie, 1 august, 1 septembrie, 14 octombrie, (Vezi „Almanah Argus”, 1923, p. 319).

³⁴ La Siret, în fiecare an, aveau loc trei mari bălciuri în zilele de 2-4 februarie, 15-17 august și 6-8 septembrie.

³⁵ Straja avea fabrici de lemn și de ciment.

³⁶ La Putna exista o fabrică de chimicale.

³⁷ Ecartamentul este distanța dintre cele două șine ale unei căi ferate, măsurată între fețele interioare ale ciupercilor șinelor.

Când s-a întors din vizita făcută la Sankt-Petersburg în anul 1904³⁸ pe lunga rută Kiev-Noua Suliță-Cernăuți-Suceava-București, regele Carol I (1866-1914) a sesizat importanța construirii liniei Noua Suliță-Dorohoi, ca o prelungire a căii ferate Dorohoi-Iași (154 km), pusă în circulație la 1 august 1896³⁹. După doi ani, însoțit de generalul Gheorghe Manu, ministru de război (22 decembrie 1904 – 1 martie 1907) și de Alexandru A. Bădărău, ministru de justiție (22 decembrie 1904 – 14 iunie 1906), regele Carol a vizitat orașul Dorohoi. Cu acest prilej, autoritățile locale au solicitat prelungirea liniei Iași-Dorohoi la Noua Suliță și Cernăuți. Reliefând caracterul strategic al unei linii Dorohoi-Noua Suliță (33 km), autoritățile locale au subliniat marea ei importanță economică, prin valorificarea imenselor bogății ale județelor Dorohoi, Botoșani, Iași și prin descongestionarea principalei căi ferate Suceava-Cernăuți.

Ion C. Grădișteanu, ministru al lucrărilor publice (22 decembrie 1904 – 11 martie 1907) a dispus studii de teren și inginerii din Corpul Tehnic au fixat traseul Dorohoi-Buhaiul Nou-Șendriceni-Noi-Hilișău-Vârnăv-Pomârla-Gheorțani-Başotă-Ibănești-Cristinești-Probătești-Târnauca⁴⁰-Herța⁴¹-Movilă-Pilipăuți⁴²-Molnița și prin podul ce traversa râul Prut ajungea la Noua Suliță de unde continua prin Boian la Cernăuți și la Lemberg. Deși Parlamentul din 1906⁴³ a votat legea de utilitate publică a liniei Dorohoi-Noua Suliță, planul a rămas în arhiva Ministerului Lucrărilor Publice. După 4 ani, la 5 februarie 1910⁴⁴, senatorul G. G. Burghelă a interpellat pe Vasile G. Morțun, ministru al lucrărilor publice (27 decembrie 1908-28 decembrie 1910), despre cauzele întârzierii construcției liniei ferate Dorohoi-Noua Suliță. Vasile Morțun a răspuns imediat, recunoscând importanța acestei linii pentru Dorohoi, cel mai întins județ al țării care, cu suprafața de 2846 km² și cu o populație de 179.512 locuitori⁴⁵, dispunea numai de 38 km c.f., situându-se pe penultimul loc al celor 32 județe ale țării ultimul fiind Tulcea ce nu cunoștea încă avantajele transportului feroviar! Recunoscând temeinicia interpelării făcută de senatorul Burghelă, ministrul lucrărilor publice a atras atenția că linia Dorohoi-Noua Suliță este o cale ferată cu joncțiuni internaționale și că guvernul român nu poate începe o asemenea construcție decât după tratative cu Austro-Ungaria și Rusia.

Senatorul Burghelă a mulțumit ministrului lucrărilor publice pentru solitudine și a arătat că: din declarațiile diplomaților români, s-a convins că nu vor fi dificultăți externe deoarece Sankt-Petersburg a primit cu simpatie proiectata cale ferată care va avea traseul Noua Suliță-Dorohoi-Iași-Chișinău-Odesa, iar guvernul de la Viena și-a exprimat satisfacția pentru o nouă joncțiune feroviară cu România, cu care încheiase Convenția de comerț din 10/23 aprilie 1909⁴⁶.

La 6 aprilie 1910⁴⁷, senatorul G. G. Burghelă a publicat un documentat și lung articol în favoarea liniei ferate Dorohoi-Noua Suliță. În aceeași zi, G. G. Burghelă a depus pe biroul Senatului petiția locuitorilor din târgul Mihăileni care solicitau construirea unei linii ferate Mihăileni-Bucecea sau Mihăileni-Dorohoi⁴⁸. Senatorul Burghelă a continuat să ceară, prin presă⁴⁹, realizarea liniei

³⁸ G. G. Burghelă-Dorohoiu, *Linia c.f.r. Dorohoiu-Noua Suliță-Cernăuți și Dăneni-Săveni-Rădăuți-Lipcani în legătură cu linia Cernăuți-Gr. Ghica V. V. și cu linia Dorohoiu-Iași-Vaslui etc. Cu o prefață de D-l Paul Florinescu inginer-șef*, Tipografia „I. L. Bercovici & Fiu”, Dorohoiu, 1926, p. 10.

³⁹ *Ceferiada 1869-1939*, Imprimeria C.F.R., București, 1939, p. 19.

⁴⁰ La Târnauca exista un spital.

⁴¹ Herța era centrul comercial al zonei cu populație densă, cu școală românească, cu școală israelito-română, cu un Ateneu Român, cu poliție și cu judecătorie de ocol.

⁴² La Pilipăuți funcționa vestita Școală Agricolă înființată de moșierul N. Sofian.

⁴³ G. G. Burghelă-Dorohoiu, *op. cit.*, p. 12.

⁴⁴ „Universul”, nr. 36, duminică 7 februarie 1910, p. 2, col. 1.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ „Desbaterile Senatului”, no. 18, 22 decembrie 1909, p. 92.

⁴⁷ „Viitorul”, marți 6 aprilie 1910, p. 1, col. 6, p. 2, col. 1.

⁴⁸ „Desbaterile Senatului”, no. 37, 10 februarie 1910, p. 393, col. 3.

⁴⁹ „Viitorul”, sâmbătă 17 aprilie 1910, p. 1, col. 6, p. 2, col. 1.

Dorohoi-Noua Suliță și prin audiențe la regele Carol I și la Ion I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri (27 decembrie 1908-14 decembrie 1910), care și-au manifestat bunăvoința⁵⁰. Consiliile comunale din târgul Herța⁵¹ și din localitățile Hănești, Buda, Lunca, Movila, Târnuța⁵², în septembrie 1910, și-au exprimat sprijinul pentru construirea liniei ferate Dorohoi-Noua Suliță. Cu același scop, bancherii, comercianții și depozitarii din Noua Suliță au organizat un miting și au votat o moțiune prin care au însărcinat autoritățile locale să facă demersurile necesare pe lângă deputații Bucovinei ca, în Parlamentul din Viena, să obțină joncțiunea feroviară Noua Suliță-Molnița, ei angajându-se să suporte jumătate din cheltuieli.

Pentru ca să micșoreze costul construcției, evaluat inițial la 12.000.000 lei, Ministerul Lucrărilor Publice a elaborat un nou traseu ce evita tunelul de la Târnuța, lung de 2-3 km⁵³. Marea necesitate a acestei lucrări feroviare a fost însușită de opinia publică, astfel că la începutul anului 1911, în Parlamentul din Viena, deputatul Bucovinei N. Coco Vasilco a interpellat pe baronul Ludwig Lexa von Aehrenthal (1854-1912), ministrul de externe al Austro-Ungariei⁵⁴, cu privire la joncțiunea Noua Suliță-Molnița cu ecartament normal⁵⁵, pe un teren în majoritate plan. Interpelarea a fost susținută de profesorul universitar Iosipescu și doctorul Straucher. Aehrenthal s-a declarat favorabil și guvernul austro-ungar și-a dat adeviziunea, astfel că delegații săi s-au întâlnit la Noua Suliță cu reprezentanții Rusiei și ai României, hotărând joncțiunea feroviară dorită de cele trei state. S-a elaborat un nou proiect ce propunea un ocol de 2-3 km pe distanța Fântâna Lungă-Lozia Neagră, dar linia a rămas neexecutată. Servită de un atelier de reparații din Cernăuți, rețeaua bucovineană nu a format o unitate aparte în administrația căilor ferate din Austro-Ungaria, ci depindea de Direcțiunea Regională din Stanislav. Abia în anul 1906 Bucovina a obținut desfacerea liniilor sale de cele ale monarhiei bicefale. Pentru administrarea căilor ferate din Bucovina în 1906 s-a înființat Betriebsleitung (Direcțiunea de Exploatare) din Cernăuți, care-și avea sediul în strada Goethe, într-o frumoasă clădire cu suprafața de 1086 m² și cu două etaje, construită în anii 1906-1908, pe un teren de 3146, 25 m², cedat de primăria orașului pentru suma de 27 600 coroane⁵⁶.

Subliniem faptul că în timpul stăpânirii habsburgice, românii din Bucovina nu au avut legături feroviare cu frații lor din Transilvania și din Maramureș, deoarece Curtea imperială din Viena a practicat sistematic faimoasa ei deviză *divide et impera*. Pregătind o contraofensivă în toamna anului 1914, comandantul armatei austro-ungare, generalul Phlanzer-Baltin⁵⁷ a cerut construirea rapidă a unei căi ferate care să facă legătura între Transilvania și Bucovina. Necesități strategice au impus construirea în grabă și pe terenuri neexpropriate, cu material „împrumutat” de la Fondul Religios din Bucovina, o cale ferată cu ecartamentul normal, cu poduri și clădiri din lemn, care să plece de la Tiha Bârgăului (Borgo Prund), să treacă peste muntele Măgura și să ajungă la Dornișoara (Dorna Helgei). În decembrie 1914⁵⁸ Compania II Căi Ferate din Kaiser und Königliche Armee a început lucrările de la Tiha Bârgăului. Panourile fiind gata făcute și transportate cu autocamioanele ușurau munca, realizându-se și doi km c.f. în unele zile. S-a obținut o linie originală, cu șini tip 10 kg/m.l.⁵⁹, montate pe traverse de fier. Linia avea 230 curbe, cu raza de 20 m și cu declivități⁶⁰ de 87‰, foarte mari pentru o cale ferată. Linia pleca de la Tiha Bârgăului, cota 520, urca 25,170 km, până la cota 1145, în apropiere de Mănăstirea Fântânelor, pe stânga vechii șosele Bistrița-Prundul Bârgăului-Tiha

⁵⁰ „Voința națională”, miercuri 2 iunie 1910, p. 3, col. 5.

⁵¹ „Cronica Dorohoiului”, no. 3, 26 decembrie 1910, p. 1, col. 2, p. 2, col. 2.

⁵² G. G. Burghel-Dorohoiu, *op. cit.*, p. 85.

⁵³ „Viitorul”, duminică 5 decembrie 1910, p. 1, col. 6.

⁵⁴ „Universul”, no. 9, luni 10 ianuarie 1911, p. 2, col. 5.

⁵⁵ Folosit în majoritatea țărilor lumii, ecartamentul normal era de 1 435 mm.

⁵⁶ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina*, în „Arhiva C.F.R.”, nr. 14/16 decembrie 1922, p. 214.

⁵⁷ P. Zaharia, *Dornișoara-Tiha Bârgăului. O linie ferată dispărută*, în „Buletin informativ C.F.R.” nr. 24/1948, p. 280.

⁵⁸ Ibidem, p. 281.

⁵⁹ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 215.

⁶⁰ Declivitate, din cuvântul latin declivus = pantă. Se măsoară prin raportul dintre înălțime și distanța parcursă pe orizontală, exprimându-se în mm/m la calea ferată.

Bârgăului-Poiana Stampei-Vatra Dornei-Câmpulung-Cernăuți, construită în 1848, peste Muntele Măgura. De la Mănăstirea Fântânelor, linia părșea șoseaua și mergea pe marginea unui drum de care, coborând 7,20 km până la Dornișoara, la cota 1050. Călea ferată Tiha Bârgăului-Dornișoara avea lungimea de 32,370 km, din care 27,800 km se aflau în Bucovina și 4,570 km în Transilvania, constituind prima legătură între cele două provincii românești. A fost o linie-expedient, adoptându-se așa numita „tracțiune benzino-electrică”, folosită în Tirol. Un tren era format dintr-un vagon-generator și 5 vagoane-remorcă, fiecare vagon transportând 6 tone. Un motor cu benzină și un dinam de pe vagonul-generator produceau energie electrică, trimisă prin cablu la câte un motor montat pe câte una din osiile vagoanelor-remorcă. Astfel fiecare vagon era motorizat, iar patinarea roților era înlăturată. Trenul circula cu o viteză de 26 km/oră, dar când roțile locomotivei și ale vagonetelor se înlocuiau cu roți simple ca să meargă pe șosea, atunci viteza era redusă la 10 km/oră⁶¹. Din cele două stații cap de linie, Tiha Bârgăului și Dornișoara, se dirija circulația, deoarece în haltele de încrucișare de pe calea ferată nu exista serviciul de mișcare. În fiecare tren se afla un telefon portativ. Odată ajuns într-o haltă de încrucișare, șeful trenului lega telefonul portativ la linia telefonică cu ajutorul unei prăjini și raporta sosirea sa și la stația Dornișoara și la gara Tiha Bârgăului, așteptând dispoziții. Cu acest simplu sistem de dirijare a circulației nu s-a înregistrat nici un accident, astfel că el a durat până la prăbușirea Austro-Ungariei, în toamna 1918, când linia a fost desființată. Călea ferată Tiha Bârgăului-Dornișoara a fost prelungită simultan pe traseul Dorna Burcut-Poiana Stampei-Floreni-Dorna Cândrenilor-Roșu-Ferăstrău-Vatra Dornei, construindu-se o linie de 31,868 km⁶², cu ecartament normal, cu șini tip 22 kg/m.l., procedeu mai economic. La Dorna Burcut s-a ridicat un triaj pentru locomotivele și vagoanele de cale normală. Astfel, la 15 august 1915⁶³, s-a deschis linia ferată Tiha Bârgăului-Dornișoara-Vatra Dornei (64,238 km). Zilnic circulau 5 perechi de trenuri. Cerințele războiului au intensificat exploatarea minereurilor de mangan de la Iacobenii și Vatra Dornei, mărindu-se rapid capacitatea liniei la 14 perechi de trenuri zilnic. Ca să aprovizioneze frontul cu muniții și provizii, comandamentul armatei austro-ungare a cerut și guvernul a aprobat construirea urgentă în anul 1915 a unei căi ferate Vatra Dornei-Ilva Mică, traseu presărat numai cu sate românești. Această lucrare a fost susținută de Ministerul Comerțului și de Ministerul Agriculturii din Ungaria, deoarece linia forestieră de 0,76 m, construită în anii 1908-1909 de Corpul Grăniceresc Bistrița⁶⁴, nu satisfăcea transporturile militare. Construcția a început de la ambele capete ale liniei și, folosindu-se mulți prizonieri, s-au atacat și unele lucrări de artă. Lucrările au continuat și în 1916⁶⁵, când armata austro-ungară a amenajat drumul ce mergea pe Valea Silhoasei, schimbându-i traseul de la Grădinița la Coșna. Războiul a silit comandamentul armatei austro-ungare ca, în august 1917, să înceapă construirea unei linii cu ecartamentul de 0,76 m Iacobenii-Ciocănești-Boteș-Cârlibaba-Tîbău-Borșa⁶⁶, peste pasul Prislop. Lucrările trebuiau executate într-un timp scurt și de aceea s-au evitat tunelurile, linia fiind așezată de-a lungul șoselei, urmând declivitățile naturale ale terenului și ajungând la rampe imposibile pentru o circulație normală. Lungă de 80 km, din care numai 28 km pe teritoriul Bucovinei, calea ferată Iacobenii-Cârlibaba-Borșa era unica legătură între Bucovina și Maramureș. În timpul primului război mondial s-a construit a treia linie îngustă Seletin-Șipotele cu o lungime de 20 km⁶⁷.

⁶¹ Ion Miclescu, *Deschiderea liniei ferate Dorna Helgei-Borgo Prund*, în „Arhiva C.F.R.”, 1 ianuar 1923, nr. 15, p. 230.

⁶² *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 215.

⁶³ P. Zaharia, *op. cit.*, p. 281.

⁶⁴ P. Teodorescu, *Monografia liniei Ilva Mică-Vatra Dornei*, București, Impr. C.F.R., 1939, p. 12.

⁶⁵ Idem, *Restabilirea circulației pe linia Ilva Mică-Vatra Dornei*, în „Buletin informativ C.F.R.”, 1946, p. 52.

⁶⁶ Ioan Miclescu, *Linia Iacobenii-Cârlibaba-Borșa*, în „Buletinul Căilor Ferate Române”, septembrie 1925, no. 76, p. 1816.

⁶⁷ Mihail Toma Maer, *Povestea drumurilor de fer date istorice și biografice. Studiu introdus în serviciul de cale ferată*, Tip. „Isvorul”, Al. Alexandrescu, București, 1926, vol. I, p. 257.

La începutul anului 1918, Direcția Căi Ferate Militare a primit ordin de a construi o linie normală de mare trafic pe valea pârului Coșna pe traseul Ilva Mică-Ilva Mare-Parva-Dorna Căndrenilor-Floreni, traseu diferit de cel al actualei linii Ilva Mică-Floreni. Condițiile vitrege ale războiului și marile cantități de lucru au făcut ca linia să nu fie executată la timp util și linia a fost părăsită la prăbușirea Imperiului habsburgic. Atunci a încetat circulația și pe liniile înguste Dornișoara (Dorna-Helgei) – Tiha Bârgăului (Borgo Prund) și Iacobeni-Cărlibaba-Borșa, după ce austriecii au retras 100 locomotive și 2 403 vagoane⁶⁸.

În timpul primei conflagrații mondiale, nici o regiune a Europei nu a suferit așa de mult ca Bucovina, care a fost invadată și evacuată de trupele țariste de trei ori și de armatele austro-ungare tot de trei ori, distrugând 103 poduri cu o lungime totală de 2200 m⁶⁹, inclusiv marile poduri de peste Prut, cel de lângă Cernăuți lung de 238 m și cel de la Nepolocași, sau podul de peste Siret de 118 m între Adâncata și Dornești⁷⁰. În Vechiul Regat, care avea o rețea feroviară de 5 ori mai mare, au fost distruse 53 poduri (3 357 m)!⁷¹

Rețeaua bucovineană a suferit pagube enorme. În retragerea lor în debandadă, armatele țariste și austro-ungare au demontat liniile: Cernăuți-Burdujeni; Cernăuți-Noua Suliță; Vrânceni-Jurcăuți; Adâncata-Siret-Sinăuți; Vatra Dornei-Dornișoara-Borgo Prund; Iacobeni-Cărlibaba-Borșa; Floreni-Ilva Mică; Berhomet-Lăpușna; Seletin-Șipotele Moldovei.

Majoritatea stațiilor și magaziiilor au fost arse fiind construite din lemn, aproape toate lucrările de artă (tuneluri, poduri, apeducte) și instalațiile din gări au fost distruse, circulația devenind imposibilă mai ales pe liniile secundare. Pe mari întinderi, pe unele căi ferate, șinele și traversele au fost demontate și ridicate, astfel că numai terasamentul mai amintea de existența unor foste construcții feroviare care, în toamna 1918, servea numai la circulația căruțelor!

După destrămarea Austro-Ungariei, Bucovina s-a unit cu România la 28 noiembrie 1918⁷² și, drept urmare, la 15 ianuarie 1919⁷³ rețeaua sa feroviară de 902,387 km, din care 443,355 km erau în proprietatea Statului, cu 78 gări și 42 halte au trecut în Administrația C.F.R. Societățile particulare care stăpâneau și exploatau unele linii secundare cu o lungime de 459,032 km⁷⁴ au refuzat propunerile Direcției Generale C.F.R. și i-au provocat mari neajunsuri. Deși rețeaua Companiei L.C.Y fusese răscumpărată de Statul Austriac, societății nu i se plățiseră anuitățile de la începutul războiului. După actul de răscumpărare, anuitățile trebuiau achitate în aur și această grea obligație a căzut în sarcina guvernului român.

Conform articolului 208⁷⁵ al Tratatului de Pace încheiat cu Austria la Saint-Germain-en Laye, la 10 septembrie 1919⁷⁶, pentru determinarea și evaluarea căilor ferate din Bucovina trecute în proprietatea Statului Român, s-a format o comisie compusă din: 1. D. G. Bagdat, consilier la Curtea de Apel din Cernăuți, ca delegat al Ministerului de Justiție; 2. N. Prelici, director general al finanțelor din Bucovina, ca delegat al Ministerului de Finanțe; 3. C. Tarnovietchi, director regional al căilor

⁶⁸ P. Zaharia, *op. cit.*, p. 281.

⁶⁹ *Lucrările executate de Serv. D.*, în 1921, în „Arhiva C.F.R.”, 16 septembrie 1922, nr. 8, p. 122.

⁷⁰ *Activitatea Corpurilor Legiuitoare și a guvernului de la ianuarie 1922 până la 27 martie 1926. Dare de seamă înfățișată de D-l Ion I. C. Brătianu*, „Cartea Românească”, București, 1926, p. 279.

⁷¹ *Lucrările executate de Serv. D.*, ... p. 122.

⁷² Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România*, Edit. „Bucovina” – I. E. Toroușiu, București, 1940, p. 23.

⁷³ Mihail Toma Maer, *op. cit.*, p. 258.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

⁷⁶ *Bătălia pentru Bucovina*, Edit. Helicon, Timișoara, 1992, p. 117.

ferate bucovinene, ca delegat al Ministerului de Comunicații; 4. Inginerul H. Adelstein, delegat al Direcției Generale C.F.R.⁷⁷. Comisia a stabilit că valoarea distrugerilor (linii, instalații, material rulant, clădiri și mobilier) reprezenta suma de 19.148.651,42 coroane⁷⁸.

Încă din anul 1919, Direcția Generală C.F.R. și-a asumat o grea sarcină, aceea de a repara rețeaua din Bucovina, de a reconstitui stațiile și magazinele în mare parte distruse, de a reface acele, semnalizările, liniile telegrafice și telefonice, precum și podurile dărâmate, de a-și procura materialul rulant necesar unei circulații normale. Pe lângă repararea, consolidarea și completarea rețelei din Bucovina s-a impus schimbarea orientării sale spre București și Marea Neagră, deoarece liniile sale gravitau spre Lemberg-Cracovia-Viena. Rețeaua bucovineană a suferit multe modificări după primul război mondial; pentru raționalizarea exploatarei, unele linii au fost prelungite, iar altele scurtate. S-au creat noi joncțiuni conforme cu interesele provinciei și ale țării.

Starea financiară a României, materialele și mâna de lucru n-au permis o reconstrucție rapidă și definitivă. S-a acordat prioritate liniei principale Burdujeni-Cernăuți-Nepolocăuți, reparându-se podul mare de peste Siret și podurile de la km 252, 257, 327, 338 și 339⁷⁹. S-au reconstruit complet din lemn podurile de peste Prut și Ceremuș pe linia Nepolocăuți-Vijnița, podul de peste râul Suceava de pe calea ferată Dornești-Brodina și podul de peste râul Moldova pe linia Dărmănești-Vatra Dornei⁸⁰. Prin circulara nr. 6784 din 17 februarie 1920⁸¹, Direcția Generală C.F.R. a schimbat numirile unor stații: Nepolocăuți a devenit Grigore Ghica Voievod, Züczka – Moși etc.

După Unire, guvernul liberal condus de Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922-26 august 1925) a refăcut 50 poduri-bascul și clădirile din stațiile Cernăuți, Grădina Publică, Vijnița, Siret etc., a înmulțit liniile de garaj din gara Grigore Ghica Voievod⁸², a refăcut linia Dărmănești-Iacoveni cu șini tip 33 kg/m.l.⁸³ și a executat importante lucrări de apărare în contra apelor pe calea ferată Grigore Ghica Voievod-Vijnița⁸⁴. Directorul general al C.F.R. Tancred Constantinescu (1878-1951)⁸⁵ a înțeles importanța și urgența unei legături feroviare a Bucovinei cu Transilvania, a acordat creditele necesare și a redat circulației la 8 iunie 1922⁸⁶ linia îngustă Dornișoara (Dorna Helgei)-Tiha Bârgăului (Borgo Prund) care străbătea mari păduri de brazi. Pe această linie se transportau anual 20.000 m³ lemne de foc de la Valea Străjii⁸⁷. Circulația era asigurată de un tren cu două generatoare, format dintr-un vagon de călători și 7 vagoane-platformă, care, străbătând distanța în 150 minute, avea o viteză de aproximativ 14 km/oră. Încălzitul vagonului de călători se făcea cu sobe, iar iluminatul electric era asigurat de un acumulator de 12 volți montat pe un generator. Acest tren electric nu îndeplinea toate cerințele unei bune legături feroviare între cele două provincii românești.

Însă din primul său an de existență, Consiliul Dirigent Român din Transilvania a purtat tratative cu Anghel Saligny, ministru al lucrărilor publice (28 noiembrie 1918-13 februarie 1919) pentru terminarea construcției liniei ferate Vatra Dornei-Floreni-Ilva Mică = 75 km. Cu acest scop, prin Actul nr. 649/5 iunie 1919⁸⁸ s-a înființat la Bistrița o Direcție de Edificare condusă de inginerul Friederic Schmidt. Deoarece acest inginer întârzia executarea de studii pe teren, Direcția de Edificare a fost trecută în 1920 la Direcția Generală a Construcțiilor de Căi Ferate din Ministerul Lucrărilor

⁷⁷ *Evaluarea căilor ferate din Bucovina...*, p. 214.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 216.

⁷⁹ Const Răileanu, *Starea podurilor de cale ferată din Bucovina*, în „Buletinul Căilor Ferate Române”, no. 10/15 martie 1920, p. 326.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 310.

⁸² Ion Miculescu, *Căile noastre ferate de după războiu*, în „Buletinul Căilor Ferate Române”, 1926, no. 83-84, p. 2026.

⁸³ *Activitatea Corpurilor Legiuitoare...*, p. 288.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 289.

⁸⁵ A murit în închisoarea de la Sighetul Marmăției.

⁸⁶ Ion Miculescu, *Deschiderea liniei ferate Dorna Helgei...*, p. 231.

⁸⁷ P. Zaharia, *op. cit.*, p. 283.

⁸⁸ P. Teodorescu, *Monografia liniei Ilva Mică – Vatra Dornei*, vol. I, p. 13.

Publice care, prin inginerul Ion Arbore⁸⁹, a elaborat traseul pentru zona Silhoasa unde terenurile fugitive au impus multe și grele lucrări de artă. Studiile s-au terminat în anul 1924, când antrepriza Florea Major a început construcția. Lucrările au înaintat foarte lent fiindcă treceau de la o antrepriză la alta! Datorită insistențelor Marelui Stat Major care considera linia Vatra Dornei-Ilva Mică de o mare importanță strategică, guvernul Gheorghe Tătărescu (3 ianuarie – 1 octombrie 1934) a elaborat o lege care avea la bază principiul realizării acestei căi ferate prin regie, cu colaborarea tuturor organelor de Stat. Regia Autonomă C.F.R., Ministerul de Finanțe, Ministerul Apărării Naționale, Casa Pădurilor. Consolidarea terenurilor fugitive, construirea celor 9 tunele cu o lungime totală de 2 384 m și cele 10 viaducte (572 m) de mare înălțime, dintre care Larionul avea circa 40 m deasupra văii, au ridicat numeroase probleme tehnice rezolvate cu competență de corpul ingineresc al Ministerului Lucrărilor Publice. Așa s-a construit actuala cale ferată Vatra Dornei-Ilva Mică, cu ecartamentul normal, cu raza minimă de 300 m și declivitatea maximă de 16,3‰, una din cele mai grele lucrări feroviare din țara noastră, dar și una din cele mai frumoase linii, inaugurată la 18 decembrie 1938⁹⁰. Ca urmare, calea ferată Dornișoara-Tiha Bârgăului a pierdut din traficul comercial. Odată cu cucerirea nordului Transilvaniei de către horthyști prin nedreptul Dictat de la Viena din 30 august 1940, întregul său material rulant a fost capturat, linia a fost demontată, rămânând ca amintire a fostei căi ferate electrice, numai clădirile stației și ale atelierului din Tiha Bârgăului, complet devastate de invadatori⁹¹.

După Marea Unire din 1918, cea mai grea problemă pentru Direcția Generală C.F.R. a fost transportul călătorilor și al mărfurilor românești de la Cernăuți la Sighet, trebuind să se treacă în tranzit prin Polonia (via Kolomeya) și Cehoslovacia, ceea ce însemna un mare ocol și un fapt inadmisibil din punct de vedere strategic și financiar, deoarece demnitatea națională nu admitea să se comunice între Bucovina și Maramureș, două provincii românești, prin teritoriul a două țări, fie ele chiar amice!

Pentru a uni feroviar Bucovina cu Maramureșul s-a realizat în 1925 calea ferată Iacobeni-Borșa = 82 km, cu ecartamentul de 0,76 m, cu curbe până la raza de 20 m și cu declivități până la 52‰. Construirea ei a cerut mari eforturi financiare, dar ea se impunea fiind o cale ferată de interes național și rentabilitate economică pentru valorificarea lemnului din zonă. În plus, linia a avut o mare importanță pentru turism, reprezentând o nouă legătură cu Cehoslovacia, deoarece vechea joncțiune Halmeu era prea aproape de granița maghiară.

În perioada 1920-1940, Direcția Generală C.F.R. a mai construit încă trei linii:

1. Demontată de austro-ungari în cursul primului război mondial, calea ferată Vrancea-Jurcăuți (9 km) a fost refăcută în anii 1932-1935 când, prin Pohorlăuți, a fost prelungită cu 9 km până la Ocna, cu ecartament normal, cu șini tip 26 kg/m.l., cu raza minimă de 180 m și declivitate maximă de 20 ‰, servind una din cele mai productive zone agricole din România⁹²;

2. Demontate în primul război mondial, căile ferate Ștefănești-Babin și Ștefănești-Schit (frontieră) au fost reconstruite la cererea și în contul Societății de Căi Ferate Zaleszczyki-Kolomeya, cu prețul unitar de 1 130 000 lei/km, cu ecartament normal, cu șini tip 26 kg/ml, cu raza minimă de 225 m și declivitatea maximă de 26‰⁹³. Prin aceste căi ferate s-au realizat noi joncțiuni cu rețeaua poloneză.

3. Pentru valorificarea produselor forestiere, în august 1938, s-a început construirea liniei Ciudei-Crasna Ilschi (4,8 km) cu ecartament normal, cu șini tip 30,281 kg/m.l., cu raza minimă de 150 m și declivitatea maximă de 25‰. A fost dată în exploatare la 1 aprilie 1940⁹⁴. În aceeași perioadă s-a suprimat calea ferată Berhomet-Sălășeni (4,4 km).⁹⁵

⁸⁹ *Ibidem*, p. 14.

⁹⁰ 1930-1940. *Un deceniu de realizări C.F.R.*, Imprimeria C.F.R., București, 1940, p. 25.

⁹¹ P. Zaharia, *op. cit.*, p. 280.

⁹² 1930-1940. *Un deceniu de realizări C.F.R.*..., p. 52.

⁹³ *Ibidem*, p. 53.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 57.

⁹⁵ Ion Miculescu, *Problema transporturilor în România*, Tip. Rotativa, București, 1938, p. 9.

Când Bucovina s-a unit cu România, liniile sale erau împărțite în trei categorii: 1. Linii construite și exploatate de Stat ca : Vatra Dornei-Dornișoara-Tiha Bârgăului; Iacobenii-Țibău-Borșa; Seletin-Șipottele Moldovei; 2. Linii construite de societățile particulare și închiriate de Stat ca: Grigore Ghica Voievod-Cernăuți-Burdujeni; Cernăuți-Moși-Noua Suliță; 3. Linii construite și exploatate de societățile particulare: toate căile ferate locale.

Practicând o politică feroviară etatistă, guvernul liberal al lui Ion I. C. Brătianu (19 ianuarie 1922-26 august 1925), a autorizat pe generalul Traian Moșoiu, ministru al comunicațiilor (24 ianuarie 1922-29 octombrie 1923), să elaboreze și să prezinte Parlamentului o lege privind răscumpărarea și luarea în exploatare a tuturor căilor ferate care constituiau proprietatea companiilor particulare. Această lege s-a adoptat în unanimitate cu 147 voturi de Adunarea Deputaților, în ședința din 12 decembrie, și de Senat, în ziua de 27 decembrie 1922, cu 6 bile albe pentru și 3 bile negre contra⁹⁶.

După îndelungate tratative, la 18 iulie 1935⁹⁷, Regia Autonomă C.F.R. a încheiat convenții cu societățile „Bukowiner Locallbahnen” și „Neue Bukowiner Locallbahnen” care au cedat Statului Român liniile construite și exploatate de ele. Mai târziu, guvernul liberal condus de Gheorghe Tătărescu (2 octombrie 1934-28 august 1936) a răscumpărat de la Compania L.C.Y.E. calea ferată Burdujeni-Cernăuți-Grigore Ghica Voievod (117 km), trecând-o în proprietatea Statului. La aceste dificultăți, s-a mai adăugat încă o mare greutate, aceea de a unifica toate condițiile tehnice ale căilor ferate din Bucovina cu acelea ale Vechiului Regat și de a le adapta la efectuarea noilor curente de circulație a mărfurilor create și cerute de noua configurație a României Mari.

O unificare imediată, în sensul introducerii normelor românești, nu era posibilă pentru că cea mai mare parte din personal nu cunoștea limba română. Cu perseverență și cu tact politic, prin examene anuale de limba română, s-a ajuns în anul 1925 ca tot personalul străin să învețe și să vorbească limba țării, care a fost introdusă în toate oficiile C.F.R. La 8 aprilie 1925, Adunarea Deputaților cu unanimitate de 99 voturi⁹⁸, iar la 9 mai Senatul cu 77 bile albe pentru și 2 bile negre contra⁹⁹, au adoptat o nouă „Lege pentru organizarea și exploatarea căilor ferate”, prin care administrația a fost împărțită în 12 Direcțiuni de exploatare cu reședințele în orașele București, Pitești, Craiova, Timișoara, Arad, Satu Mare, Brașov, Buzău, Galați, Bacău, Chișinău și Cernăuți. Această lege a marcat progresul față de starea anterioară și a desăvârșit opera de unificare administrativă, realizându-se posibilitatea de propășire bazată pe propriile mijloace a celei mai mari instituții din țară, Direcția Generală C.F.R.

⁹⁶ „Desbaterile Senatului”, no. 15, 30 decembrie 1922, p. 157.

⁹⁷ I. Dima și V. Stoika, *Materiale de bază privind istoria C.F.R.*, vol. V, p. 300. Manuscris la Muzeul Tehnic C.F.R. din București.

⁹⁸ „Desbaterile Senatului”, no. 79, 21 iunie 1925, p. 1750.

⁹⁹ Ibidem, no. 80, 24 iunie 1925, p. 1775.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

SOCIETATEA ACADEMICĂ „JUNIMEA” DIN CERNĂUȚI. CORESPONDENȚA DINTRE ARCADIE DUGAN ȘI CHRISTEA GEAGEA

ANGHEL POPA

Pe profesorul Arcadie Dugan¹, membru al Societății academice „Junimea” din Cernăuți, îl putem considera, în mod întemeiat, drept „sufletul” acestei societăți, atât în vremurile sale bune, de efervescentă activitate, dar, mai ales, pentru perioadele sale grele prin care a trecut, în lunga sa existență. Totodată, fapt mai puțin cunoscut, acest membru de marcă al Societății cernăuțene a desfășurat o importantă și disimulată activitate, cu modestia și discreția ce-l caracteriza, pentru sprijinirea morală și materială a unor membri junimiști. Printre cei care s-au bucurat de sprijinul său dezinteresat, dar și de afecțiunea sa, realizându-se între ei, odată cu trecerea anilor, o prietenie de o viață, a fost și aromânul Christea Geagea.

Considerăm necesar, în acest context, să facem următoarea apreciere. Sub aspect organizatoric, Societatea academică „Junimea” din Cernăuți prezintă o particularitate, ce o diferențiază de toate Societățile similare românești din Bucovina: avea, ca membri activi, studenți români, nu numai din teritoriul românesc anexat de Imperiul austriac, dar și din Transilvania, Banat, Basarabia, vechiul Regat al României și chiar din teritoriile din sudul Dunării unde, de secole, viețuiau puternice enclave de aromâni sau macedoromâni². Christea Geagea a fost, până la 1914, unicul etnic aromân³, venit din sudul Dunării, devenit membru al Societății, ca student al Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți.

Christea Geagea s-a născut în comuna Abela, din apropierea localității Monastir (Grecia), în familia lui Mihai Geagea⁴. În împrejurări necunoscute nouă, emigrează în Țară, aflându-se la București în anul 1900: „Stând în România aproape un an și văzând că acolo nu e adevărat simțământul național” – mărturisea într-o scrisoare⁵ – a venit în Bucovina, în anul 1901: „Anul trecut, când am venit în Bucovina, eram foarte descurajat... Eu am venit dintr-o țară unde suferințele sunt cu totul deosebite, din absolutism, unde insigniile naționale sunt oprite cu baionete și cu pușcări, fiind, ani, angajat în rândurile luptătorilor din Macedonia pentru cauza noastră... Venind în Bucovina și văzând mișcarea, m-a impresionat adânc festivitatea „Junimei”, mai cu seamă, văzând pe junimenii tineri,

¹ Rodica Scraba, *Arcadie Dugan, o viață consacrată „Junimei”* (I), în „Glasul Bucovinei”, nr. 2, Cernăuți-București, 1994, p. 131-135; idem, *Bădița Arcădie Dugan – ultima parte a vieții*, în ibidem, nr. 3, p. 46-49.

² Din bogata bibliografie despre aromâni, menționăm pertinenta lucrare a lui Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini și până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, 1994, 141 p.

³ Despre prezența aromânilor în Bucovina, am elaborat studiul *Aromânii și Societățile academice „Arboroasa” și „Junimea” din Cernăuți*, care va fi publicat în „Arhiva Genealogică”, a Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, din Iași.

⁴ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 19, f. 67. În document, localitatea în care s-a născut Ch. Geagea, a fost redactată în forma sa latină, folosită în izvoare și literatura științifică. În prezent, localitatea menționată poartă numele oficial de Avdela, formă grecizată.

⁵ Vezi scrisoarea lui Ch. Geagea, din 24 septembrie 1902, adresată lui Arcadie Dugan (Ibidem, dosar 28, f. 304).

destinați ca să lupte pentru cauza națională, purtând sfântul tricolor pe piept... Da, așa am simțit eu! Și mă voi simți fericit, că mi-am ales de patrie Bucovina și voi fi mândru de a putea da și eu slabul meu concurs, chestiunii din Bucovina”⁶. Obişnuit cu suferințele și greutățile, care i-au oțelit întreaga ființă, Christea Geagea s-a angajat, alături de studenții români din Cernăuți, în lupta pentru apărarea ființei naționale a neamului românesc. La 11 octombrie 1901 a solicitat primirea în cadrul Societății academice „Junimea”, cererea fiindu-i aprobată în ședința din 13 octombrie același an⁷. Acest moment i-a marcat întreaga viață, mărturisirea, peste ani, soția sa, Olda Geagea: „Povestea, totdeauna, că a fost o clipă de mare înduioșare pentru el, când i s-a pus cordeaua „Junimii” pe piept⁸. Singur, fără familie, lipsit de mijloace materiale, Ch. Geagea a fost sprijinit de Arcadie Dugan. Prin intermediul său, aromânul a fost recomandat familiei Modest cavaler de Grigorcea⁹, pe moșia căruia, Carapciu pe Siret, și-a petrecut, ca student, toate vacanțele de vară, înconjurat de afecțiunea și calda înțelegere a acesteia¹⁰.

În cadrul Societății, Ch. Geagea a fost membru al Secției literare și președinte al acesteia. Din 22 februarie 1905 a îndeplinit și funcția de controlor¹¹. A avut o contribuție importantă la jubileul de 25 de ani al Societății, organizat la Cernăuți, în 1904. În acest sens, a fost trimis, împreună cu un alt membru al Societății, Gheorghe Tofan, în vechiul Regat al României pentru a face invitații la jubileu. La Constanța, a avut fericirea să se întâlnească cu macedoromânii stabiliți în România¹². La jubileu au participat „români de la noi (Bucovina, n.n.), frați din țara liberă (pentru I-a dată), Ardeal, Banat, Ungaria și chiar din Macedonia îndepărtată, care au adus, acestui focariu național, omagiile lor de recunoștință și iubire sinceră; durerile din trecutul poporului român și speranțele într-un viitor mai frumos, au aflat răsunet viu”¹³. Cu acest prilej, Societatea „Doamnelor române” din Bucovina a donat Societății „un scump drapel tricolor”. Studenții români din București, Budapesta și Macedonia au donat bente pentru steag. Din partea studenților aromâni din București a participat Vasile Covată, însoțit de Christea Geagea. Ei au produs o impresie deosebită asupra celor prezenți și prin ținuta vestimentară, fiind îmbrăcați în costume de celnici¹⁴, din zona Pindului¹⁵.

Dar Christea Geagea a rămas în analele Societății prin efortul constant, atât ca student și, mai târziu, ca profesor, de a face cunoscută Țării drama aromânilor, această ramură nefericită a neamului românesc. Stau mărturie, în acest sens, numeroasele sale conferințe ținute în Bucovina și, mai târziu, în România Mare: în anul universitar 1901/1902, conferința *Despre românii din Macedonia. Originea, obiceiurile, dezvoltarea istorică*; în anul universitar 1902/1903, conferința *Emigrările macedo-românilor în Croația, Slovacia, Egipt și Austro-Ungaria*; la 21 martie 1920, în sala „Armonia” din Cernăuți, a conferențiat *Despre românii din Macedonia*; la 17 mai 1925, la Storojineț, *Despre aromâni*; la 11 aprilie 1926, la Siret, *Emigrațiile aromânilor*; la 15 august 1928, la Vatra

⁶ Ibidem, f. 304, verso – 305.

⁷ Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

⁸ Vezi scrisoarea soției lui Ch. Geagea, Olda, din 25 noiembrie 1943, adresată lui Arcadie Dugan (Ibidem, dosar 28, f. 391).

⁹ Familia cavaler de Grigorcea a avut un rol important în viața politică și culturală a Bucovinei (Ibidem, Albumul Verde al Societăților academice române „Arboroasa” și „Junimea”, vol. 5, p. 31).

¹⁰ Vezi corespondența prezentă, *Infra*.

¹¹ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

¹² Vezi scrisoarea citată, din 25 noiembrie 1943 (Ibidem, dosar 28, f. 391 verso). După cum reiese din corespondența cu Arcadie Dugan, Ch. Geagea i-a mai vizitat pe aromânii stabiliți în Dobrogea și în vara anului 1905, fiind însoțit, printre alții, de Vasile Covată, președintele studenților aromâni din București și de Constantin Mihuhu, elev din Bitolia (Ibidem, dosar 38, f. 4, 20).

¹³ Ibidem, Cronica „Arboroasa – Junimea”, vol. 4, p. 164.

¹⁴ La aromâni, termenul de celnic echivalează cu cel de șef al familiei.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronica „Arboroasa – Junimea”, vol. 4, p. 171.

Dornei, *Aromânii*¹⁶. După mărturiile soției sale, profesorul Christea Geagea a publicat numeroase articole în limba germană pentru apărarea conaționalilor săi, „asupra felului cum au fost apăsați aromânii din Pind și asupra suferințelor lor”¹⁷. În semn de omagiu, Societatea i-a acordat, la 8 noiembrie 1908, titlul de membru emerit¹⁸.

După absolvirea facultății își vede îndeplinit un vis mai vechi: continuarea studiilor la o universitate din Germania. Cu sprijinul consulului român din Cernăuți, Constantin Cogălniceanu, obține o bursă pentru studii în străinătate din partea Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor din vechiul Regat al României. Din toamna anului 1906, se află la Universitatea din Leipzig, audiind cursurile cunoscutului romanist german, Gustav Weigand, prieten al aromânilor, sub îndrumarea căruia va pregăti și teza de doctorat¹⁹. Reîntors în Bucovina, devine profesor la Gimnaziul din Cernăuți care, mai târziu, se va transforma în Liceul „Aron Pumnul”. S-a căsătorit cu Olda Luția²⁰, continuând să sprijine Societatea. Devine membru fondator, oferind, anual, suma de 1000 lei pentru Căminul studentesc „Junimea”²¹. Având darul povestirii și o memorie prodigioasă, a intenționat să „scrie cele văzute și petrecute în Bucovina, lui atât de dragă, și acele de acasă de la el”²². Dar timpul, din nefericire, nu i-a mai dat răgaz. În vara anului 1940, când ni s-au prăbușit dureros hotarele, în șirul năpăstuitorilor sorții, refugiații, s-a aflat și familia Geagea. S-au stabilit în comuna Măzănăiești, județul Suceava. La Cernăuți nu s-au mai reîntors după 1941. Brusc, firul vieții i s-a întrerupt: „s-a stins – mărturisirea într-o scrisoare Olda Geagea, adresată lui Arcadie Dugan, la 25 noiembrie 1943 – așa repede, ca o flăcărie vie și caldă”²³. O telegramă, din 30 octombrie 1943, având același destinatar, anunța moartea profesorului: „Christea mort, înmormântarea duminică, ora 14. Dica Geagea”²⁴. A fost înmormântat în comuna Măzănăiești, punându-i-se pe piept, în semn de omagiu, de doctorul care l-a îngrijit pînă în ultima clipă, junimean și el, panglica tricoloră, simbolul Societății academice „Junimea”²⁵. Lăsa în urma sa soția și un fiu, Mihai Geagea, student în anul III, la Politehnica din Cernăuți. Așa își încheia destinul aromânul Christea Geagea, departe de locul unde a văzut lumina zilei, odihnindu-se în pământul Țării sale, pe care a iubit-o așa de mult.

Din ampla corespondență dintre Arcadie Dugan și Christea Geagea au rămas, din nefericire, puține scrisori, după ravagiile produse de cele două refugii, din 1940 și 1944, când Bucovina a fost ocupată de armatele sovietice. Avem convingerea că scrisorile, inedite, pe care le redăm in extenso, vor contribui la întregirea personalității celor doi membri ai Societății academice „Junimea”, din Cernăuți.

¹⁶ Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

¹⁷ Ibidem, dosar 28, f. 392.

¹⁸ Ibidem, Enciclopedia Junimei, vol. 9, p. 498.

¹⁹ Vezi scrisoarea lui Ch. Geagea, din 16 noiembrie 1906, adresată din Leipzig, lui Arcadie Dugan. *Infra*.

²⁰ Olda s-a născut în orașul Suceava, în familia avocatului Ioan Luția și a soției sale Teofila, născută Popovici. După absolvirea școlii primare și a liceului, în localitatea natală, devine studentă a Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți. În această calitate, la 31 octombrie 1909, a fost primită în cadrul Societății academice „Junimea”. A fost membru în Secția literară, teatrală și președinte al Comisiei de revizuire a regulamentelor. După absolvirea facultății, se stabilește în Cernăuți, fiind profesoară la Liceul Ortodox de fete din localitate. La 16 noiembrie 1919, Societatea academică „Junimea” i-a acordat titlul de membru emerit (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 403).

²¹ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Căminul studentesc „Junimea”. Listele de colectare, rânduie după alfabet de m.e. Arcadie Dugan, litera G., vol. II.

²² Ibidem, dosar 28, f. 392-392 verso.

²³ Ibidem, f. 391 verso.

²⁴ Ibidem, dosar 16, f. 1.

²⁵ Ibidem, dosar 28, f. 391.

1

„Frate Arcadie!

Când am plecat din Cernăuți, ți-am promis că o să-ți scriu și, după cum vezi, nu m-am ținut de cuvânt: Vorba francesului: „promettre c'est noble, mais faire c'est bourgeois”²⁶. În orice caz, să nu crezi că e, întradevăr, așa. Știi, până să mă așez la Carapciu, până să mă deprind, până să iau seama, referitor la toate, ar trebui să treacă vreo câteva zile. Săptămâna asta am vrut să-ți scriu, dar crede-mă, că n-am avut 5 crucer. Duminica trecută, m-am împrumutat 3 coroane, de la profesorul Polonic²⁷, și am plecat la Negoștina, de Sf. Vladimir, la preotul Vladimir Hacman, fratele lui Max²⁸, a cărui mamă mă invitase, și mi-a cerut chiar parola că voi merge, negreșit, și a trebuit să-mi țin cuvântul, mai cu seamă, că este o doamnă bătrână; de ar fi fost vreo domnișoară, nici vorbă, căci știi, de când cu chestiile noastre... și după modul cum am găsit de cuvîntă și decisiunea ce am luat, sunt în contra domnișoarelor, căci bată-le norocul, te fac să-ți pierzi mintea și timpul. Dar, Dugan și Geagea nu vor mai face așa ceva. Nu?

La Carapciu, am fost primit foarte bine. Sunt încântat. Când am venit, m-a așteptat trăsura la gară. Întreaga familie Grigorcea e amabilă și prevenitoare. În ceea ce privește traiul, o duc minunat! În fiecare dimineață, merg la vînat, până la 10. De la 10-11, citesc. Doamna Grigorcea mi-a pus biblioteca la dispoziție. La 11, merg la scaldă. După scaldă, un mic dejun, etc. După amiază, tot așa. Deosebirea este că, după amiază, mai joc și tenis. Auzi vorbă, frate Arcadie, Geagea să joace tenis! Dar n-am ce face. Trebuie să joc, cum mi se cântă. La Budiniț²⁹ mai învățasem puțin (tenis), dar, aici, am învățat bine. Nu-i vorba, mai fac greșeli, dar nu tocmai grave. Bunoară, câteodată, lovesc mingea, așa de tare, de merge un kilometru, departe. Dar asta, eu cred că nu e așa rău, pentru că mai rîd damele, câteodată, și, apoi, le pare bine, că fac o mică pauză, până să aducă mingea. Eu nu vreau să o lovesc așa tare, dar n-am ce face, căci eu nu pot să lovesc mingea încet, ca damele, anemic, sau ghigheții, ci mai greșesc, căci brațele mele mă trădau.

Pe băiatul D-lui Grigorcea (de 6 ani), după dorința Doamnei, nu-l instruiesc, că e cam slab, ci seara, de la 7-8, facem câte o plimbare până la gară, sau în parc. Doamna Grigorcea, îmi spune să nu citesc, ci să mă distrez și să mă odihnesc, că de aici sunt feriile. După cum vezi, frate Arcadie, o duc bine. Când o să mergi spre Cireș³⁰, scrie-mi, să ies la gară. Mai scrie-mi, câte o dată.

Te rog, frate Arcadie, trimite-mi ceva grițari, cel puțin pentru tabac, căci de fumat, cam postesc. N-am ce face, timpuri grele pentru bieții români necăjiți. Dar, românul nu disperă, căci, el nu pierie niciodată. Te mai rog, trimite-mi o cravată, simplă, de vre-o 25 de grițari. Nu bănuiești, frate Arcadie, pentru îndrăzneala ce iau, căci știu, foarte bine, că ești strămtorat și dacă vei putea, bine, dacă nu, pot să rabd, căci, crede-mă, sunt cam dedat cu greutățile și cu necazurile. Scrie-mi dacă

²⁶ A promite este nobil, a te ține de cuvânt este burghez.

²⁷ Aurel Polonic, absolvent al Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți. Membru activ al Societății academice „Junimea”, din 8 octombrie 1893. În cadrul Societății, a îndeplinit funcția de secretar II. După absolvirea facultății, a fost profesor la Liceul III de Stat, din Cernăuți. La 30 noiembrie 1913, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. La izbucnirea primului război mondial, a fost mobilizat în Regimentul 41 Infanterie, al armatei austro-ungare, în cadrul căruia a îndeplinit funcția de stegar. A murit în luptele din Munții Tirol (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. I, p. 412).

²⁸ Maximilian Hacman, absolvent al Facultății de Juridică, din cadrul Universității din Cernăuți. Din 1897, a fost membru activ al Societății academice „Junimea”, având onoarea de a fi ales în funcția de președinte al acesteia. În semn de omagiu, Societatea i-a acordat la 8 noiembrie 1903, titlul de membru emerit. A fost profesor de drept comercial și internațional la Universitatea din Cernăuți (Ibidem, vol. II, p. 15).

²⁹ Budiniț, comună din județul Storojineț.

³⁰ Cireș, comună natală a lui Arcadie Dugan, județul Storojineț.

mergi la Dorna, la serată, să știu, ca să-ți scriu scrisoare nemțească, să o citești la partea neoficială și, dacă se poate, comunică-mi cam ce să tratez în ea.

Carapciu,
31/VII 1902.

Te salut frățeste,
Chr. Geagea³¹

2

„Frate Arcadie !

Am primit, la timp, scrisoarea ta și scuză că n-am putut să-ți scriu imediat. D-l prof. Buga³² a iscălit cambiul³³ cu bucurie, vreau să zic, n-a spus nimica. Afacerea aceasta am tranșat-o, sâmbăta trecută, la 2 oare p.m. Te plângi că ai datorii cam mari, lasă-le naibi, nu le du atâta grije, căci Dughîșor le va plăti. Cât pentru manichei³⁴, las să aștepte, până te însori. Cât pentru articolul din „Buk. Pest”, îți spun numai atâta: eu n-am fost când se discuta chestia evreiască, eram ocupat cu o oară privată, eu m-am dus, ceva mai târziu, când discuțiunea era, deja, terminată. Îți mărturisesc, însă, că de a-și fi fost de față, a-și fi vorbit, cu siguranță, în contra jidanilor, bine înțeles, deoarece, nici nu-mi închipuiam că se va găsi, vreunul dintre noi, în așa caracter infernal, să meargă să divulge așa ceva. Cu toate că am mai făcut, odată, această tristă experiență, tot nu învățasem minte; acum, însă, te asigur, frate, că, în privința asta, sunt cel mai cuminte.

Cât pentru indigenat, te asigur că, anul ăsta, voi fi, cu siguranță, cive austrie, cel puțin, după promisiunile și asigurările pe care, le-am primit, de la persoanele știute. Am trimis actele la Consulatul turcesc din București, prin vărul meu, ca să mi le traducă. Scrisoarea nemțească și voi scrie, zilele acestea, deocamdată, nu dispun de atâta timp, căci trebuie să ști că, ca să-ți scriu nemțește, îmi trebuie timp mai îndelungat. Ți mulțumesc că mi-ai scris nemțește și nu-ți poți închipui cât profit, prin aceasta. Scrisoarea ta, o știu pe de rost. Scrie-mi, întotdeauna, nemțește, te rog. Dicționarul german-român, despre care-mi scri, e la mine, mi l-a dat Liviu Marian³⁵. Cât despre Euf. T., află că a stricat logodna cu V. Br., asta o știu cu siguranță, mi-a spus, atât ea, cât și Mica B. Sărmana, o compătimesc! Să vezi cum oftează, câteodată! Cu toate astea, ea e veselă și-și face curaj. Poate, că ai aflat că Euf. și cu sora ei, Aglaia, au făcut examenele de calificare, cu succes foarte bun. Cu ocasiunea asta, eu le-am scris o scrisoare de felicitare, cam măgulitoare, și le-a plăcut, așa de bine, încât, Fr. a căutat să mă întâlnească și să-mi mulțumească, zicându-mi că, în aceste momente, în care starea-i sufletească e așa de tristă, scrisoarea mea a ușurat-o întrucâtva. Șandru, rar însoțește pe Fr., el merge regulat, după cum știi, de 2-3 ori pe zi, cu M. pe stradă. Află că, de la 1 decembrie, am început iarăși oarele cu Domnișoarele Frosa, Aglaia T. și Mica B³⁶. Anul ăsta învățăm, o dată l. franceză și o dată Istoria românilor și Istoria limbii și liter. române. Eu le-am spus complimente, din parte-ți, și

³¹ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 3 – 4.

³² Alexandru Buga s-a născut, la 18/30 septembrie 1868, în comuna Sf. Ilie, județul Suceava. Ca student al Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți, în anul 1890 devine membru activ al Societății academice „Junimea”. În cadrul Societății, a îndeplinit funcția de membru al Comisiei de revizuire a regulamentelor și de președinte al Comisiei literare. La 17 noiembrie 1901, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. A fost profesor la Cernăuți (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicularul” – Albumul Mare, vol. I, p. 342).

³³ cambie = act prin care, cel care îl semnează, se obligă să plătească, necondiționat, la un anumit termen și într-un loc fixat în prealabil, o sumă de bani.

³⁴ manichei = cuvânt intraductibil.

³⁵ Liviu Marian, absolvent al Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți. A fost membru al Societății academice „Junimea”, din anul 1901 (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicularul – Albumul Mare, vol. II, p. 130).

³⁶ Inițialele unor persoane din cercul de cunoștințe a celor doi corespondenți, neidentificabile.

s-au bucurat, spunând că te sărută. Află că, eu nu mai locuiesc în Abertinnegasse, de la 1 decembrie, locuiesc în strada Spitalului, cu Halip, funcționarul de la Direcția de finanțe. Am făcut aceasta, din motive de economie. Mi-am alcătuit bugetul, cu un deficit de câteva zecimi, și acum mă silesc să-l echilibrez. N-am cum face almintrelea. Din scrisoarea ta, am înțeles că-mi duci grija. Fii liniștit, frate dragă, Dughî și cu Geagea nu pier, niciodată. Curaj, înainte, de luptă și de nevoi nu ne temem, căci suntem oțeliți și, te asigur, izbânda va fi a noastră. Mă bucur, în adevăr, că te-ai decis și, în noiembrie, ai de gând să te pui la examen. Dumnezeu să-ți ajute, că va fi minunat de bine.

Scrie-mi, tot în str. Albertinei, cina o iau acolo. De Crăciun, sau după Crăciun, voi veni pe la tine, dacă voi putea. Unele domnișoare, te salută și te sărută. Vulpoii sunt voinici, au, însă, o slăbiciune: se amorizează lesne și uită greu.

Te îmbrățișez, al tău iubit fr. d. cr.,
Christea

Salută, din parte-mi, pe D-l Șuțu³⁷.

Cernăuți, 10/XII 1903³⁸.

3

„Dragă Arcadie!

Nu te supăra că n-am putut să-ți trimit posa. Află, că am scos-o de mult și e la mine. Săptămâna viitoare, o voi da să sape literile, ce mi-ai spus, și ți-o voi trimite cu poșta, negreșit.

Iubite Arcadie, să nu crezi că-ți fac o măgulire dacă-ți spun că, tu, ești singurul frate bucovinean, căruia i-am împărtășit multele mele necazuri și puținele-mi bucurii. Și ori de câte ori ți-am comunicat durerile mele, crede-mă, că m-am simțit cu totul ușurat, iar când ți-am comunicat vreo bucurie, mi-a crescut, aceasta, pe jumătate. Cu durere, trebuie să-ți comunic, frate dragă, că moartea nemiloasă mi-a dat, acum, o lovitură amară, care m-a zguduit adânc. Scumpa mea soră, Vasilichia (24 de ani, măritată), a fost răpită de nemiloasa moarte, în floarea vârstei, lăsând un copilăș de 2 ani! Vestea aceasta, tristă, am aflat-o vinerea trecută (31 martie, seara). De atunci, nu mă pot liniști, încă, sunt ca buimăcit. Pune-te în situația mea: departe, peste mări și țări, de patrie și de ai tăi, să ai de luptat cu mii de greutate, pentru o mizerabilă bucată de pâine, ca să-ți poți continua studiile și să mai primești și așa lovituri; e cam mult! Vineri, seara, nu știam ce să mă fac, nu știam cui să-i spun durerea mea, singur, până la 11 noaptea (Micu, dormea liniștit). Pe la unsprezece, credeam că înnebunesc. Am plecat pe Dominic³⁹, singur, m-am așezat pe o bancă și am plâns, am plâns, ne fiind martor decât cerul și brazii! Aici, am stat până la 1, după miezul nopții, când a început să plouă. Parcă m-am simțit ușurat când a început ploaia, mi s-a părut că cerul, însuși, s-a îndurat de mine și și-a vărsat durerea prin ploaie. Știu, că moartea este un verdict al naturii, înaintea căruia trebuie să se închine și să se supui toți, de la palat, până la cel mai umil bordei; știu, că trebuie să-mi iau inima în dinți și să rabd totul, dar, ori și cum, ești om, nu poți uita, cu una, cu două, pe ai tăi, mai cu seamă

³⁷ În grupul de cunoștințe al celor doi corespondenți erau două persoane cu același nume de familie, ambii născuți în comuna Bosanci, județul Suceava, probabil frați, Simion și Serghie Șuțu. Absolvenți ai Facultății de Filosofie, din cadrul Universității din Cernăuți, au fost membrii ai Societății academice „Junimea”. Simion Șuțu a primit titlul de membru emerit, la 28 noiembrie 1909, iar Serghie, la 16 noiembrie 1919. Serghie Șuțu a fost profesor de științe naturale la Cernăuți (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 76 și 391).

³⁸ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 7-8.

³⁹ Dominic, parc din orașul Cernăuți, frecventat cu predilecție de elevi și studenți.

când nu poți fi de față, în ultimul moment, la căpătâiul lor, ca să le închizi ochii! Totuși, cu ochii ținți spre steaua idealului nostru, fără a despera de nimic, golesc, fără șovăire, paharul amarului până în fund și mă supun, îndur, toate, cu resemnațiune! Acum, pe lângă această veste tristă, să-ți comunic una veselă, căci știu că te vei bucura și tu, foarte mult; află, frate dragă, că stipendiul, ce l-am cerut, îl voi obține cu siguranță, cel puțin așa sunt informat. Săptămâna trecută, m-a chemat D-l Cogălniceanu⁴⁰ și mi-a spus: „D-le Geagea, am fost la București și m-am întâlnit cu D-l Ministru al Cultelor, D-l M. Vlădescu; m-a întrebat dacă te cunosc și i-am spus că da. D-l Ministru, mi-a spus de 2 ori: te însărcinez și te autorizez, D-le Consul, să-i spui, D-lui Geagea, că stipendiul îl va obține, negreșit”. D-l Consul, mi-a spus că a scris Ministrului, că mi-a comunicat însărcinarea și mi-a spus să scriu și eu Ministrului, o scrisoare de mulțumire, ceea ce am făcut, zilele trecute. Când îl obțin, stipendiul, cât de mare și pe cât timp, nu știu. D-l dr. M. Friedwagner⁴¹, mi-a spus să plec la Lipsca, pe un an și jumătate, și un semestru în Franția; el, s-a bucurat foarte mult.

Salută, pe toți ai noștri. Te sărut, al tău, fr. de cr.,
Christea

Cernăuți, 7/IV 1905⁴².

4

Carte Poștală.

„Carapciu pe Siret, 2/XI 1905.

Frate Arcadie!

Ți mulțumesc, din inimă, pentru carte. Vestea ce mi-ai comunicat, că ai doi bolnavi acasă, mă întristează. Eu, m-am cam pus pe studiu și voi sta tot anul aici, la țară, până să fiu gata pentru examen. Ți mulțumesc pentru invitarea ce-mi faci, să viu la Suceava. Deocamdată, nu pot; ceva mai încolo, voi veni, negreșit, și te voi anunța, cu 2 zile mai înainte, căci, întradevăr, avem multe de vorbit. De acasă, am vești foarte rele și foarte tragice.

Te rog, spune-mi de ce mi gratulezi? Aș vrea să știu și eu...
Te îmbrățișez, al tău fr. de cr.,
Christea⁴³.

5

„Carapciu pe Siret, 20/VIII 1906.

Frate Arcadie!

Nu ne-am văzut de o veșnicie întreagă. Când am venit din București, am abătut, expre, o zi la Suceava, ca să mă întâlnesc cu tine. Aveam de gând, și eram decis, să plec, negreșit, la Dorna, dar,

⁴⁰ Constantin Cogălniceanu, consulul Regatului României la Cernăuți.

⁴¹ Mathias Friedwagner, profesor de filologie romanică și de istorie literară, în cadrul Universității din Cernăuți.

⁴² Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 11-12.

⁴³ Ibidem, f. 19.

fiind bolnav, n-am putut pleca. Mi stricasem stomachul și a trebuit să stau, vreo 4 zile, în pat. Acuma, sunt sănătos de tot.

Scuză că-ți răspund, așa de târziu. Cauza este că am fost la Bobești și am primit, târziu, carta-ți ilustrată, din Dorna. Ce mai faci? Cum o mai duci? Am auzit, nenorocirile ce le-ai avut. Ce să-i faci dragă, așa ni-e soarta. Curagiu și să mergem înainte. Știi că am obținut stipendiul și că, pe la începutul lui octombrie, voi pleca la Leipzig. Mi-e dor de tine și voi pleca, odată, în colo, să te văd și să mai vorbim ceva, să ne mai comunicăm ideile și durerile.

Te sărut, dulce, al tău frate,
Christea⁴⁴.

6

„Lipsca, 16/XI 1906.
Kreuzstrasse 19.III.

Iubite frate Arcadie!

Am primit scrisoarea-ți, din 12 ale l.c., care mi-a cauzat o deosebită bucurie, căci vine de la un prieten, de la un frate, care mi-a arătat cea mai mare bunăvoință, cea mai sinceră și dezinteresată dragoste, când am călcat, pentru prima dată, pe pământul frumoasei Bucovine! Frumoasă și nobilă e Bucovina, căci mă leagă de ea amintiri plăcute, dulci. Am avut eu, la început, și zile grele, amare, dar tocmai faptul acesta m-a făcut să gust dulceața (întru-câtva), celor ulterioare. Tocmai acum, ce sunt în adevărată străinătate, căci sunt într-un ocean de nemți, pot să apreciez dulcea și plăcuta viață ce o duci, când ești, într-o țară românească! Ferice de acela care trăiește, și-și lasă oasele, într-un colț de țară românească!

Dar, să revin la scrisoarea ta: ce crezi, că mie nu-mi pare rău că n-am putut veni la Suceava, înainte să plec în Țara Nemțească? Ți am spus, însă, că mi-a fost imposibil. Mi scrii, că ai avut multe să-mi istorisești, cu privire la Fr. T. Te rog, scrie-mi toate acestea când ești ceva mai liber, când dispuși de timp, așa, pe scurt. Mi pare bine că Tomașciuc⁴⁵ s-a logodit cu D-șoara Aglaia Tăuber; și unul și altul bun, din toate punctele de vedere.

Măi, frate Arcadie, mi-ai făcut impresia că ești, întrucâtva, înfemeiat. Eu, să-ți mărturisesc sincer, nu m-am închinat și nu mă voi închina, niciodată, fustelor. Ce e drept, aveam simpatie către „sexul frumos sau gingaș”, dar, de la unele cazuri, pe care le-am văzut, m-am dezgustat; am văzut niște „nație”, de-ai noștri, cum sunt tratați de „sexul gingaș” și m-au revoltat. Să vezi și să auzi, cum fac critici unele „Dudui”, să auzi, cum apreciază pe tineri sau pe bărbați și să te revolți. Nu sunt, în genere, toate „duduele” așa, dar cele mai multe din ele. Că te lupți, ca marinarul din mijlocul oceanului, a cărui barcă cu catargul și cu pânza ruptă, de vântul soartei năpraznice, amenință, din moment în moment, să fie înghițită de valuri, că te lupți cu curaj, cu energie, cu abnegațiune și că faci eforturi eroice, ca să ajungi la mal, de asta, nu vreau să ție cont, cea mai mare parte din „duduele” noastre. Cât timp ai vreme frumoasă pe ocean și valurile sunt liniștite, toate „duduele” ți trimit bezele și ți flutură cu batista; cum se întunecă cerul și vine furtuna, toate ți întorc spatele. Când ai ajuns la mal, se înțelege, toate se interesează de tine și ți zâmbesc; cât timp te-ai luptat cu furtuna îngrozitoare, toate te-au părăsit, nici un semn, nici un cuvânt de mângâiere sau de încurajare. Se înțelege, asta e punctul meu de vedere, după observațiile pe care le-am făcut; și ți vorbesc, din punctul meu de

⁴⁴ Ibidem, f. 46.

⁴⁵ Victor Tomașciuc, student la Facultatea de Juridică, din cadrul Universității din Cernăuți. Din anul 1900, devine membru al Societății academice „Junimea” (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 117).

vedere: nu mă închin la fuste! Voi trăi ca bărbat și voi merge pe drumul pe care mi l-am croit, să știu că-mi rup capul, căci, la urma urmei, de unde să mă închin eu la „fuste”, mai bine să se închine „fustele” la mine, deși, n-am pretins-o, niciodată, aceasta.

Mi pare bine că studiezi pentru examen și îți doresc, din toată inima, ca la primăvară să-l faci. Deie Dumnezeu, să scapi de bariera aceasta și știu că-ți va fi bine, din toate punctele de vedere. După examen, toți te vor iubi și se vor interesa de tine, toți îți vor arăta simpatie și dragoste. Asta, să o știi de la mine, căci așa e lumea asta. Nici nu știu când mă întorc în dulcea Bucovină! D-l dr. Weigand⁴⁶, mi-a spus să stau, sub „mâna sa”, cel puțin, 4 semestre. Măine, la 4 p.m., merg la el, ca să vorbim în privința tezei de doctorat, pe care trebuie să mi-o aleg și să încep, deja, să lucrez la ea. Aici, se face multă carte. Nici nu-ți poți închipui ce slabi, suntem noi, la l. română! Spre rușinea mea, îți mărturisesc că, străinii, nemții de aici, romaniștii, mi sunt foarte superiori în ceea ce privește filologia română. E trist, dar adevărat! Sper, ca prin muncă serioasă, să ajung la bun rezultat, în 2 ani de zile. Traiul, e cam scump. Trăiesc foarte palid și retras. De fumat m-am lăsat, am făcut o sforțare eroică. Altă dată, mai mult.

Te îmbrățișez,
Christea⁴⁷.

7

Carte Poștală (Leipzig, 4/I 1907).

„Iubite Arcadie!

Ți mulțumesc pentru cartea ilustrată. Mă bucur pentru cele ce-mi scrii, referitor la examen, și noroc și izbândă, să-ți dea Dumnezeu, în ziua de 18 martie! Eu nu o duc tocmai bine. Altă dată, îți voi scrie mai pe larg. Cât despre „octavane”, să fi, de tot, liniștit, căci n-am înnebunit să mă ocup cu așa fleacuri. Ți doresc sărbători plăcute și anul nou cu sănătate, noroc, fericire, bani și nevastă să-ți dea Dumnezeu.

Te îmbrățișez cu dragoste,
Christea⁴⁸.

8

Carte Poștală (Leipzig, 3/V 1907)

„Christos a înviat! Sărbători plăcute!

Știu ce bine și ce liniștit vei petrece sărbătorile, anul acesta. Mergi la „vânat” și caută-ți o căprioară, știi, colea, cum îi place lui Dughî. Aici, printre străini, nici nu gustăm nimic din sărbătorile noastre. Salută-mi „nația”, de care mi-e mare dor.

Te sărut,
Christea⁴⁹.

⁴⁶ Gustav Weigand, cunoscut romanist german de la Universitatea din Leipzig, autorul unor importante studii despre aromâni.

⁴⁷ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 47-48.

⁴⁸ Ibidem, f. 58.

⁴⁹ Ibidem, f. 61.

9

Carte Poștală

„Lipsca, 25/III 1907.

Frate Arcadie!

Te felicit, din adâncul inimii! Ți poți închipui cât m-am bucurat. Știu că ești vesel, căci ai scăpat de cea mai mare grijă. Acum, te uiți senin în viitor. Împărtășesc, din inimă, bucuria ta. Aseară, am invitat „nația”, de aici, la un pahar de bere, în sănătatea ta. Caută-ți o mireasă frumoasă și cu bani.

Te îmbrățișez,
Christea”⁵⁰.

10

„Carapciu pe Siret, 20/VIII 1907.

Dragă Arcadie!

Cu mare părere de rău ți spun că, joi, nu ne vom putea întâlni și, anume, iată de ce: D-na Buberl, din Bobești⁵¹, mama D-nei Grigorcea, ne-a invitat, în colo, că-și are, mâne, ziua natală. Când mi-a făcut propunerea, D-na Grigorcea, i-am spus că nu pot pleca, deoarece, joi, am o întâlnire cu un prieten. Domnia ei, a stăruit și stăruiește să merg în ori ce caz, spunându-mi, „că ma-și putea întâlni altădată cu prietenul meu”. Na-și vrea să o refuz, căci știi cum s-a arătat familia de Grigorcea pentru mine. Ori și cum, voi veni, odată, la Suceava, ca să ne vedem mai bine și să vorbim, cum vorbeam și ne petreceam noi, odată. La Bobești, plecăm azi, spre seară, sau mâine, la 7 dimineața.

Salută pe fratele Numitor”⁵².

Te sărut,
Christea”⁵³.

11

Carte Poștală (Leipzig, 12/I 1908).

„Dragă Dughisor!

Anul nou cu noroc, sănătate, fericire, nevastă frumoasă și cu bani mulți!

Ți urează și te îmbrățișează,
Christea”⁵⁴.

⁵⁰ Ibidem, f. 59.

⁵¹ Bobești, sat în județul Storogineț.

⁵² Numitor Litviniuc, student al Facultății de Juridică, din cadrul Universității din Cernăuți, membru al Societății academice „Junimea” (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, pagină deteriorată).

⁵³ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 60.

⁵⁴ Ibidem, f. 64.

12

Carte Poștală (Leipzig, 14/II 1908).

„Iubite Arcadie!

Mă bucur de vestea, adică de decisiunea ta. Noroc și într-un ceas bun, să dea Dumnezeu! Cum faci pasul acesta însemnat, te rog să-mi scrii, cu de-amăruntul, totul. Te felicit, anticipativ. Când voi veni, în colo, te voi găsi cu „Dughîșorași”.

Te îmbrățișez,
Christea”⁵⁵.

13

Carte Poștală (Leipzig, 23/V 1908).

„Iubite Dugan!

Nu-ți poți închipui cât regret, că n-am putut veni, la Suceava, ca să te văd și să-mi iau adio de la tine. Iată, de ce n-am putut: banii i-am primit abia miercuri seara (17 l.c.) și joi a trebuit să plec, ca să sosesc, aici, vineri seara, căci sâmbătă a fost ultimul termen de înscriere. Am sosit vineri, la 1 noaptea și dimineața m-am dus la universitate, direct.

Te îmbrățișez,
Christea.

Adresa: Kreuzstrasse 19.III”⁵⁶.

14

„Lipsca, 25/VI 1908.

Frate Arcadie!

Fiind în stare critică, mă gândesc la tine, după cum și tu, când erai mai că în aceeași stare, când erai la manevre, la Nistru, te-ai gândit la mine și mi-ai scris. De 27 de zile zac, bolnav, la spital. Am avut aprindere de plămâni. De 4 zile, mă simt mai bine. Voi sta în spital, încă vreo 15 zile, poate.

Dragă Dughîșor, vai! ce amar e să fi bolnav, între străini!

Adresa-mi: Kraukanhaus „Sankt-Iakob”, B.9.

Te sărut,
Christea”⁵⁷.

⁵⁵ Ibidem, f. 66.

⁵⁶ Ibidem, f. 63.

⁵⁷ Ibidem, f. 65.

15

„Lipsca, 4/VII 1908.

„Dragă Dughisor!

Nu-ți poți închipui ce mare bucurie mi-a produs, epistola ta. Cât pentru cele 20 coroane, ce mi-ai trimis, tu și Victor Morariu⁵⁸, le primesc cu bucurie și vă exprim sincerile mele mulțumiri, izvorâte din adâncul inimii. Voi face frustucuri⁵⁹, după ce ies din spital, și voi bea câte un păhărel de vin (după prescripția medicului) și voi închina și în sănătatea voastră. Azi, mi-a permis medicul să mă scol, puțin, din pat, după 5 săptămâni. Am dus zile grele, dragă Arcadie, dar așa e românul, după ce se trec, le uită. Scuză că-ți scriu pe o așa hârtie, ca la spital. Lui Victor Morariu, spune salutări și îmbrățișări frățești. Salută-mi „nația”, de care mi-e dor, salută noua-mi patrie, Bucovina! Iar pe tine, te îmbrățișez cu dragoste, al tău fr. de cr.,

Christea.

Cred că, voi sta, vreo 8-10 zile, încă, în spital”⁶⁰.

16

Carte Poștală (Weimar, 31/VIII 1908).

„Frate Arcadie!

Azi, dimineață, am sosit la Weimar. Sunt așa de impresionat, încât nu știu ce să-ți comunic, din toate câte le-am văzut! Ți le voi spune, în persoană, când mă voi întoarce în Bucovina, de care mi-e tare dor.

Te sărut,
Christea”⁶¹.

17

„Lipsca, 8/XII 1908.

Iubite Arcadie!

Te felicit, din adâncul inimii, pentru pasul hotărât ce-ai făcut; vreau să zic că te-ai însurat. Vă uez, la amândoi, viață lungă, senină și fericită! Ce bine ai făcut! Cum te invidiez! Vezi, eu trebuie să duc o viață „burlăcească” și „străin, în țară străină”. Așa mi-a fost scris, cum zice românul. Mi s-a

⁵⁸ Ibidem, f.68.

⁵⁹ frustucuri, cuvânt intraductibil.

⁶⁰ Victor Morariu, student al Facultății de Juridică, din cadrul Universității din Cernăuți. Din anul 1900, devine membru al Societății academice „Junimea”. La 12 noiembrie 1905, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit. Era fiul lui Constantin Morariu, membru emerit și de onoare al Societății și frate cu Leca și Aurel (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 91-92).

⁶¹ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 67.

urât de atâta amară străinătate, tot singur, singurel, între patru păreți. N-ai idee, ce dor nebun, ce nostalgie mă apucă, câte o dată! Dar, nu mă dau învins, las cartea, mă plimb prin odae, șuer sau cânt o doină și, atunci, parcă mă simt mai ușurat. Se înțelege, câte o dată, când am grițari, beau și câte o bere, căci „așa-i românul”.

Să dea Dumnezeu, să treacă, mai iute, un an și jumătate, încă, să-mi fac și eu casă. Caută și pentru mine vreo mireasă. Știi gustul și idealul meu: româncă neaoșe, frumoasă, serioasă, nu cochetă, și bogată! Bogată, zău, căci „Macedonia” e săracă și trebuie sprijinită.

Vă mulțumesc, ție și lui Victor, pentru bani. Depeșa, m-a salvat, m-a scăpat de rușine. Vă voi fi, în veci, recunoscător. Scrie-mi, ce dobândă ați plătit pentru 2 luni de zile? Azi, după seminar, mă duc la crâșmă și beau, beau două, trei halbe, în sănătatea voastră, căci „așa-i românul”!

Sărutări de mână, consoartei tale. Salută, din parte-mi, „nația”.

Te îmbrățișez frățeste,
Christea⁶².

18

„Kraftsdorf – Thüringen, 15/III 1909.

Iubite Arcadie!

Nu știu ce idee ți vei fi făcut de mine; una, că nu ți-am scris de mult și, al doilea, că nu m-am putut ținea de promisiunea și angajamentul ce am luat, față de tine. Cred, că înțelegi despre ce este vorba: de cele 100 coroane, pe care, tu, mi le-ai trimis, telegrafic, și pe care, din motive independente de voința mea, nu ți le-am putut trimite. De ai fi știut ce rău îmi pare și ce muștrări de conștiință am! După cum vezi, sunt în Turingia, la țară. Causa? sunt bolnav. Ei, dragă frate, Arcadie, „Macedonia” e părăsită, de la o vreme, de steaua norocului. Nu-mi merge cu sănătatea și pace. Am fost, greu, bolnav de înflucă⁶³. Știi ce greu, ce amar și ce trist e să fi bolnav și strein, în țară streină! Ai gustat și tu paharul acesta, când erai, la manevre, în Galiția. După ce am scăpat de criză, medicii m-au sfătuit să plec, pe un timp mai lung, la țară. Sunt într-un sat drăguț din Turingia, înconjurat de păduri frumoase, de brad. De câteva zile, a venit și fratele Horia Petrescu⁶⁴, aici, ca să mă vadă și să mă îngrijească; ce nobil, ce frumos din partea unui frate! Când l-am văzut, m-au podidit lacrimile. De ce, nu știu, nu-ți pot spune. Fratele Horia mi-a spus: „când oftează Pindul, suspină și Carpații”, ceea ce e foarte adevărat. În două rânduri, când a fost bolnav, fratele Horia, l-am luat în odăea mea și l-am îngrijit, cum am putut mai bine. Acum, vrea să-și revanșeze, zice el. Ce revanșis nobil!

Voi sta, vreo lună de zile, încă, aici și, pe urmă, mă întorc, din nou, la Lipsca. Dar, frate Arcadie, nu cumva să crezi că am pierdut curajul. Frerit-o Dumnezeu de așa ceva, am trecut eu și prin alte timpuri și mai grele. Pindul nu se teme de furtuni; simt, însă, că nervii mi-au cam slăbit. De altfel, mă simt bine, de la o vreme; liniștea asta și aerul curat mi fac foarte bine. Cât pentru banii ce mi-ai trimis, voi face tot posibilul să ți-i trimet, până la iunie, cu dobândă cu tot, căci știu că și tu ești sărac și că i-ai împrumutat de la o bancă, cu dobândă. Cu altă ocazie, ți voi scrie mai pe larg.

Vara, voi veni, cu siguranță, în Bucovina, mi-e dor de ea, de „nație”, de prieteni și cunoscuți. Crede-mă, mi s-a urât în străinătate. Salută-mi „nația”, spuneți că mi-e dor de ea.

Te îmbrățișez, al tău frate d. cr.,
Christea⁶⁵.

⁶² Ibidem, f. 69.

⁶³ Înflucă, termen din medicina populară, necunoscut.

⁶⁴ Horia Petrescu, persoană neidentificată.

⁶⁵ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 67.

19

Scrisoare nedată.

„Frate Arcadie!

Când ne-am întâlnit marțea trecută, la Cernăuți, te-am rugat să spui, lui Tofan⁶⁶, să-mi trimită suma, ce-mi datorește. Până azi, nu mi-a trimis-o, încă. M-a scos din răbdări și, azi, i-am trimis următoarea scrisoare, recomandată:

„D-le Tofan! Nu pot să înțeleg atitudinea D-tale, față de mine. Când ne-am întâlnit, la Cernăuți, mi-ai promis că-mi vei trimite, suma de 3 fl., la 1 octombrie. La 28 septembrie, ți-am scris, din nou, să-mi trimiți banii, că mă găsesc în cea mai mare perplexitate. Prin Dugan, te-am rugat, marțea trecută, din nou. Când am ieșit din spital, ai văzut halul în care mă găseam; tot mai târăgănat cu vorba, până în cele din urmă, mi-ai spus să fac rost, din altă parte. Nu te întrebi, oare eu sunt bancher, sunt bursier, adică am stipendiu? Ți spun, verde, că-mi pare foarte rău, deoarece mai adus în perplexitatea cea mai mare; cu cuferașul, mai tot așa te-ai purtat. Nu, dragul meu, să nu mă ți de caraghios; și mă silești să-ți spun că eu sunt macedonean și nu vei putea să mă „potcovești”. Te asigur că, când ne vom întâlni amândoi, ți voi vorbi mai franc și mai pe larg. Salutare, Chr. Geagea”.

Ți trimet copia, cuvânt cu cuvânt, și scrisoarea; cum ți-am spus, i-am adresat-o, recomandată. Am răbdut mult, dar nu mai pot: Eu am venit din Cernăuți și sunt cam neliniștit cum se va alege, chestia, cu stipendiul. Cu altă ocazie, ți voi scrie mai pe larg.

Te îmbrățișez, al tău fr. de cr.,
Christea⁶⁷.

20

Scrisoare nedată.

„Iubite frate Arcadie!

Am citit, cu dragă inimă, epistola-ți recomandată și mă grăbesc a-ți răspunde. Mai înainte de toate, însă, te rog să mi scuzi, dragă, că, de când am plecat la țară, nu ți-am scris o carte poștală, măcar, ca să-ți arăt adresa-mi. Ți mulțumesc, din fundul inimii, că mi-ai scris, dar să-ți spui, sincer, nu mi-a părut bine de modul cum mă rogi, în epistolă, pentru afacerea surorii Anastasia. Era de prisos să mă rogi, odată ce mi-am luat angajamentul acesta și ți-am promis că voi stăru, cât voi putea mai mult și mai bine. Sau puteai să-mi amintești, numai nu, însă, să mă rogi. Între noi, nu există rugămintă, ci *datorie*. Grija ta pentru sora Anastasia, este și grija mea. Îți promit, solemn, că voi stăru, cât îmi permit puterile, să fie primită, sora Anastasia, în internat, dacă nu gratis, cu plata pe jumătate sau, în fine, și cu solvirea taxei întregi, cum mi-ai spus și tu. Marțea viitoare, o să vie, la Carapciu, Doamna de Volcinski și o voi ruga. Am vorbit, cu Doamna M. de Grigorcea, să stăruiască și Domnia Sa, pe lângă Doamna de Volcinski, sora Domniei Sale, și mi-a promis că da. Afară de aceasta, când am ținut prelegerea, în folosul internatului de fete, care a dat un venit net de 110 coroane, Doamna de Volcinski mi-a spus, că ori de câte ori voi avea vreo nevoie, de ceva, să mă

⁶⁶ Gheorghe Tofan, student al Facultății de Filosofie din cadrul Universității din Cernăuți. Ca student, devine membru al Societății academice „Junimea”, din anul 1900. La 28 noiembrie 1909, Societatea i-a acordat titlul de membru emerit (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, „Cronicarul” – Albumul Mare, vol. II, p. 95 – 97).

⁶⁷ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 38, f. 13–14.

adrez ei, că-mi va face totul, deoarece am merite! Ei bine, până acum, nu i-am făcut nici o rugămintă, asta este prima și cred să mi-o asculte. Prin urmare, eu cred că, sora Anastasia, va fi primită în internat. În ori ce caz, îți voi comunica rezultatul vorbirii cu Doamna de Volcinski. Spune-mi, numai, adresa unde să-ți scriu sau să-ți telegrafiez.

Știu, frate dragă, că-ți merge rău, dar ce e de făcut? Încă o lună și jumătate și ești scăpat. Curaj și răbdare, tu care ai văzut și ai îndurat multe și le-ai înfrânt pe toate, ieșind la mal, teafăr, vei doborâ și asta. Îți mărturisesc, sincer, că, de s-ar putea, te-aș înlocui, cu dragă inimă, măcar la manevre. Eu, slava Domnului, sunt foarte bine și-mi merge minunat de bine. Dar și rău de a-și fi dus-o, nu ma-și fi plâns, căci soarta a vrut să fiu dat și cu bine și cu rău, căci, doar, îs român, fecior al Pindului; dacă am plapomă și perină, bine, dacă nu, dorm și pe iarbă verde și în loc de perină pun o piatră, dacă mi lipsește și aceasta, pun mâna perină și gata. Cât pentru mâncare, s-a întâmplat, în viața mea, să umblu și să dorm flămând, în schimb, însă, m-am hrănit și m-am săturat de Sfântul Ideal!

Cum ți-am spus, îmi merge minunat de bine. Deocamdată, lucrez la o traducere a 2 broșure franceze, de câte 80 de pagini, necesare pentru lucrarea ce și-a luat în sarcină, Tinerimea Română, pe chestia israelită. Tofan mi-a scris, că, în curând, o să-mi mai trimită încă o broșură, să o traduc. Voi pierde o grămadă de timp (de osteneală nu vreau să știu) dar, nu mă plâng că lucrez pentru tinerimea noastră și pentru tinerime, și, mai ales, pentru „Junimea” fac totul ce-mi stă în putere, cu cea mai dragă inimă. Eu lucrez într-un pavilion frumos, așezat la umbra pinilor și brazilor. Am și pușca cu mine și ori de câte ori vreau coșofană (țarcă) mă deranjează, îi trimet câte un salut cordial, din țeava puștii, însoțit cu foc și îi tai pofa, sau, mai bine zis, îi închid gura pentru totdeauna, de a mă mai amolesta. Până acum, am salutat, în modul ăsta, vreo 32 de coșofane. Vărul meu n-a venit încă, zilele acestea îl aștept. Cât pentru pureci, să-ți spun un leac: nu-i supăra cu zecherlină, lasă-i în pace, să sugă, cât le-o plăcea, și te asigur că-ți vor da liniște, doar și ei sunt cătănești și se vor supune.

Ai citit, în „Deșteptarea”, epistola: *Cusururi sociale românești în Bucovina*, sub pseudonimul G. Cornea? Era scrisă de mine.

Dorindu-ți sănătate și voie bună, te îmbrățișez, frățeste, al tău fr. de cr.,

Christea⁶⁸.

21

Scrisoare nedată.

„Iubite frate Arcadie!

Ieri, am primit scumpa-ți carte, care m-a bucurat foarte mult, mai cu seamă versurile bătrânului veteran.

Acum, să-ți comunic rezultatul, favorabil, relativ la primirea surorii Anastasiei, în internatul de fete:

Alaltăieri, a fost Doamna de Volcinski, aici, și am rugat-o să primească, pe sora Anastasia, în internat. În momentul când vorbeam despre această afacere, vine și Doamna de Grigorcea și a stăruit și Domnia Ei, ca sora Anastasia să fie primită, negreșit. Am întrebat, pe Doamna de Volcinski, cât este taxa, întrebând, ce plătește la internat o fetiță și mi-a spus: 22 de florini, lunar, nu 16, cum mi-ai spus tu. Eu, după ce te-am descris cum am știut și cum mi-a dictat inima și conștiința, am spus, Doamnei de Volcinski, că tu ești supleant, că ajuți familiei, că întreți încă 2 frați la școală și, prin urmare, o să-ți fie cam greu să plătești o așa sumă, lunar. Doamna de Volcinski, amabilă și bună, cum e, mi-a promis că, sora Anastasia, va fi primită cu taxa de 10 florini, lunar, adică mai puțin de cât jumătate, însă, va plăti sora Anastasia (adică tu), 25 de florini pe an pentru uniformă, conform

⁶⁸ Ibidem, f. 17–18.

regulamentului. Afară de aceasta, Doamna de Volcinski mi-a spus că, dacă sora, Anastasia, va fi peste etatea de 12 ani, nu va fi primită (după un paragraf al regulamentului). Eu, se înțelege, i-am spus că nu știu ce etate are. Doamna de Volcinski mi-a promis că, cu toate că nu-s locuri și cu toate că sunt multe candidate, va stăruii și va face, tot posibilul, ca sora Anastasia să fie primită, în locul fiicei învățătorului superior din Budineț, care se retrage. Doamna de Volcinski și-a însemnat numele Anastasiei și a plecat, ieri, la Cernăuți. Mi-a promis că va vorbi cu Doamna Ștefanovici; dacă aceasta nu va fi la Cernăuți, îi va scrie, referitor la această chestie. Tot asemenea, mi-a spus că va scrie și Doamnei Elena de Popovici. După cum vezi, după aceste promisiuni și asigurări, cred că, sora Anastasia, va fi primită, negreșit. Doamna de Volcinski mi-a spus, că a fost la Budineț o femeie, la ea, și a vrut să vorbească pentru o fiică a ei, ca să fie primită în internat. Doamna de Volcinski mi-a spus că, în timpul acesta, se sculase din somn și se îmbrăca și a spus servitorului să aștepte puțin. Când s-a dat jos, Domnia Ei, femeia nu mai era, plecase. „Se vede, mi-a spus Doamna de Volcinski, femeia aceasta, era mama D-lui Dugan și-mi pare rău că n-am găsit-o, să văd, ce avea să-mi spună”. Frate Dugan, te voi ruga ceva și anume: scrie-mi, cum se cheamă mama ta, cam unde locuiește, că eu voi merge. poate, luna asta, pe vreo câteva zile, la Budineț și a-și vrea să merg pe la mama ta, la Cireșu. Îți mărturisesc, în consecință, că ma-și bucura, ca și cum aş vedea pe mama mea, că tu mi-ai fost, îmi ești și îmi vei fi, frate. Voi vorbi cu mama ta și voi pune la cale totul, pentru sora Anastasia. Tu, frate dragă, pleci la manevre și vei avea destule necazuri, acolo. Grijă asta am luat-o eu, asupra mea. Doamnei de Volcinski, nu-i voi da pace, până ce sora Anastasia nu va fi primită. La sfârșitul lui august, voi merge la Cernăuți, pe 2-3 zile, voi procura totul, ce va fi necesar, voi achita taxa pe o lună, chiar și taxa pentru uniformă o voi achita, de va fi nevoie. Voi vorbi, cu neașa D-ră Frose Täuber, să-mi spună ce va trebui și voi sta la Cernăuți, până ce sora Anastasia va fi, cu totul, instalată. Eu mai spun, încă odată, grija va fi a mea, și să pleci, la manevre, liniștit.

Vărul meu vine la 16 august, st. n. c., și îmi pare foarte rău că nu se va întâlni cu tine. Scrie-mi, ce etate are sora Anastasia.

Urându-ți toate cele bune, te îmbrățișez frățeste, al tău fr. de cr.,

Christea⁶⁹.

⁶⁹ Ibidem, f. 15–16.

PERSONALITĂȚI REPREZENTATIVE ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

PETRE P. CARP (1837–1918)

APOSTOL STAN

În istoria politică a României mici, respectiv a anilor 1859-1918, Petre P. Carp ocupă un loc proeminent. Având o ascendență boierească, cu deosebire în stratul preocupat de renașterea social-politică a națiunii române afirmat în primele decenii ale secolului trecut, Petre P. Carp aparține unei epoci de importanță copleșitoare pentru devenirea noastră istorică. Gândirea lui politică este tributară în mare măsură atât preocupării de schimbare a vechilor structuri medievale ale societății românești, cât și influenței exercitate asupra formării lui intelectuale de modelul occidental de agregare socială și politică. Cu studii juridice și politice efectuate în Germania, la Berlin și Bonn, spre deosebire de o întreagă pleiadă de tineret din Principatele române care prefera Franța, Petre P. Carp asimilează o vastă cultură juridică, politică, economică și literară, folosită apoi în procesul de schimbare survenit în societatea românească.

Semnele schimbării apăreau în timpul revoluției de la 1848, dar mai cu seamă în perioada războiului Crimeii din 1853-1856, când Principatele române – debarasate de dominația Rusiei și puse sub garanția marilor puteri occidentale – reușeau să se organizeze, în 1859, într-un stat național. Începând cu 1859 și până în 1918, când se realiza unirea cea mare, după dobândirea independenței în 1877, România era angrenată într-un vast proces de organizare internă, prin reforme succesive și continue debarasându-se de vechile structuri de proprietate condiționată, de autoritarism guvernamental și de subordonarea cetățeanului de către stat. Este epoca în care România își întemeia instituțiile statului de drept, într-un context complex de libertăți politice și cetățenești întinse până la toate nivelele societății. Toate aceste drepturi și libertăți erau transpuse pe plan constituțional și legislativ care, în secolul trecut, făceau din România o Belgie a Orientului.

Petre P. Carp s-a lansat cu toată energia și capacitatea intelectuală de o înzestrare excepțională în procesul de renaștere a României moderne. El judecă toate necesitățile de dezvoltare ale țării din perspectiva curentului politic care în epocă s-a numit junimist. Este grupul de tineret intelectual concentrat la Iași în jurul „Junimii” literare constituită de Titu Maiorescu. Vădind predilecție pentru literatură, Carp își încearcă talentul în traducerea unor opere ale lui Shakespeare, Macbeth și Othello. Abandona însă rapid literatura, orientându-se spre politică, în timpul domniei lui Cuza devenind referendar la Consiliul de Stat, organism nou înființat potrivit Statutului dezvoltător din 1864. Începând cu 1866, odată cu organizarea României ca monarhie constituțională prin plasarea pe tronul ei a lui Carol I, avându-i alături pe Titu Maiorescu, Theodor Rosetti, Vasile Pogor, etc., Petre P. Carp devenea liderul necontestat al „Junimii” politice, constituită ca entitate distinctă, dar aparținând în general forțelor conservatoare.

Deși adepți ai schimbărilor politice hotărâtoare pentru destinul nostru național, marcate cu deosebire de momentele 1859 și 1866, de instaurarea unei puteri politice aflate sub control parlamentar, junimiștii, ca ramură cultă a conservatorismului politic din România, mai cu seamă Petre P. Carp, sunt nemulțumiți de ritmul prea avântat imprimat schimbărilor de către Cuza Vodă și apoi de partidul liberal prin Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti. Junimiștii constată că instituțiile culturale și politice constituiau o haină prea largă pentru o Românie recent reconstituită și înneacă încă în mentalități, cutume și deprinderi nu numai medievale, ci și orientale. Cu alte cuvinte – potrivit lui Carp, Titu Maiorescu, Eminescu, etc. –, instituțiile guvernamentale erau forme fără fond. Parlamentul României nu crescuse pe un trunchi social-economic viguros, întrucât în locul prezenței în sânul lui a

unei clase de mijloc, a unei burghezii – slabă numerică și în curs de închegare –, funcția acesteia fusese preluată de avocați. Tot astfel, în învățământ și cultură, în locul unei puternice dezvoltări a învățământului elementar, apăruseră mai întâi universități și societăți academice. Potrivit junimiștilor, societatea românească, în avântul ei de a se debarasa de trecut și sub impulsul impetuos al liberalismului, fusese preocupată mai cu seamă de organizarea celor mai înaintate instituții politice și culturale. Trebuia, prin urmare, demolat ritmul schimbărilor, mai cu seamă după adoptarea Constituției din 1866, insistându-se asupra unor transformări în baza materială prin dezvoltarea agriculturii și meseriilor. În contextul acestui ritm mai domol se impunea – potrivit lui P. P. Carp – reevaluarea trecutului repudiat în bloc de liberali. Unele elemente ale acestuia, adaptate la noile condiții, se cuveneau a fi preluate.

O asemenea critică era doar parțial justificată și, în fapt, era menită a bloca ascensiunea liberalismului. Junimiștii încercau să stopeze profunzimea acelor reforme de strictă necesitate social-economică. Căci după legea agrară a lui Cuza și Kogălniceanu din 1864, când țărani deveniseră proprietari deplin pe pământurile deținute în folosință, creșterea demografică și mai cu seamă nevoia imperioasă de pământ pentru noile generații de agricultori constituiau o gravă problemă de soluționat, în condițiile unei industrii slabe și incapabilă să absorbească marele surplus de populație agricolă. Statul dispunea însă de un întins fond de proprietate funciară care putea fi oferită noilor generații de săteni. Numai că, în această privință, poziția lui Carp și a junimiștilor se izbea de aceea a liberalilor. Aceștia din urmă, la peste un deceniu de la reforma agrară din 1864, deschideau calea unui șir de vânzări ale domeniilor statului către țărani lipsiți de pământ. Carp însă, prin programul lui de esență conservatoare intitulat „Era Nouă”, urmărea ca mica proprietate agricolă să nu fie fărâmițată în loturi infimezimale, ci să se concentreze după criterii economice în mâna celor mai eficienți agricultori. El încearcă, astfel, să introducă principiul dreptului de moștenire al primogeniturii asupra proprietății agrare, concomitent cu promovarea unei legislații – după 1888 – prin care să se constituie o categorie de țărani mijlocii, concepuți ca stâlpi la sate ai regimului monarhiei constituționale. Preconiza vânzarea moșiilor statului până la eventuala lor lichidare, dar prin favorizarea unei categorii înstărite de țărani.

Marea proprietate funciară, considerată de Carp temeiul indestructibil al societății românești, îi apărea drept instrument de creare a prosperității, atât pentru moșieri cât și pentru țărani. Deși teoretic Carp avea dreptate, practic însă tocmai modul defectuos de punere în valoare a latifundiilor constituia carența agriculturii și mai cu seamă cauza crizelor sociale și politice survenite în contextul războaielor din 1888 și 1907. Căci latifundiile pe care Carp le voia intangibile erau un mijloc de spoliere a majorității țăranilor. De aici frământările, nemulțumirile și războaiele care contraziceau teza lui Carp despre importanța latifundiilor ca mijloc de dezvoltare a prosperității țării. Din cauza abandonării moșiilor în seama unor mari arendași care le foloseau în scopuri speculative, ideea lui Carp a transformării moșiilor în ferme pentru o producție agricolă modernă bazată pe investiții și muncă salariată a eșuat. Latifundiile au constituit fondul funciar de dezvoltare și amplificare a micii proprietăți țărănești la finele primului război mondial, în condițiile unei Româнии Mari, când au fost expropriate de către liderul liberal, Ionel Brătianu.

Ca șef al „Junimii”, Carp are mari ambiții politice. Aspiră la funcții diplomatice și ministeriale. După ce, mai întâi, era secretar al Agenției diplomatice române de la Paris, sub Cuza, începând cu 1871 devenea succesiv agent diplomatic la Viena, Berlin și Sankt Petersburg. În 1882 era ministrul României la Viena, contribuind în mare măsură la atenuarea asperităților dintre guvernul Ion C. Brătianu și Austro-Ungaria, precum și la încheierea, în 1883, a alianței României cu Germania și Austro-Ungaria. Implicându-se tot mai activ în viața politică, Carp devenea un element de bază al curentului conservator, debusolat în anii de după 1866 de ascensiunea vertiginoasă a liberalismului și de ascendența cuplului Ion C. Brătianu – C. A. Rosetti. Primul lui post ministerial era ocupat în 1870, în guvernul M. C. Epureanu. I se mai oferea o funcție similară – la departamentul instrucțiunii publice – tocmai în 1876, la finele guvernării conservatoare Lascăr Catargiu. Timp de un an – martie 1888 – martie 1889 – era ministru de externe, iar în perioada 1891-95 devenea ministrul domeniilor. În răstimpul decembrie 1910 – martie 1912, Carp ajunsese la apogeul carierei lui politice ca prim ministru.

În viața politică, Carp încearcă să restructureze conservatorismul, să-l scoată din poziția rigidă a imobilismului reformat, identificat deseori cu reacționarismul, dându-i un program și

chezășuindu-i o linie proprie de afirmare. Din aceste motive, poziția lui politică s-a izbit nu numai de liberalismul prea avântat al lui Ion C. Brătianu și C. A. Rosetti, ci și de rigiditatea unor conservatori ca L. Catargiu, I. Em. Florescu, Gh. Manu, etc. Era adeptul unei respectări stricte a normelor constituționale, al unei evoluții civilizate a vieții politice și al unor confruntări de idei, excluzându-se fraudele, ilegalitățile electorale și ciocnirile violente la urne, atât de frecvente în epocă. Combătea promisiunile demagogice, fiind primul om politic care protestând împotriva ingerințelor electorale, efectuate de regulă de partidul guvernamental, rostise vestita formulă: „Dați-mi guvernul și vă dau parlamentul!”

Ca deputat sau senator, dar și ca ministru, în afara preocupărilor lui de a schimba mentalitatea economică a moșierilor, Carp vedește un mare interes în domeniul bancar-financiar. Întrucât, înființată în 1880 de Ion C. Brătianu, Banca Națională devenise un fief liberal, Carp încearcă descătușarea ei politică. Apoi, în privința monedei naționale, pentru a se stârpi speculațiile, preconizează trecerea de la sistemul monetar bimetalist: aur și argint – stabilit în 1867 de liberali – la unicul etalon aur. Se mai remarcă, de asemenea, printr-o legislație specială de protecție a meseriașilor și de exploatare a minelor.

În domeniul politicii externe, Carp este convins de necesitatea unei cooperări cu puterile occidentale: până în 1871 cu Franța, iar începând cu data menționată cu Germania și Austro-Ungaria. El se arată relativ satisfăcut de cadrul extern al României, anume de o largă autonomie internă, garantată de marile puteri europene. Aspirația lui spre independență era înăbușită de teama înghițirii României de către Rusia, cum procedase cu Basarabia, în 1812. Din aceste motive, în 1877, în conjunctura extrem de complexă suferă Ion C. Brătianu integra România în atribuțiile ei independente, pierzând însă garanția europeană, Carp se plasa pe o poziție opusă. El își vedea însă confirmată opțiunea spre relații speciale cu Germania și Austro-Ungaria după 1878, când însuși Ion C. Brătianu, spre a contracara agresivitatea Rusiei concretizată prin răpirea sudului Basarabiei, se orienta spre cele două puteri centrale. Pentru a atinge un asemenea obiectiv, Ion C. Brătianu se servea de Carp care contribuia la încheierea alianței României cu cele două state menționate, în 1883.

În conjunctura războaielor balcanice din 1912-13 și a izbucnirii primului război mondial, în 1914, politica externă românească suferea o reorientare radicală. Dată fiind gravitatea mișcării naționale în jurul Transilvaniei, Carp nu se lasă impresionat. Conducându-se exclusiv de rațiunea de stat, el neglija total sentimentul național pe care-l avea în vedere șeful guvernului, Ionel Brătianu, inclusiv regele Ferdinand I. Aceștia din urmă s-au angajat într-o alianță cu Antanta: Franța, Marea Britanie și Rusia care, printr-un tratat secret, au recunoscut dreptul României la întregire teritorială cu toate provinciile conaționalelor ei din componența statului dualist. În Consiliul de Coroană din august 1916, care a consacrat războiul României împotriva puterilor centrale, Carp făcea notă discordantă prin respingerea unei asemenea poziții. Invocând pericolul Rusiei, faptul că o alianță și o cooperare militară cu aceasta ar putea fi fatale, Carp l-a înfruntat pe rege. A oferit pe cei trei fii spre a fi încorporați, dar și-a luat libertatea de a se ruga ca România să piardă războiul, căci o victorie alături de Rusia – după el – însemna pieirea României.

Teamă lui excesivă față de Rusia, neîndoielnic îndreptățită în multe privințe, l-a făcut ca, în momentele cele mai grele ale ocupației germane și austro-ungare asupra unei părți a teritoriului, să colaboreze cu ocupanții. Rămânând în București, într-un moment când guvernul și autoritățile se retrăseseră la Iași, a cerut o pedeapsă exemplară pentru oamenii politici care implicaseră România în războiul împotriva Germaniei și Austro-Ungariei. Propusese, astfel, detronarea regelui Ferdinand I și judecarea sfetnicului acestuia, Ionel Brătianu.

Temerile sumbre ale lui Carp s-au spulberat însă treptat. Rusia, colosul de la Răsărit a cărei agresivitate îi provoca coșmar, s-a prăbușit la începutul lui 1917 printr-o revoluție internă. În aceea conjunctură, se trezeau la viața politică și națională înșiși românii din Basarabia pe care Carp îi considerase pierduți, dar care în martie 1918 dovedeau contrariul, unindu-se cu România. La finele lui 1918, prin înfrângerea puterilor centrale pe frontul occidental, guvernul Brătianu relua războiul împotriva acestora, îngăduind – la 1 decembrie 1918 – unirea Transilvaniei cu Țara. Faptele erau mărețe, având în spatele lor evoluții seculare care întruchipau o izbândă a întregii națiuni. Carp, în fața acestor desfășurări vertiginoase și uluitoare, el, omul politic care credea în înfăptuiri bazate pe combinații politico-diplomatice, era desmințit categoric de credința lui în invincibilitatea Germaniei

și Austro-Ungariei. Debusolat, rostise cuvintele semnificative pentru starea în care se afla, anume că România avusese atât de mare noroc, încât se putuse dispensa de oamenii ei politici care, după el, comiseseră un șir de greșeli inadmisibile! Era o încercare de estompare a meritelor excepționale aparținând grupului politic Ionel Brătianu - Take Ionescu, care se dedicaseră și activaseră pentru împlinirea idealului național cu o încredere neșămurită. Într-o asemenea conjunctură se stingea din viață, în 1918, Petre P. Carp.

Om politic de o aleasă ținută intelectuală, adept neșovăitor al regimului politic al monarhiei constituționale și al unei evoluții lente a societății românești spre modelul de civilizație și organizare politică al Europei occidentale, Petre Carp rămâne un important personaj politic. În ciuda unor erori și a unei rigidități în cooperarea chiar cu amicii politici din curentul conservator, el rămâne un model demn de urmat în multe privințe. Pe planul moralei politice rămâne un exemplu pentru atitudinea necruțătoare față de demagogie și corupție. Deși din perspectivă istorică linia lui programatică a eșuat, prin spiritul critic, prin calitățile morale și prin curajul de a-și afirma fără ezitare opinia, chiar dacă era eronată, Carp poate fi recuperat din această perspectivă pe planul aprofundării culturii noastre politice.

LUCIAN BLAGA
OM DE CULTURĂ, DIPLOMAT (1922 – 1939)

ANDREI CĂPUȘAN

Despre această personalitate proteică a culturii române s-au scris – și cu siguranță se vor scrie în continuare – tomuri întregi. Mai puțin analizată și cercetată a fost activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga. În consecință, în lucrarea de față, accentul va fi pus asupra celei de-a treia dimensiuni, și anume: Lucian Blaga - diplomat.

Despre interferența dintre scriitorul și diplomatul Lucian Blaga, Mircea Vaida scria: „Pentru scriitor, diplomația este un prilej unic de a putea cunoaște alte zări, medii, oameni, obiceiuri, de a călători. Niciodată, în destul de lungă sa carieră, la diverse legații și ambasade ale României peste hotare, Blaga nu s-a confundat cu un simplu funcționar sau executor. Pretutindeni, el rămâne în primul rând scriitorul unic și inconfundabil, intelectualul elevat, purtând pe diverse meleaguri străine însemne ale națiunii sale și profunde sentimente patriotice. Concomitent cu atribuțiile de serviciu, el scrie cu îndârjire și neobosit, își desăvârșește opera, fiind în orice ipostază, în primul rând, scriitor”.

Dacă am fost de acord cu aprecierile scriitorului Mircea Vaida, unul din biografii lui Blaga, nu aceeași poziție o am față de acelea aparținând unui diplomat de carieră, Corneliu Blaga, văr cu Lucian. Într-un interviu acordat lui I. Oprișan, acesta, referindu-se la una din perioadele „de vârf” ale activității diplomatice a lui Blaga, aceea de Subsecretar de Stat în Ministerul Afacerilor Străine, demnitate deținută în intervalul 1 ianuarie - 10 februarie 1938, făcea următoarele declarații: „Lucian Blaga lucrase până atunci ca atașat, secretar și consilier de presă, ca și Aron Cotruș. *El nu fusese niciodată diplomat*. Or, aceasta era cu totul altceva decât diplomația. Atașatii de presă pot fi comparați mai mult cu reprezentanții de presă ai marilor agenții „Hawas”, „Reuter” și celelalte. Cu totul altceva era Centrala Ministerului Afacerilor Externe. Ea avea anumite mecanisme proprii, pe care Lucian Blaga nu le cunoștea”. Lucian Blaga a fost diplomat al Ministerului Român al Afacerilor Străine în perioada 14 octombrie 1926 - 19 aprilie 1939. Poți fi un foarte bun diplomat îndeplinind funcțiile de atașat, secretar sau consilier de presă în aceeași măsură cu acelea de Subsecretar de Stat sau Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar. De-a lungul a 13 ani, Lucian Blaga le-a îndeplinit pe toate cinci, cu rigoare, sobrietate, consecvență și profesionalism.

Activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga a început la sfârșitul anului 1921, când tânărul în vârstă de 26 de ani a solicitat a fi primit în corpul consular român, în calitate de cancelar la Legația României din Paris. În „curriculum vitae” înaintat, arătat că era Doctor în Litere și Filozofie al Universității din Viena și că două din lucrările publicate fuseseră premiate de Academia Română. Cererea i-a fost admisă, astfel încât, prin Decretul Regal nr. 76 din 5 ianuarie 1922 tânărul Blaga a fost numit în funcția de cancelar în Administrația centrală a Ministerului Afacerilor Străine. Începutul care se dovedea destul de promițător a fost brusc curmat. După numai două săptămâni, la 19 ianuarie, tânărul solicită mai întâi un concediu medical de două săptămâni, cerând apoi prelungirea acestuia cu încă trei luni. Certificatul medical eliberat arăta că Blaga suferea de anemie și bronșită cronică. Medicul recomandă în consecință 12 săptămâni de odihnă și tratament.

După scurgerea perioadei de convalescență, Blaga a solicitat, printr-o scrisoare trimisă la 1 aprilie 1922 conducerii M.A.S., punerea în disponibilitate, motivând că lucrările literare începute îl împiedicau să se prezinte la slujbă. Pe acest document, ministrul român de externe, Ion G. Duca, a pus rezoluția: „Se va pune în disponibilitate fără plata salariului”.

Prin decretul nr. 1739, din 7 aprilie 1922, Lucian Blaga a fost pus în disponibilitate la cerere. Acesta a fost începutul carierei sale diplomatice.

După un intermezzo de patru ani, la 4 august 1926, Blaga se adresa din nou conducerii M.A.S., solicitând numirea sa în postul de atașat de presă la München, în Germania. În cererea formulată, menționa că era de doi ani colaborator extern al ziarului Ministerului de Externe cehoslovac, „Pragen Presse”. Și de această dată conducerea M.A.S. al României a reacționat cu promptitudine. La 1 noiembrie Lucian Blaga era numit atașat de presă pe lângă Legația României din Varșovia. După ce se specifica că numirea era provizorie, se preciza că diplomatul era subordonat Direcției Presei și Propagandei din M.A.S. La 5 noiembrie Blaga se prezenta la Legație, luându-și postul în primire, având o „diurnă” lunară de 2500 lei.

La câteva zile după luarea în primire a postului, tânărul atașat de presă a început să trimită zilnic, la solicitarea Direcției Presei și Propagandei, un „Buletin al presei polone” în care informa centrala M.A.S. asupra prezenței României în paginile publicațiilor poloneze. În afară de acest lucru, s-a implicat în viața culturală poloneză cunoscând și împrietenindu-se ulterior cu personalități autohtone. Iată câteva exemple demonstrative: la 12 decembrie 1926, a luat parte în calitate de delegat al Ministerului Cultelor și Artelor la serbările prilejuite de comemorarea marelui compozitor Frédéric Chopin cu care prilej a ținut, în numele României, o cuvântare omagială apreciată într-un mod elogios de cei prezenți. Constatând absența în publicațiile poloneze a știrilor, articolelor și reportajelor despre România, Lucian Blaga s-a numărat printre fondatorii „Comitetului local al presei polono-române”, în cadrul căruia a activat consecvent, făcându-se cunoscut ziariștilor polonezi care-l vor sprijini ulterior în activitatea sa.

Pe linie de presă, Blaga nu s-a limitat numai la redactarea buletinului de presă ci a dat spre publicare, în ziarele poloneze, numeroase articole despre viața culturală românească. Astfel, dacă la 7 decembrie 1926 diplomatul român solicita colecția revistei „Kulturnachrichten aus Rumänien” apărută la „Fundatia Principele Carol”, în paginile căreia se aflau o seamă de note și informații care puteau fi plasate în presa poloneză de mare tiraj, la 19 ianuarie 1927 publica în cotidianul „Glos Prawdy Literacki” un articol despre *poezia românească, de la Octavian Gogu la Ion Barbu*, iar la 6 martie (1927), în același ziar dădea un grupaj de știri despre viața literară din România, având următorul conținut: critica românească și opera romancierilor polonezi Reymont și Zeromski, noul roman al scriitorului Liviu Rebreanu având drept temă răscola din 1907, înființarea Fundației Culturale „Regele Ferdinand” la Iași, comentariile din presa română despre *Istoria literaturii române* a lui Eugen Lovinescu. De asemenea, nu a ezitat să dea o replica usturătoare ziarului evreiesc din Polonia „Dziennik Warszawski” în paginile căruia a apărut la 4 ianuarie (1927) un articol calomniator de cea mai proastă factură despre România și poporul român. În articolul de răspuns, intitulat *Fanteziile urâte ale unui om lipsit de frumusețe*, Blaga a demonstrat ignoranța și reaua credință a autorului articolului calomniator.

Impresionat de asidua activitate a neobositului atașat de presă, directorul Direcției Presei și Propagandei, prof. univ. Alexandru Marcu, i-a solicitat acestuia, pe lângă darea de seamă zilnică asupra presei polone și două rapoarte lunare care să conțină impresiile lui cu privire la funcționarea serviciului de presă și propagandă, rugându-l în același timp să continue colaborarea cu ziarele poloneze și oferindu-se a-i pune cu promptitudine la dispoziție materialele informative solicitate.

Recompensându-l pentru activitatea sa diplomatică neobosită, regele Ferdinand i-a conferit lui Blaga, prin Decretul Regal nr. 1 789 din 4 iunie 1927, prestigioasa distincție Ordinul „Steaua României”, gradul de cavaler. Toamna anului 1927 aduce cu sine transferul atașatului de presă, începând cu 1 noiembrie, la Legația României din Praga. Mutarea este privită de Blaga cu optimism, după cum se observă în scrisoarea expediată din Varșovia, la 2 noiembrie, prietenului său Ion Breazu: „O noutate veselă: sînt transferat la Praga, deci aproape în inima Europei - și 18 ore (de fugă cu expresul) mai aproape de Paris.”

Într-adevăr, mutarea în orașul de pe malurile Vltavei a avut o influență favorabilă, dovedindu-se o binevenită schimbare de mediu. Acest fapt l-a subliniat și Blaga în scrisoarea către Emil Isac, căruia-i scria la sfârșitul lunii noiembrie: „Praga e cu mult mai bine decât Varșovia. Acolo eram deja foarte plictisit. Aici sper să mai răsuflu”. Din păcate, nu a apucat să se bucure prea mult de atmosfera pragheză deoarece, prin decizia nr. 1 625 din 10 ianuarie 1928, conducerea M.A.S. a dispus transferul său la Legația României din Belgrad, în același post, în locul lui Raul Anastasiu.

Considerându-se nedreptățit, Blaga s-a adresat la 17 ianuarie 1928 centralei M.A.S., solicitând detașarea sa la Berna. Cererea i-a fost deocamdată nesatisfăcătoare. În această situație diplomatul a cerut acordarea unui concediu medical, pentru o lună, începând cu 1 februarie, concediu pe care să-l petreacă în Cehoslovacia. Cererea i-a fost aprobată astfel încât, după un scurt răstimp petrecut în această țară pe care o îndrăgise foarte mult, Blaga a plecat, împreună cu soția sa, Cornelia, la o cunoscută stațiune balneoclimaterică și de tratament din Elveția, sanatoriul Gräfenberg. Ministerul Afacerilor Străine i-a prelungit concediul până la 1 aprilie (1928). În această perioadă, la 11 martie, ministrul român de externe, Nicolae Titulescu, adresându-se Legației României la Geneva pe lângă Societatea Națiunilor, a solicitat transferul neîntârziat al lui Lucian Blaga, de la Belgrad la Berna, începând cu 1 aprilie. În conformitate cu decizia nr. 18.380 din 14 aprilie 1928, de la 1 aprilie atașatul de presă Lucian Blaga era transferat de la Legația României la Belgrad la aceea din Berna.

Înainte de a-și lua postul în primire, Blaga va vizita „orașul lumină”, Paris, de care se va despărți cu o greutate sufletească lesne de înțeles. La 2 aprilie diplomatul va confirma centralei sosirea sa la post. În 1945, rememorând acest episod autobiografic într-o conferință ținută la Cluj, Blaga menționa:

„În primăvara anului 1928 s-a decis să fiu transferat de la Legația țării noastre din Praga la Legația din Berna. Eram pe atunci de-o bucată de vreme atașat de presă, o funcție destul de incertă, în marginea diplomației, care îngăduia un exercițiu dintre cele mai variate celui care o ocupa. Mi se împlinea cu această transferare unul din gândurile pline de ardore de care fusesem luat în stăpânire încă din copilărie.”

Sosirea lui Blaga în Elveția a coincis cu un moment politico-diplomatic de maximă importanță: semnarea la Paris, la 27 august, a Tratatului multilateral pentru renunțarea la război ca instrument de politică națională în relațiile mutuale dintre state (Pactul Briand - Kellog). La 4 septembrie România a aderat la acest document internațional fundamental. Activând timp de patru ani (1928-1932) la Legația României la Berna, în calitate de atașat, apoi, de la 1 ianuarie 1930, în aceea de secretar de presă, Blaga nu a scăpat prilejul de a-l cunoaște personal pe marele său binefăcător, titanul diplomației românești, Nicolae Titulescu. Întâlnirea Titulescu-Blaga este evocată de ultimul în aceeași conferință clujeană din anul 1945. „Titulescu era încă tot în pat. Înfățișarea era a unui bolnav, dar verva – a unui spirit răsfățat de-un întreg continent. Nu mi-a îngăduit aproape deloc să vorbesc ceea ce, dată fiind înclinarea mea invincibilă spre tăcere, mi-a convenit din cale afară. Omul din fața mea ardea ca o flacără pusă la încercări de adieri invizibile, *acesta era așadar Titulescu!* Avea o față de „asiat” fără vârstă, cu unele trăsături de copil, dar cu luciri de nedescris în ochi, unde se adună toată viața. După câteva întrebări și răspunsuri de rigoare, el a prins să-mi vorbească despre procesul optanților. Intra în domeniul său cu cea sigură mișcare a mișcărilor pe care și-o dă o artă secretă... Și a început să argumenteze ridicând, cu minunată ușurință, blocuri ciclopice în fața mea... Prin energia și subtilitatea acestui joc dialectic, prin vioiciunea acestei încrucișări de spade cu un adversar care pentru el era întotdeauna prezent, Titulescu îmi făcea impresia unei ființe de alt ordin decât cel uman ... *Da, Titulescu este cea mai strălucită inteligență ce am întâlnit-o în viață*”.

Blaga și-a luat așadar postul în primire, continuând să trimită Direcției Presei și Propagandei din M.A.S., al cărei director era în acea vreme o altă personalitate marcantă a diplomației române, Eugen Flotiti, rapoarte zilnice și săptămânale asupra conținutului principalelor ziare elvețiene. Acestea reflectau pe larg atât evenimentele internaționale dintr-o perioadă tumultuoasă. criza economică de supraproducție din perioada 1929-1933, problema plății de către Germania aliaților a reparațiilor de război, relațiile politico-economice ale statelor capitaliste cu Rusia Sovietică dar și situația din România, criza dinastică sau politica externă promovată de Nicolae Titulescu.

Activitatea sa în scopul propagării valorilor culturii române nu s-a limitat – la fel ca și la Varșovia și Praga – la dimensiunea strict diplomatică. Șederea în Elveția i-a oferit prilejul să intre în contact cu scriitorii, literați și oameni de cultură elvețieni precum Hugo Marti, președinte al Pen Club-ului din Berna și autorul volumului *Intermezzo românesc* tradus în limba română chiar de Blaga, și Hermann Hausewirth, împreună cu care Blaga a alcătuit o *Antologie de poezie populară românească* în limba germană. Neobositul diplomat și om de cultură român nu s-a oprit aici. În

vederea revigorării propagandei culturale românești, a înlesnit turneul la Berna, Viena și Berlin a artistei dramatice Thea Maria Lenz, care a recitat în limba germană poezie populară dar și cultă românească, din creația lui: Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Vinea, Nichifor Crainic, Adrian Maniu, Ion Barbu. S-a implicat în proiectul prezentării operei *Năpasta* de Sabin Drăgoi, după drama omonimă a lui I.L. Caragiale, pe scena Teatrului Orășenesc din Berna. A organizat conferința despre România a dr.-ului Jaberg, profesor de romanistică la Universitatea din Berna, conferință susținută la Pen Club-ul din același oraș, la 10 martie 1930, în urma unei excursii întreprinse de intelectualul elvețian în țara noastră. A participat, în cursul lunii mai 1930, la adunarea anuală a scriitorilor elvețieni, desfășurată în orașul Thun, cu care prilej a cunoscut scriitori și redactori literari de la diferite ziare, cu care a avut convorbiri despre literatura, arta și spiritualitatea românească. În sfârșit, un rol esențial l-a avut Blaga în organizarea și desfășurarea, la Zürich, a unei serate radiofonice, închinată României, la 10 aprilie 1930. Programul acestei manifestări a cuprins conferința profesorului R. Kirchgraber despre România - ale cărei părți de istorie și literatură română au fost scrise de Lucian Blaga - audierea unor compoziții de Sabin Drăgoi și citirea în limba germană a nuvelei caragealiene *O făclie de Paști* și a unui fragment din opera lui Liviu Rebreanu.

Intelectualitatea elvețiană, realizând că are în diplomatul român un interlocutor pe măsura ei, i-a conferit în gesturi de caldă prețuire și vie spiritualitate valoarea sa reală. Astfel, la 26 octombrie 1928, într-una din ședințele sus-menționatului Pen Club din Berna, Hugo Marti a conferențiat despre drama *Meșterul Manole*. Conferinței i-a urmat lectura actelor II și V din piesă, făcută de actori ai Teatrului Comunal din capitala Elveției. În încheiere, profesorul de Limbă și Literatură Germană Singer, de la Universitatea din Berna, l-a felicitat pe autor, pentru „această admirabilă și impresionantă dramă românească”. Reprezentarea acestei piese, în toamna anului 1929, pe scena Teatrului Orășenesc din Berna, după ce cu câteva luni în urmă avusese loc premiera ei la Teatrul Național din București, i-a adus lui Blaga binemeritata consacrare în viața culturală elvețiană.

Anul 1930 se dovedește a fi benefic pentru Blaga. În plan literar văd lumina tiparului piesa *Cruciada copiilor*, eseu *Daimonion* și prima parte a volumului filozofic *Eonul dogmatic*. În planul vieții de familie se naște unica sa fiică, Ana Dorica (Dorli).

Referindu-ne în continuare la activitatea pe linie de presă desfășurată de Blaga la Legația României din Berna, merită să ne oprim asupra raportului expediat de el lui Eugen Filotti, la 17 februarie 1930, referitor la anularea efectelor propagandei străine, ostile României și la organizarea, în acest scop, a unei eficace și eficiente contrapropagande române în străinătate, executată de diplomați de profesie, patrioți convingși.

În raportul în cauză Blaga arată că, în perioada în care fusese atașat de presă la Varșovia și Praga, publicase în principalele ziare și reviste de mare tiraj articole și informații despre țara noastră. Operațiunea a fost simplă deoarece Polonia și Cehoslovacia erau țări amice României. Situația se prezenta însă cu totul altfel în țări „dușmănoase”, „indiferente”, sau „rezervate”. Deși nu situează Elveția în nici una din cele trei rubrici, lăsând conducerea Direcției Presei și Propagandei să facă acest lucru, autorul documentului menționează că, la fel ca în cele două țări precedente, a încercat să plaseze articole și știri în presa elvețiană dar nu a avut nici pe departe succesul înregistrat la Varșovia și Praga. Marile cotidiane elvețiene, cum ar fi „Bund”, „Neue Zürcher Zeitung”, „National-Zeitung” i-au trimis o mare parte din articole înapoi, nerezitând decât un număr foarte mic deoarece sus-numitele publicații aveau proprii lor corespondenți de presă în România și acordau ca atare prioritate articolelor lor decât acelorale ale atașatului român de presă din Berna.

Referitor la contrapropaganda românească, Blaga sublinia că presa elvețiană era oricând gata să publice articole-replică. El însuși de altfel a furnizat astfel de articole ziarelor „Neue Zürcher Zeitung”, „Vaterland”, „La Suisse” prin care punea la punct unele știri false sau tendențioase despre România. În concepția diplomatului român, *contrapropaganda trebuie să fie principala îndatorire a atașatului de presă*. Din păcate însă, acesta nu are la dispoziție informațiile și timpul fizic necesar pentru a da la timp replicile cuvenite. În consecință, el propunea, cu multă clarviziune, crearea, în cadrul Direcției Presei și Propagandei, a unei secții de „*contrapropagandă pe cale ziaristică*”, alcătuită din câțiva redactori, care să se ocupe exclusiv de „articole-răspunsuri”, replică la articolele tendențioase apărute în presa străină. Această secție ar colabora constant cu atașatul de presă care i-ar

trimite articolele dușmănoase urmând să primească în scurt timp, de la ea, articole-răspuns. Mecanismul s-ar putea dovedi prompt și eficient, cu condiția ca executanții să fie incontestabili profesioniști în materie.

În toamna anului 1931 a participat la Sesiunea Ligii Națiunilor, după propria-i afirmație „vreo opt zile, în două rânduri”, prilej cu care a intrat în contact cu numeroși diplomați și gazetari.

La 5 septembrie 1932, o telegramă expediată din centrala M.A.S., semnată de Eugen Filotti, director al Direcției Presei și Propagandei, și contrasemnată de Viorel Virgil Tilea, Subsecretar de Stat, pe adresa Legației României la Berna, îl încunoștința pe Trimisul Extraordinar și Ministrul Plenipotențiar al României în capitala Elveției, Mihai Boerescu, că, în conformitate cu cererea de la 2 septembrie a secretarului de presă Lucian Blaga, acesta era transferat, începând cu data de 1 noiembrie (1932), la Legația României de la Viena.

Perioada vieneză (1 noiembrie 1932 – 1 februarie 1937) este extrem de fecundă pentru cei patru Blaga: filozoful, poetul, dramaturgul și diplomatul. În martie 1933 văd lumina tiparului, la Sibiu, *Cunoașterea luciferică* (al doilea volum al *Trilogiei cunoașterii*) și cartea de poeme *La cumpăna apelor* iar în anul următor, 1934, apar *Cenzura transcendentă* și drama *Avram Iancu*. În martie 1934, la Teatrul din Lvov i se pune în scenă *Meșterul Manole*, reprezentație care s-a bucurat de un mare succes iar la 14 septembrie 1935 are loc, la Teatrul Național din București, premiera piesei *Avram Iancu*, în regia lui Ion Șahighian.

După cum afirmam anterior, perioada vieneză a fost pentru Blaga fructuoasă și din punctul de vedere al carierei diplomatice. Prin Decretul Regal nr. 1422 din 11 mai 1933 a fost avansat la gradul diplomatic de consilier de presă. În această calitate a continuat cu consecvență și asiduitate activitatea de redactare a rapoartelor săptămânale conținând grupaje de știri selectate din principalele ziare austriece. Perioada activității sale diplomatice în capitala fostului imperiu al Mariei Tereza și Iosif al II-lea s-a dovedit a fi, în planul relațiilor internaționale, extrem de tumultuoasă, cuprinzând evenimente importante la care consilierul de presă român s-a dovedit a fi extrem de receptiv: 30 ianuarie 1933 – instaurarea dictaturii naziste în Germania prin numirea lui Adolf Hitler în funcția de cancelar; 27 martie 1933 – retragerea Japoniei din Liga Națiunilor; 14 octombrie 1933 – părăsirea Ligii Națiunilor de către Germania; 9 februarie 1934 – semnarea la Atena a Pactului Înțelegerii Balcanice între ministrii de externe ai României, Iugoslaviei, Greciei și Turciei; 1935-1936 – agresiunea Italiei împotriva Etiopiei; 1936-1939 – războiul civil din Spania; 7 martie 1936 – ocuparea de către armata germană a zonei demilitarizate renane, act prin care Germania nazistă încălca în mod flagrant Tratatul de la Locarno, referitor la granița vestică a acestui stat; octombrie-noiembrie 1936 – constituirea Axei Roma-Berlin-Tokyo.

Nici Austria unde s-a aflat Blaga nu a fost scutită, în acest răstimp, de convulsii și lupte interne între: partida prohabzburgică care urmărea instaurarea monarhiei, militarii care dețineau un rol preponderent în aparatul politico-administrativ și de stat, naștii care își făceau simțită tot mai des prezența prin manifestări specifice de stradă, soldate cu tulburarea liniștei publice, terorizarea locuitorilor, mergând până la asasinat politic, una din victimele lor fiind însuși cancelarul Dollfuss, ucis la 25 iulie 1934, și în sfârșit, comuniștii. Oricum, orientarea acestei țări spre Germania nazistă, cel puțin teoretic, devenise limpede, linia politică a noului cancelar, Kurt Schuschnigg, fiind clar de extrema dreaptă, așa după cum au ilustrat-o ultimele acte ale acestui guvern: introducerea serviciului militar obligatoriu (1 aprilie 1936); tratatul austro-german (11 iulie 1936); întrevăderea Schuschnigg-Mussolini la Veneția (23 aprilie 1937).

La începutul anului 1937, prin Hotărârea ministerială nr. 639 din 4 ianuarie, Lucian Blaga urma a fi transferat, începând cu 1 februarie (1937), în postul de consilier de presă, la Legația României la Berna. Începea al II-lea sejur elvețian care avea să fie ceva mai scurt decât primul, el luând sfârșit după numai un an, la 8 ianuarie 1938. O perioadă într-adevăr scurtă dar prolifică în realizări. După propria-i mărturisire, timpul îi era împărțit între „diplomație și dracul creației”. Nutrind speranța unei catedre universitare, de preferință la Cluj, oraș pe care Blaga l-a iubit foarte mult, a expediat în februarie 1937 un „curriculum vitae” către Senatul Universității din acest oraș. Deși aici prietenul său, profesorul univ. Sextil Pușcariu, făcea eforturi vădite pentru înființarea unei catedre speciale, de „Filozofia culturii”, destinată lui Blaga, lucrurile tărăgănau. În planul creației

literare, la finele anului 1937 vede lumina tiparului la București a treia parte a *Trilogiei culturii*, volumul *Geneza metaforei și sensul culturii*.

Un eveniment important din viața sa dar și din viața culturală a României l-a reprezentat în această perioadă primirea lui Lucian Blaga în rândul membrilor Academiei Române. La 5 iunie 1937, într-o atmosferă solemnă, sub cupola înaltului for a rostit Blaga discursul de recepție, *Elogiul satului românesc*. I-a răspuns într-o manieră elogioasă filozoful Ion Petrovici: „Iubite Blaga – îi scria la 15 iunie Oskar Walter Cisek – primește, te rog, din parte-mi cele mai calde urări cu prilejul intrării tale sub cupola Academiei Române. Ești mândria și fala generației noastre, iar Academia se poate socoti fericită că printre atâția pseudo-muritori se găsește și un creator care merită pe drept numele de nemuritor.”

A doua misiune diplomatică în Elveția ia așadar sfârșit la începutul anului 1938, când printr-o nouă Hotărâre ministerială, din 8 ianuarie (1938), Blaga este rechemat în centrul M.A.S. fiind numit în funcția de Subsecretar de Stat și având în competență rezolvarea întregii corespondențe referitoare la serviciile acestui departament. Despre motivația acestui act, precum și despre identitatea autorilor lui, regele Carol al II-lea, primul ministru Octavian Goga și ministrul de externe Istrate Micescu ne va vorbi un martor extrem de autorizat și cunoscător în materie de diplomație și politică externă, același diplomat de carieră Corneliu Blaga care îi declara lui I. Opreșan, în cursul sus-menționatului interviu, următoarele: „Și atunci regele l-a propus pe Lucian Blaga. De ce? Fiindcă Lucian Blaga era un om măsurat. În plus, avea contingente cu Ministerul de Externe iar Carol al II-lea îl prețuia. Lucian Blaga s-a văzut în situația că nu-l putea refuza nici pe Goga, după cum nu-l putea refuza nici pe rege.” Corneliu a fost în această perioadă director și șef de cabinet al proaspătului Subsecretar de Stat. Despre activitatea vârului său, ne destăinuie în continuare: „Șef al Departamentului era Istrate Micescu, care se afla, mai tot timpul la Geneva, la Liga Națiunilor. Pentru Lucian Blaga subsecretariatul de la Externe a fost o pacoste. La un moment dat a trebuit să le facă pe toate fiindcă Istrate Micescu a stat la Geneva, mai tot timpul, și tot ministerul a rămas pe capul lui Lucian. Cât a stat Micescu în țară, l-a delegat pe Lucian să se ocupe de problemele culturale, să primească plenipotențiarilor străini, să primească presa și să coordoneze secția consulară. În lipsa lui Micescu, Lucian Blaga a trebuit să le facă pe toate. Venea la minister la 8, pleca la 13, se întorcea pe la 16-17 și pe urmă pleca când termina de rezolvat toate chestiunile. Plus că el nu avea o casă. Locuia la hotelul vechi „Splendid” – care era vis-à-vis de Athénée Palace – într-o singură cameră.”

În ciuda continuei solicitări nervoase la care îl supunea responsabilitatea asumată în M.A.S., a găsit timpul necesar să se dedice în continuare scrisului. Conform declarațiilor lui Corneliu Blaga: „Fizic era acaparat. Nu însă și spiritual. Pe masa lui de lucru de la hotelul „Splendid” am văzut foi de hârtie acoperite cu scris. Nici o poezie însă. Numai filozofie.”

Nu trebuie așadar să ne surprindă atitudinea lui Blaga în ziua căderii „guvernului de 44 de zile Goga – Cuza” – 10 februarie 1938 – fapt care atrăgea după sine sfârșitul atribuțiilor de Subsecretar de Stat în Ministerul de Externe, atitudine descrisă de același martor imparțial, Corneliu Blaga: „Într-o dimineață, pe data de 10 februarie cred, Lucian a întârziat la Minister (el care era așa de punctual!). A venit pe la 11, a deschis ușa de la biroul meu și mi-a făcut semn să vin la el în birou. Mi-a spus așa, textual „Guvernul a căzut! Am scăpat! Uf, am scăpat!”. Și-a strâns repede hârtiile, a deschis casa de bani, mi-a dat în primire dosarele care urmau să fie rezolvate, s-a dus în camera mea, și-a luat la revedere de la secretară, de la Florica Spirescu, s-a dus sus, la Cretzianu, la Direcția Politică, a făcut același lucru pe la diferite direcții și a plecat din Ministerul de Externe, anonim, cum intrase, cu modestia lui.”

Și totuși, oficial, Lucian Blaga nu a plecat atunci din M.A.S. al României. Avea să mai rămână în diplomație încă un an, pentru a deține cea mai înaltă și mai importantă funcție din cariera sa: aceea de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Lisabona. Prin Decretul Regal nr. 1170 din 11 martie 1938, Lucian Blaga a fost numit începând cu 1 aprilie (1938) Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României în capitala Portugaliei, înlocuindu-l în acest post diplomatic pe Alexandru Duiliu Zamfirescu. La 12 aprilie, ministrul României în capitala portugheză își lua în primire postul iar la 18 mai își prezenta scrisorile de acreditare.

Primele contacte cu lumea portugheză și cu orașul scăldat de apele fluviului Tajo sunt relevante în cele două scrisori, din 14 și 28 aprilie 1938, expediate lui Ion Breazu și Bazil Munteanu. Redăm două fragmente din fiecare, în ordine cronologică:

„14 aprilie 1938

Dragă Breazu,

Te salut acu' chiar din Lisabona!

E necrezut de frumos pe aici. Peisajul o minune, orașul fără pretenții, dar neîntrecut. Rasa cam pestriță. Limba plină de fragmente românești, încât vrând nevrând trebuie să crezi că împăratul Traian a fost «iberic»”

„28 aprilie 1938

Stăm de două zile în acest hotel de la Estoril („Palacio-Hotel”) lângă Lisabona și la Ocean. E în adevăr o minune. În această localitate sper să găsim și o casă pentru Legație.”

Perioada petrecută de Blaga în calitate de ministru al României în Portugalia (1 aprilie 1938 – 1 aprilie 1939), deși scurtă, a fost, ca și cele precedente, extrem de agitată și plină de evenimente care, fiecare luat în parte, putea constitui scânteia care să aprindă un nou război mondial.

La 18 mai (1938), în cadrul unei ceremonii solemne, noul ministru al României la Lisabona, Lucian Blaga, și-a prezentat scrisorile de acreditare generalului Oscar Carmona, Președintele Republicii Portugheze, și scrisoarea de rechemare a predecesorului său, Alexandru Duiliu Zamfirescu, în prezența primului ministru și ministrul afacerilor externe, dr. Antonio Oliveira Salazar. A urmat ceremonia depunerii unor coroane de flori la Monumentul Eroilor de pe Bulevardul Libertății, în prezența reprezentanților Ministerului de Război al Portugaliei.

Despre raporturile dintre Blaga și Salazar precum și despre impresia produsă de premierul și șeful diplomației portugheze diplomatului român, aflăm din adresa nr. 573 din 29 iunie 1938, în care este relatat dineul oferit de Salazar, la 27 iunie (1938), șefilor misiunilor diplomatice acreditați la Lisabona. Dineul a fost oferit într-un cadru deosebit, sub cerul liber, în incinta castelului medieval de la Almurol, fostă reședință a Ordinului Templierilor. În discursul de salut rostit cu acest prilej, demnitarul portughez a evidențiat tradiția creștină a țării sale. Discursul de mulțumire a fost ținut de nunții apostolic. Deși șefii celorlalte misiuni se plâneau că până în acel moment nu fuseseră primiți în audiență de Salazar, Blaga a ținut să arate că, personal, avusese în trei rânduri ocazia să-l întâlnească și să stea de vorbă cu el, redându-ne următorul portret al dictatorului portughez: „...Și am avut impresia că nici indiferența și nici lipsa de curtoazie nu sunt cauza acestei atitudini față de corpul diplomatic, ci exclusiv multiplele sale ocupații, interesele și pasiunile sale aplicate spre lucruri esențiale și oarecare sfială de care acest excepțional spirit suferă în raport cu anumiți oameni. Stilul său, felul său de a se comporta, nu seamănă decât foarte puțin cu al altor dictatori, fiindcă mai întâi el este un dictator fără voce, și al doilea fiindcă stilul său e un stil al spiritului; autoritatea lui excepțională se întemeiază pe forța morală, pe puterea de muncă, pe priceperea sa în chestiuni financiare și economice. Nu cred că s-ar putea spune că ar fi un om de vastă cultură. El are o cultură redusă la esențial, cristalizată în cadrul doctrinei catolice. Dar el cunoaște așa de aproape neajunsurile și nevoile reale ale țării, încât nu ține deloc să facă ideologie, nici măcar catolică”.

La 12 mai 1938, ministrul român făcea cunoscut centralei M.A.S. faptul că în urmă cu o zi guvernul portughez recunoscuse guvernul generalului Franco drept guvern legal al Spaniei. După o lună de zile, la 21 iunie, precizând că ambasadorul Spaniei naționaliste își prezentase deja scrisorile de acreditare, Blaga solicita instrucțiuni centralei cum trebuia să procedeze deoarece reprezentantul oficial al guvernului Franco își exprimase deja dorința de a avea raporturi oficiale cu el. Conducerea M.A.S. l-a sfătuit să adopte o atitudine similară cu aceea a ambasadorului britanic. La rândul său, guvernul Salazar a acreditat un agent special la Salamanca.

Un aspect asupra căruia Blaga a stăruit destul de mult în rapoartele trimise centralei M.A.S., a fost atitudinea oficialităților de la Lisabona față de criza cehoslovacă și conferința de la Munchen din

toamna anului 1938. În raportul nr. 765 din 3 septembrie 1938, ministrul român arăta că în Portugalia evoluția evenimentelor era urmărită „cu mult interes, cu încordare, dar oarecum distant”, această țară nesimțindu-se „pentru moment atinsă”. În cazul declanșării unui război ea va rămâne neutră – cel puțin la început – accentuând legăturile cu Marea Britanie.

„Cehoslovacia nu se bucură de simpatie în Portugalia – se precizează în încheierea raportului – dar acest lucru nu se arată. Presa portugheză reproduce doar evenimentele, informativ, fără însă a lua o atitudine. În dosul acestei rezerve bănuim un cuvânt de ordine.”

Din documentul nr. 805 din 15 septembrie 1938, aflăm că problema cehoslovacă a figurat pe agenda convorbirilor pe care ministrul român le-a avut la sediul Ministerului Afacerilor Străine al Portugaliei cu d-nii Sapayo, Secretar General și locțiitorul lui Oliveira Salazar – aflat în vacanță – și Antonio Ferro, Director General al Propagandei. Din discuțiile avute cu cei doi demnitari a reieșit atât încordarea cu care era urmărită problema cehoslovacă dar și încrederea că, într-un final, va fi găsită o cale pașnică de soluționare a crizei. „Nuanța optimistă – presupune în mod logic Blaga – se datorează probabil „distanței” ce separă această țară de Europa Centrală”. Cu toate acestea, în presa și în opinia publică portugheză, enervarea și tensiunea au crescut, din momentul în care Marea Britanie s-a angajat în mod categoric alături de Franța pentru menținerea integrității teritoriale a Cehoslovaciei. Acest lucru a creat o stare de profundă nemulțumire la Lisabona, considerându-se că acest gest ar putea avea grave repercursiuni în Peninsula Iberică. Cehoslovacia, considerată de presa și opinia publică portugheză „o anexă rusească”, nu se bucura de nici o simpatie iar în cazul declanșării unei noi conflagrații europene Portugalia ar fi fost obligată să meargă alături de Marea Britanie, cu toată neutralitatea exprimată inițial.

Șederea în Portugalia s-a dovedit fructuoasă în aceeași măsură pentru poetul și prof. univ. Lucian Blaga. Începând cu 1 octombrie 1938 diplomatul român a fost numit profesor universitar la Universitatea Daciei Superioare din Cluj, ținând lecția de deschidere a cursului de „Filozofia culturii” la 5 decembrie 1938. În noiembrie același an apare la București volumul de poezii *La curțile dorului*, cuprinzând numeroase poeme din care iradiază atmosfera lusitană, soarele iberic, culorile tari ale sudului precum: *Boare atlantică, Soare iberic, Aràbida, Asfințit marin, Coasta soarelui, Estoril, Unicornul și oceanul*.

Comentând apariția volumului de versuri, ziarul „România literară” scria: „...La Lisabona ne reprezintă poetul, dramaturgul și filozoful cel mai original, azi, al literaturii noastre, dl. Lucian Blaga – membru al Academiei Române.

Despre episodul portughez al carierei sale diplomatice însuși Blaga avea să ne lase câteva amintiri: „În anul 1938, și într-o parte a celui următor, mă găseam veghind pe coasta de vest a Peninsulei Iberice. Încă un anotimp și avea să izbucnească năprasnic cel de Al Doilea Război Mondial. Atmosfera încărcată de fulgere latente, ariditatea dezolantă a solului și un anume dor de țară mă chinuiau”.

Și acest episod avea să ia sfârșit după numai un an. La 30 martie 1939 i s-a anunțat sfârșitul misiunii sale la Lisabona începând cu 1 aprilie. În ultima telegramă expediată din capitala portugheză centralei M.A.S., la 6 aprilie 1939, Blaga menționa că a predat inventarul dlui Mihai Cămărășescu, secretar I al Legăției României, și că va părăsi chiar în acea zi Portugalia. Era un „Adio” spus acestei țări dar și activității diplomatice. Revenit în centrală, Blaga avea să fie, la scurtă vreme, trecut în disponibilitate. Cariera sa diplomatică luase sfârșit.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

COLOCVIUL: SAMOS DIN EPOCA BIZANTINĂ PÂNĂ ASTĂZI,

Samos, 28–30 aprilie 1995

În ultimele zile ale lunii aprilie 1995, insula Samos a găzduit colocviul de istorie locală *Samos din epoca bizantină până astăzi*. Desfășurată în cadrul luxuriant al micii localități Pithagorion – locul de naștere al matematicianului din antichitate – întâlnirea a prilejuit o trecere în revistă fructuoasă a cercetărilor pluridisciplinare consacrate spațiului samiot. Patronat de Ministerul Culturii Naționale și al Religiei și având drept organizatori Arhivele Naționale ale Greciei, pe cele din Samos și fundația locală „Nicolaus Dimitriou” colocviul a întrunit, fără discuție, toate atributele unei reușite reuniuni științifice. El a însemnat în același timp un adevărat maraton pentru participanți, deoarece în trei zile s-au ținut 58 de comunicări, urmate de discuții.

Tematica colocviului a fost astfel structurată: *Epoca bizantină* (moderator Alexis Sevastaki); *Turcocrăția* (moderator Iannis Iannopulo); *Epoca modernă*; *Populație și mobilitate demografică* (moderator Vasilis Panaiotopoulos); *Revolte, crize*; *Viața culturală, obiceiuri* (moderator Vasiliki Mutafi); *Cultura populară* (moderator Vangelis Demetriadis); *Instituții și ideologie* (moderator Tanasis Calafatis).

Comunicările din prima secțiune au adus în discuție dovezi arheologice, monumente creștine, prezentarea frescelor bizantine din Kalitheea. În cea de a doua s-a stăruit, deopotrivă, asupra vieții religioase, istoriei bisericii și a personalităților acesteia. Reconstituirea tramei stradale în localitățile insulei la 1700, după harta lui Petr Schneck, considerații despre depopularea Samosului ca și prezentarea unor documente turcești dintre anii 1581-1644 privitoare la viața semioților i-au întregit cuprinsul. Pentru epoca modernă, care coincide în parte cu ceea ce și noi numim ca atare pentru istoria românilor, comunicările s-au axat în primul rând pe aspecte economice: o fraudă fiscală la 1825, guvernarea lui Ioan Coletti, principalele ramuri de producție după rapoartele consulare engleze, băncile în economia locală (1880-1930) etc. La secția *Populație și mobilitate demografică* comunicările au urmărit mișcările fortuite de populații operate în 1821 și constituirea comunităților semiote în Asia Mică, Egipt sau Canada (Montreal). Mișcările sociale au fost circumscrise celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (răscoalele din perioada Principatului, foametea din 1854, pirateria, criza agrară). Secțiunile cele mai bogate și mai expresive ni s-au părut a fi cele consacrate vieții culturale, obiceiurilor și creației populare. De la anacronismul cultural grecesc în secolul al XX-lea (cazul insulei Samos) până la evoluția onomasticii în vremea turcilor (după arhivele mânăstirești) sau prezentarea mobilierului, a jucăriilor ori a limbii documentelor notariale din Samos – comunicările au generat discuții și comentarii interesante, sugerând totodată cercetări viitoare.

Ultima secție, *Instituții și ideologie*, de caracter oarecum eteroclit a cuprins în primul rând comunicări privind perioada Principatului. Aici și-a găsit locul și intervenția semnatarei acestei note (*A visit to the prince of Samos*), despre călătoria lui Iancu Bălăceanu de la Smirna până în Samos și popasul de trei zile la principele Ion Ghica, guvernatorul insulei. Alături de comunicarea colegului Florin Marinescu de la Centrul de studii neo-elenice din Atena despre *Ion Ghica, guvernator de Samos*, am încercat să readuc în actualitate personalitatea acestuia după impresiile culese de prietenul său printre fruntași insulei.

Din păcate acum în mentalitatea semioților – și nu numai a lor, ci a mai tuturor istoricilor greci – s-a produs o schimbare drastică. În locul principelui liberal, a ctitorului, a binefăcătorului care a croit drumuri, a ridicat edificii publice, a întemeiat școli cu limba de predare franceza și a curățat

insulele Sporade de piraiți – imagine care în 1971 era oferită cu generozitate descendenților săi aflați în vizită la Vathy (capitala insulei), azi Ion Ghica este perceput ca un tiran, omul turcilor, filoenglez incondițional și „dușman al poporului”. Și aceasta pentru că piraiții de odinioară, printr-o interpretare vădit stângistă, au devenit „eroi ai poporului”, „apărători ai naționalității” iar stârpirea lor e crimă împotriva poporului samiot. În speță e vorba mai ales de măcelarul Nicolaos Moro, pirat în orele libere, și pe care Ion Ghica, în ciuda promisiunii de cumințire, l-a spânzurat.

Se pare că momentul a fost prost ales pentru evocarea beiiului român de Samos. Bustul lui, care altădată domina holul primăriei din Vathy, a fost retras într-un colț, după o coloană. Directorul arhivelor locale s-a arătat puțin interesat de valorificarea bogatei sale arhive cu ajutorul cercetătorilor români. În sfârșit, mitropolitul de Samos și Icaria, a declarat la colocviu că interzice străinilor (citește: românilor) accesul în arhivele metropolitane pentru același subiect. Dacă mai adăugăm și afirmația unui arheolog că Ion Ghica a făcut săpături în insulă și apoi a transportat unele piese rezultate din escavații la București, se înțelege că ne va fi greu să readucem chipul marelui liberal la dimensiunile lui firești pentru lumea greacă. O oportunitate ar fi centenarul morții sale, prilej cu care ar putea fi invitați și cercetători greci preocupați de istoria insulei Samos în vremea Principatului.

Mica insatisfacție personală nu poate umbri reușita acestui colocviu. Gazdele îndatoritoare (organizator, doamna Matriona Ctistu), ambianța încântătoare din hotelul-sat *Doryssa Bay*, admirabilul recital de două ore al pianistului Aris Garufalis cu piese de Liszt și Chopin și mai ales nesfârșitele discuții cu colegii de breaslă pe teme abordate la colocviu ne-au dat un sentiment de satisfacție sufletească, reîmprospătându-ne imaginea minunatei Grecii insulare.

Georgeta Penelea-Filitti

SIMPOZIONUL NAȚIONAL „MUNCĂ, BANI, BĂNCI, CULTURĂ ȘI POLITICĂ (SECOLUL XVIII – 1995)” Oradea, 28–30 aprilie 1995

În zilele de 28–30 aprilie 1995 s-a desfășurat la Oradea cel de-al treilea simpozion național intitulat „Muncă, Bani, Bănci, Cultură și Politică (secolul XVIII – 1995)”, manifestare științifică de prestigiu organizată din doi în doi ani de Facultatea de Litere și Științe, Secția Istorie-Geografie, și Facultatea de Științe Economice și Juridice, Secția Științe Economice, din cadrul Universității din Oradea în colaborare cu Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Filiala Bihor.

La simpozion au participat înalți funcționari de stat și oficialități locale, cercetători, cadre didactice din învățământul universitar, muzeografi, arhiviști și chiar studenți aflați în pragul absolvirii studiilor, care au lăsat o frumoasă impresie, dovedind reale calități pentru cercetarea științifică.

Lucrările simpozionului, la care au fost susținute 50 de comunicări, s-au bucurat, de asemenea, de participarea unor oaspeți din Republica Moldova, precum și a domnișoarei Nada Latinovič, viceconsulul Republicii Federative Iugoslavia la Timișoara. Ele s-au desfășurat într-o ședință plenară de deschidere și în trei secțiuni, dintre care primele două au fost consacrate istoriei și evoluției instituțiilor bancare și a politicii monetare începând chiar din secolele XVI-XVII, iar ultima problemelor pe care le ridică sistemul bancar, politica valutară, gestiunea întreprinderilor etc. în etapa actuală, îndeosebi în contextul trecerii României și a altor țări foste comuniste de la economia centralizată la economia liberă de piață.

În ședința plenară au adresat cuvântul de salut participanților la simpozion: prof. univ. dr. ing. Teodor Maghiar, rectorul Universității Oradea, lector univ. ing. Ionel Ungur, prefectul județului Bihor, ec. dr. Gheorghe Tăutu, viceprimarul municipiului Oradea, ec. Andrei Vonea, directorul Băncii Agricole, Sucursala Județeană Bihor. Au participat de asemenea ec. Ștefan Seremi, președintele Consiliului Județean Bihor, ing. Augustin Dudaș, viceprefectul județului Bihor, prof. univ. dr. Nicolae Josan, secretarul științific al Universității din Oradea, prof. univ. dr. Teodor Jurcuț, decanul Facultății de Litere și Științe, și prof. univ. dr. Gheorghe Măhăra, decanul Facultății de

Științe Economice și Juridice de la aceeași universitate. În cadrul ședinței de deschidere au susținut comunicări d-ra Nada Latinovič, *Politică și relații economice*; prof. univ. dr. Vasile Bozga, șeful Catedrei de Istorie Economică de la A.S.E. București, și dr. Alexandru Porțeanu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga” – București, *Procesul de constituire a sistemului bancar în România până la primul război mondial*; prof. univ. dr. Anatol Caraganciu, prorectorul Academiei de Studii Economice de la Chișinău, care a vorbit despre *Politica monetară în Republica Moldova. Impactul ei asupra echilibrului macroeconomic*; prof. univ. dr. Gheorghe Popescu de la Facultatea de Științe Economice Cluj-Napoca, *Curtea de conturi – sistem instituțional al economiei de schimb*, și dr. Aurel Ardelean, conf. univ. la Facultatea de Medicină a Universității din Oradea, care a analizat problema *Managementului mediului*, văzut ca un act financiar și de cultură.

După ședința inaugurală, în cadrul lucrărilor primelor două secții, comunicările prezentate au abordat o diversitate de teme. Unele dintre ele au avut ca obiect prezentarea unor fonduri documentare create de bănci și alte instituții de credit în decursul timpului, fonduri existente în depozitele arhivelor centrale și locale, sau a unor documente inedite privind înființarea și activitatea acestora. Astfel de comunicări au fost susținute de arhiviști: Adrian Adamache, *Fondul documentar al Băncii Marmorosch Blank (sfârșitul secolului al al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)* și Lidia Brâncănu, *Informații referitoare la fondurile bancare aflate în cadrul Arhivelor Statului București (1919-1940)*, ambii de la Direcția Generală a Arhivelor Statului – București; Elisabeta Marin, *Arhivele Statului Brașov, Fondurile bancare de la Filiala Arhivelor Statului din Brașov (1835-1948). Importanță și semnificații*; Gheorghe I. Radu, *Arhivele Statului Neamț, Valoarea documentară a fondurilor bancare păstrate în arhivele nemțene (1898-1948)*; Vasile Pop-Luca, *Arhivele Statului Iași, Documente privind tentativa înființării Băncii Naționale Moldova – 1852* și Dorin Goția, *Arhivele Statului Sibiu, Documente inedite din activitatea economică a Astrei*. Comunicările respective au pus în evidență faptul că în arhive există un bogat material documentar referitor la instituțiile de credit, fără cunoașterea și cercetarea căruia o istorie serioasă a dezvoltării noastre economice și financiare nu este posibilă.

Alte comunicări s-au axat pe relevarea unor aspecte mai puțin cunoscute din trecutul băncilor românești, punându-se accentul pe rolul lor în dezvoltarea economică a unor regiuni, în ridicarea satului românesc și a țărănimii, în emanciparea românilor din teritoriile aflate până la 1918 sub stăpânire străină, precum și pe contribuția acestora la subvenționarea unor acte de cultură. Menționăm în această privință comunicările prezentate de: dr. Valeriu Stan, Institutul de istorie „N. Iorga” – București și Margareta Stan, Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Inițiative de creare a unei bănci Naționale în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*; Lucian Dronca, student la Facultatea de Istorie-Filosofie Cluj-Napoca, *Înființarea și consolidarea băncii „Victoria” din Arad (1887-1900)*; Virgiliu E. Teodorescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului – București, *Contribuția băncilor la realizarea monumentelor de for public – trecut și perspective (mijlocul secolului al XIX-lea – secolul al XX-lea)*; Mircea Stoia, Arhivele Statului Sibiu, *Rolul creditelor acordate de Banca „Albina” în dezvoltarea vieții social-economice a locuitorilor din Ocna Sibiului la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*; Luminița Bărbulescu-Wallner, Muzeul de istorie Lugoj, *Societăți bancare din Lugoj la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*; Ioana Burlacu, Asociația arhiviștilor și prietenilor istoriei – București, *Băncile populare și rolul lor în ridicarea satului românesc la începutul secolului al XX-lea*; Cristina Dinu de la aceeași asociație, *Casa Rurală – importantă instituție de credit sătesc (începutul secolului al XX-lea)*; Maria Ioniță, Muzeul Național de Istorie a României – București, *Un exemplu de mecenat la începutul secolului al XX-lea. Premiul „Hagi Theodoraky”*; Monica Cincu, Arhivele Statului Brașov, *Casa Generală de Economii (Sparkassa) din Brașov – 160 de ani de la înființare (1835-1948)*; Alexandru Duță, Arhivele Statului Galați, *Băncile populare din județele Covurlui și Tecuci*; Iudita Călușer, Muzeul Țării Crișurilor – Oradea, *Repere privind Filiala Tincă a Băncii „Bihoreana” din Oradea (1904-1934)*; Angela Pop, Arhivele Statului Constanța, *Banca Federală „Dobrogea” din Ostrov (1913-1926), județul Constanța*; Doru E. Goron, Arhivele Statului Zalău, *Proiectul înființării unei bănci românești a Sălajului (1922-1924)*; Viorica Solomon, Arhivele Statului Galați, *Aspecte din activitatea Băncii Românești, S.A. Sucursala Galați (1931-1948)*; dr. Cornel Grad, Muzeul de Istorie și artă Zalău, *Situația băncilor românești din nord-vestul Transilvaniei în anii 1938-1944*.

Nu au fost neglijate nici alte aspecte legate de tematica atât de variată și generoasă a simpozionului, cum ar fi, de exemplu, relațiile comerciale ale unor negustori străini cu țările române, politica monetară în diverse perioade, activitatea unor întemeietori sau conducători de bănci, ca și modul în care unii dintre cei mai de seamă economiști români din perioada interbelică au conceput rolul instituțiilor de credit, al monedei și al finanțelor publice. Astfel, dr. I. C. Dima, Mariana Man, Maria Ciurea și C. Marciuc, de la Facultatea de Științe, Universitatea Tehnică Petroșani, au relevat *Contribuția negustorilor chiproviceni la dezvoltarea economiei Țării Românești în secolele XVII-XIX*, în timp ce dr. Miodrag Milin, de la Institutul de cercetări socio-umane Timișoara, pe baza unor rapoarte trimise Departamentului de Stat de către consulii americani de la Galați, a pus în evidență unele aspecte privind *Începuturile raporturilor economice și politice româno-americane* în primii ani ai domniei lui Al. I. Cuza. Un interes deosebit au stârnit și comunicările susținute de Ana Maria Velter, *Politica monetară a principatului Transilvaniei în secolele XVI-XVII*; Ioan Negru, Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, *Visarion Roman – om de cultură, ctitor al primei bănci românești din Transilvania: „Albina” din Sibiu*; dr. Alexandru Roz, de la aceeași universitate, *Nicolae Oncu – directorul Băncii „Victoria” din Arad*; Radu Ardelean, Institutul de cercetări socio-umane Timișoara, *Problema bancară românească în presa bănățeană la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*; dr. Mihai Drecin, Facultatea de Litere și Științe, Universitatea Oradea, *Ultimii ani de viață ai lui Partenie Cosma – director executiv al Băncii „Albina” din Sibiu*; Gheorghe Luțac, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, *Rolul creditului în reorganizarea economiei românești în perioada interbelică*; Mihai Apan, Arhivele Statului Oradea, *Situația băncilor maghiare în contextul politicii financiare a statului român între 1919-1922*; Mircea Baron, Universitatea Tehnică Petroșani, *Rolul capitalului românesc în procesul de „naționalizare” a societăților carbonifere din Valea Jiului după primul război mondial*; dr. Maria Mureșan, Academia de Studii Economice – București, *Legea comerțului de bancă din mai 1934. Conținut și semnificație* și dr. Tader Ionescu, Facultatea de Științe Economice Cluj-Napoca, *Victor Slăvescu despre capitalul străin în România*.

Comunicări interesante s-au prezentat și la secțiunea a III-a, consacrată problemelor de economie financiară actuală. Fără a avea nostalgia vechiului sistem financiar de sorginte comunistă, comunicările susținute la această secțiune, ca și discuțiile mai „aprinse” care le-au urmat, au evidențiat totuși o serie de dificultăți și neajunsuri provocate de bănci în actuala perioadă de tranziție, favorizate atât de vidul legislativ existent încă în această privință cât și de o prost înțeleasă politică financiară (de exemplu acordarea de credite cu dobânzi foarte ridicate), care în loc să favorizeze tranziția spre economia de piață, ridică piedici în calea acestui proces. Am remarcat prezența cu comunicări la această secțiune a unor cadre didactice și cercetători din Republica Moldova, precum și abordarea unor probleme cu o deschidere mai amplă, care au depășit cadrul îngust al economiei naționale. Au susținut comunicări la secțiunea a III-a: I. Cucu, M. Ungureanu, I. Scăunașu, Alina Stoica, Universitatea Tehnică Petroșani, *Informatizarea activității de marketing*; Ioan Molnar, Facultatea de Științe Economice și Juridice, Universitatea din Oradea, *Necesități instituționale în economia de tranziție*; dr. I. C. Dima, M. Ungureanu, G. Polmolea, V. Ciurea, Universitatea Tehnică Petroșani, *Gestiunea întreprinderilor în economia de piață*; dr. I. C. Dima, I. Răscolean, D. Corobea, aceeași Universitate, *Managementul pieței*; dr. I. C. Dima, G. Pomolea, I. Răscolean, G. Kelemen, ibidem, *Managementul produsului*; Alina Bădulescu, Facultatea de Științe Economice și Juridice, Universitatea din Oradea, *Instituții financiare în serviciul întreprinderilor*; Vadim Russu, Academia de Studii Economice – Chișinău, *Rolul băncilor comerciale în asigurarea procesului investițional*; Mariana Man, Ana Gheorghe, Maria Ciurea, Isabela Coman, Universitatea Tehnică Petroșani, *Utilizarea rezervelor obligatorii în politica monetară a B.N.R.*; dr. Aurel Caranicolov, Academia de Studii Economice – Chișinău, *Căile de dezvoltare a sistemului bancar al Republicii Moldova*; dr. Valentina Fetiniuc, de la aceeași Academie, *Corelarea între politica valutară și balanța de plăți a Republicii Moldova*; Elena M. Porumb, Facultatea de Științe Economice și Juridice, Universitatea din Oradea, *Strategii financiare utilizate în dezvoltarea regională în Europa*; Sorin Burnete, Universitatea din Sibiu, *Uniunea Europeană – sistem monetar unic în anul 2000?*

Prin numărul mare de comunicări prezentate, audiate cu interes de participanți, ca și prin schimbul de idei prilejuit de discuțiile ce au urmat, simpozionul a reprezentat o reușită manifestare

științifică. Am sugera totuși organizatorilor ca, pe viitor, să aibă în vedere posibilitatea ca cele mai importante comunicări ce vor fi prezentate să fie adunate într-un volum. Altfel, multe din contribuțiile inedite privind istoricul instituțiilor bancare ca și soluțiile și sugestiile propuse pentru reglementarea unor chestiuni de economie financiară actuală vor rămâne inevitabil limitate, ca și până acum, la cadrul îngust al unor discuții între specialiști.

Cu prilejul simpozionului, cu sprijinul Muzeului Național de Istorie al României, a avut loc la Muzeul Militar Național – Filiala Oradea vernisarea expoziției „Sistemul monetar al României (1877–1966)”, iar Ana Maria Velter, cercetător numismat la Muzeul Național de Istorie din București, a lansat lucrarea *Catalogul monedelor Principatului Transilvaniei din colecția ing. Constantin Orghidan*.

O excursie organizată la Peștera Urșilor și la Stâna de Vale din Munții Apuseni a încheiat în chip fericit lucrările acestei importante manifestări științifice.

Valeriu Stan

MANIFESTARE OMAGIALĂ: „LUCIAN BLAGA – DIPLOMAT”

București, 4 mai 1995

În ziua de 4 mai a.c., la orele 12,00, a avut loc, în sala „Grigore Gafencu” din M.A.E., manifestarea omagială intitulată „Centenar Lucian Blaga”. Manifestarea a fost organizată de Direcția Arhivă și Documente Diplomatie, Direcția Relații Culturale și Direcția Relații Presă din M.A.E. și a cuprins trei momente: expuneri ale unor diplomați și oameni de cultură români despre activitatea diplomatică a lui Lucian Blaga, vernisarea expoziției „Lucian Blaga – diplomat”, rod al acțiunii diplomaților din Direcția Arhivă și Documente Diplomatie, și lansarea volumului *Lucian Blaga sau fascinația diplomației* de profesor Constantin Turcu, volum apărut la Editura Enciclopedică.

Au fost prezenți: Marcel Dinu, secretar de stat în M.A.E., Mihai Ungheanu, secretar de stat la Ministerul Culturii, ambasadorul Mircea Mitran, Marcel Popa, directorul Editurii Enciclopedice, Dorli Blaga, fiica omului de cultură și diplomatului aniversat, diplomați reprezentanți ai unor țări în care acesta a activat, oameni de cultură, ziariști, reprezentanți ai posturilor de Radio și Televiziune.

Manifestarea s-a înscris în cadrul acțiunilor organizate în țară și peste hotare având drept scop aniversarea unui veac de la nașterea lui Lucian Blaga. Au rostit alocuțiuni la adresa filozofului, scriitorului, poetului, dramaturgului și diplomatului român: Mircea Mitran, Mihai Ungheanu, George Potra, din partea Editurii Enciclopedice, și Constantin Turcu, autorul cărții lansate. D-l Mihai Ungheanu s-a referit în special la perioada de după 6 martie 1945, când, în urma instaurării comunismului în România, Blaga a făcut parte din pleiada de scriitori și diplomați români considerați indezirabili, marginalizați, a căror operă a fost înfierată în presa vremii, cenzurată și pusă la index. Astăzi însă, activitatea sa diplomatică și creația literar-filosofică sunt apreciate la justa lor valoare de posteritate.

În încheiere, a fost invitată să ia cuvântul d-na Dorli Blaga care a făcut următoarele remarci, pline de conținut și sensibilitate. „Nu aveam intenția să iau cuvântul dar cele spuse de antevorbitori mă obligă să fac acest lucru. După moartea tatălui meu am preluat sarcina cercetării și valorificării moștenirii sale literare. Am făcut acest lucru nu atât din obligație și pietate filială cât mai ales din dorința de a verifica dacă toți aceia care-l denigraseră și marginalizaseră pe tatăl meu aveau dreptate sau nu. Și, bineînțeles, am început cercetarea cu activitatea sa diplomatică, cercetând documentele atestând prezența și funcționarea lui la Legațiile României din Varșovia, Praga, Berna, Viena și Lisabona, la primele patru în calitate de diplomat de presă (atașat, secretar, consilier), la ultima în aceea de Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României. După o îndelungată cercetare m-am convins că nu aveau dreptate, că tot ceea ce întreprinsese Lucian Blaga, atât pe plan diplomatic cât și pe acela filozofic și literar fusese în slujba apărării intereselor țării sale.

Eu lucrez la Biroul de Informare și Documentare al Senatului României. În această calitate intru în contact cu presa străină, în care nu de puține ori întâlnesc articole denigratoare la adresa

României, articole care merită o replică promptă a diplomaților români. Exact acest lucru l-a făcut și tatăl meu, la Legațiile României în statele unde fusese acreditat, încercând să pună pe picioare un sistem eficace de contrapropagandă românească care să contracareze efectele propagandei ostile României, desfășurată de presa străină. Și acum, după mai bine de 50 de ani, poate mai mult ca oricând, exemplul său trebuie urmat de corifeii diplomației române actuale”.

Andrei Căpușan

SIMPOZIONUL „RELAȚIILE ROMÂNÔ-TURCE ÎN PERIOADA 1918 – 1995” INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

14 iunie 1995

Din inițiativa Institutului de istorie „N. Iorga”, cu participarea Ministerului Culturii, Societății Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre, Uniunii Democratice a Tătarilor Turco-Musulmani din România, Filiala București, în ziua de 14 iunie s-a desfășurat o sesiune științifică având ca temă: relațiile româno-turcești în perioada 1918–1940. La această manifestare științifică a participat ambasadorul Republicii Turcia la București, domnul Yaman Başkurt. Moderatorul a fost Dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga”, președintele Societății Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre.

Alocuțiunile de deschidere au fost rostite de domnul ambasador Yaman Başkurt, care a prezentat o analiză a caracteristicilor principale ale modificărilor profunde produse în relațiile bilaterale turco-românești după anul 1989, și de domnul deputat Tahsin Gemil, vicepreședinte al Societății Europene pentru Studiul Istoriei Mării Negre. Dl. Gemil Tahsin a pus în evidență elementele dominante ale politicii promovate de România și Turcia în perioada interbelică, ceea ce a permis o strânsă cooperare româno-turcă în conceptul diplomatic european.

În cadrul simpozionului au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. dr. Ion Bitoleanu, Academia Navală „Mircea cel Bătrân – Constanța: *Raporturile româno-turce în dezbaterile Parlamentului României (1919-1939)*; Florin Anghel, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” – București: *Stabilirea unei alte identități. Primul deceniu de reforme kemaliste (1923-1933)*; Prof. Mehmet Ali Ekrem, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” – București: *Contribuția ambasadorului Hamdullah Suphi Tanrıöver la promovarea relațiilor româno-turce (1931-1944)*; Prof. dr. Nicolae Ceachir, Universitatea din București: *Relațiile româno-turce în perioada 1934-1938*; Dr. Mihai Retegan, cercetător științific principal la Institutul de Studii Operativ-Strategice și Istorie Militară al Ministerului Apărării Naționale: *Înțelegerea balcanică între intenție și realizare*; Florin Müller, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” – București: *Securitatea sud-estului european în cadrul relațiilor româno-turce (1938-1940)*; Dr. Ion Calafeteanu, Ministerul Afacerilor Externe – București: *Întâlnirea Carol II-lea – Ismet İnönü (11 august 1939) și însemnătatea ei*; Dr. Florin Constantiniu, cercetător științific principal la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” – București: *Locul Turciei în politica regimului Antonescu în anul 1944*; Prof. dr. Eden Ali, Academia de Studii Economice – București: *Relațiile economice româno-turce și dinamica investițiilor turce în România (1990-1995)*; Valeriu Veliman, Ministerul Afacerilor Externe – București: *Interferențe culturale româno-turce (1990-1995)*.

Lucrările simpozionului au fost urmărite de numeroși cercetători din diverse specialități, cadre didactice universitare și membri ai comunității turco-tătare din România. Pentru a releva succesul sesiunii ne permitem să repetăm cuvintele domnului ambasador Yaman Başkurt că acest gen de acțiuni științifice pot contribui mai mult decât inițiativele politice la apropierea dintre două popoare balcanice.

În încheiere dorim să evidențiem aportul domnului Gemil Tahsin în organizarea fără cusur a unei asemenea manifestări științifice de talie internațională.

Nagy Pienaru

NOTE

ION BITOLEANU, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919–1939*, Edit. Mondograp, Constanța, 1995, 355p.

Nu sunt deloc dese realizările istoricilor dobrogeni și, din acest spațiu, câteva nume abia sunt consacrate: este și cazul prof. univ. Ion Bitoleanu, de la Academia Navală, profesor asociat al Universității din Constanța. Numele profesorului Bitoleanu este strâns legat de două titluri de referință pentru istoriografia română și anume „Istoria românilor dintre Dunăre și Mare, Dobrogea” (apărută în 1979 în colaborare cu Adrian Rădulescu) și „Din istoria României moderne. 1922-1926” (apărută în 1981).

De această dată, Ion Bitoleanu face o opțiune inedită și deosebit de generoasă în conținut și mesaj: dezbaterile parlamentare referitoare la acțiunile de politică externă. Trebuie subliniat, înainte de toate, că volumul de informații parcurs de autor este imens, identificarea și selectarea surselor reprezentând un efort apreciabil.

Cartea de față – extrem de temeinică și erudită în ceea ce privește informația – este deosebit de interesant secționată. Primul capitol, în fapt o introducere (*Unitatea și continuitatea politicii externe românești*), redă, în baza discursurilor unor importante personalități politice (Take Ionescu, I. G. Duca, Grigore Gafencu, Octavian Goga) coordonatele diplomației de la București care, deși a cunoscut de-a lungul guvernărilor diferite nuanțe, a rămas în esență sa neschimbată în principii, strategii și obiective. Tocmai acest lucru este demonstrat și de prof. Bitoleanu în capitolele următoare; *Principiile românești în raporturile dintre state – un imperativ universal* abordează situația deosebită a Europei interbelice, a balanței de forțe în regiune, a alianțelor și necesităților României în ceea ce privește relațiile cu statele vecine sau apropiate. Puncte majore ce pot fi desprinse și din dezbaterile parlamentare sunt similare aceloră adoptate la înalt nivel: respectarea integrității, aplicarea prevederilor tratatelor de pace, neamestecul în afacerile interne ale altui stat, promovarea pacifismului și repudierea aventurismului, rezolvarea divergențelor prin negocieri. Capitolele următoare – *Așezarea hotarelor acolo unde ni le-au lăsat străbunii, Cerem democratizarea vieții internaționale, Considerăm pacea ca un bun suprem, războiul ca o supremă ofensă, Sistemul nostru de alianțe defensive este scutul ființei noastre de stat, Buna vecinătate – tradiție și aspirație perenă a poporului român, Hotărârea de a nu face nici o târguială cu drepturile și cu pământul țării* (titlurile sunt citate fericit alese și expresive din discursuri) – dovedesc afirmațiile noastre de mai sus.

În capitolul referitor la sistemele de alianță abordate de diplomația de la București, Ion Bitoleanu accentuează, cum este firesc, direcțiile esențiale: Mica Înțelegere, Înțelegera Balcanică, Polonia, Franța. Sugestiv este pasajul prezentat dintr-o cuvântare a lui I. G. Duca, din 4 februarie 1928, care sintetizează o întreagă epocă: „Noi nu schimbăm din o zi în alta, după cum bate vântul, directivele generale ale politicii noastre externe. Noi socotim alianța noastră cu Regatul Sârb-Croato-Sloven și cu Republica Cehoslovacă ca un punct fundamental al politicii noastre externe, care derivă din necesitatea absolută, aș putea spune organică, a statului nostru de a apăra, împreună cu cei care au aceleași interese ca și noi, intangibilitatea tratatelor” (p.158-159).

Salutăm și semnalăm minuțiozitatea cu care autorul a abordat unele chestiuni extrem de delicate și de controversate la vremea respectivă. Una din cele două probleme pe care le aducem în discuție se referă la lucrarea ministrului Cehoslovaciei la București, Jan Seba, *Rusia și Mica Înțelegere*, apărută la Praga în 1936 și care a provocat o adevărată furtună diplomatică în Europa Central Orientală. Lucrarea – prefătată de Kamil Krofta, ministrul cehoslovac de externe – pleda, cu argumente istorice, politice și militare pentru o strânsă alianță între Cehoslovacia și U.R.S.S. Seba își exprima regretul că „statornicirea hotarelor în Europa răsăriteană nu a dat Cehoslovaciei, prin Galiția, o graniță comună cu Uniunea Sovietică, viziune care pune în cauză frontierele Poloniei. Totodată,

statutul național al minorității polone din Bucovina era pus în discuție deoarece se afirma că era vorba despre populație slovacă polonizată.

O a doua chestiune pe care prof. dr. Ion Bitoleanu o nuanțează – și este necesar să subliniem acest lucru pentru că rareori a fost făcut – se referă la alianța româno-polonă, inaugurată în 1921. Au existat și păreri care au contestat eficiența și conținutul tratatului; Mihai Vlădescu, unul din parlamentarii apropiați ministrului de externe Take Ionescu, considera că pactul bilateral era prematur atâta vreme cât frontierele polonone răsăritene (Kresy) – stabilite prin tratatul de pace de la Riga, din 1921, cu Rusia Sovietică – nu erau recunoscute de nici una din marile puteri occidentale. M. Vlădescu își continua discursul arătând că acest tratat putea implica România în situații imprevizibile. Susținătorii alianței polono-române argumentau că, la rândul ei, Polonia a semnat documentul în împrejurările când nici Rusia Sovietică nu recunoscuse frontiera cu România (în Basarabia). Referitor la acest ultim aspect, I. G. Duca își exprima o opinie categorică și reprezentativă la acel moment pentru clasa politică românească: „nu cred că este posibil ca între două țări să existe o mai cordială, o mai sinceră prietenie, decât aceea care există între statul polon și noi” (p. 181).

În ultima parte a lucrării, la pagina 345, autorul face următoarea afirmație: „La 29 decembrie 1939, în ajun de An Nou, consilierul regal Gheorghe Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri, dădea citire mesajului regal pentru *închiderea lucrărilor ultimei sesiuni a Corpurilor Legiuitoare din perioada interbelică*” (s.n.). Acest lucru nu corespunde realității! În 1940 au mai avut loc încă două sesiuni ale Corpurilor Legiuitoare și anume între 7 martie – 19 aprilie 1940 și 29 iunie – 7 iulie 1940. Dezbaterile din sesiunea 7 martie – 19 aprilie 1940 sunt publicate (există la Biblioteca Arhivelor Statului din București). În ceea ce privește a doua sesiune, dintre 29 iunie – 6 iulie 1940, se precizează în tabla de materii de la sfârșitul volumului menționat că la 3 iulie 1940, sub conducerea vicepreședintelui Senatului, prof. Anibal Teodorescu, a avut loc o ședință de doliu prilejuită de cedarea Basarabiei și Bucovinei de nord. Protestele exprimate atunci pot fi găsite în fondul Senat de la Arhivele Statului din București, dosar 18.106 (informația o deținem prin bunăvoința dlui dr. Valeriu Stan, cercetător științific la Institutul de Istorie N. Iorga, căruia îi mulțumim și pe această cale). Se pare că această *ultimă sesiune* a Corpurilor Legiuitoare s-a redus la ședința din 3 iulie 1940. Evenimentele legate de cedarea Transilvaniei de nord-vest n-au mai îngăduit convocarea Parlamentului, care, odată cu preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu, la 5 septembrie 1940, era dizolvat.

Așadar, această eroare a autorului afectează însuși titlul lucrării, care ar fi trebuit să indice ca dată ultimă a dezbaterilor parlamentare anul 1940, nu 1939. Nu cunoaștem motivele pentru care prof. Ion Bitoleanu s-a oprit asupra acestui an, într-o lucrare atât de echilibrată, temeinică și erudită; să fie vorba, cumva, de o opțiune personală argumentată de anumite situații?

Este singura – dar marea – problemă pe care o ridică volumul de față; recunoscând meritul de a fi extras dintr-un noian de discuții protocolare sau electorale ceea ce este reprezentativ pentru politica externă românească, subliniind meritul de a fi recuperat un domeniu puțin străbătut de istoriografie, apreciind atât echidistanța cât și claritatea prin care sunt urmărite și abordate principiile, strategiile și obiectivele principale, credem că această realizare va reprezenta, cu siguranță, un punct bibliografic necesar și o soluție – măcar parțială – la o problemă atât de controversată cum este evoluția diplomației interbelice.

Florin Anghel

PIERRE BÉHAR, *L'Autriche – Hongrie idée d'avenir. Permanences géopolitiques de l'Europe centrale et balkanique*, Editions Desjonquères, Paris, 1991, 191 p.

Cartea de față încearcă să răspundă la una din cele mai importante întrebări apărute după 1989: cum își va regăsi echilibrul Europa Centrală și de Est după dispariția ordinii impuse de sovietici?

Ea se deschide cu un *Cuvânt înainte* al autorului, care reprezintă o chintesență a întregului său conținut. Încercând să răspundă la întrebarea de mai sus, autorul arată că în această zonă a existat de-a lungul istoriei un anumit echilibru, o anumită ordine, datorată uneori colaborării, alteori supremației unui stat care și-a impus modelul său. De aceea, autorul consideră că organizarea unei federații care să ducă la un nou echilibru ar reprezenta soluția integrării într-o nouă Europă, văzută ca o confederație de federații.

Restul lucrării, structurată în cinci capitole, este o prezentare analitică a diverselor tipuri de ordini existente în Europa Centrală și de Est de-a lungul istoriei și o detaliere a răspunsului pe care autorul îl dă la întrebarea de mai sus.

Primul capitol, *Ordinea medievală*, analizează perioada secolelor IX – XV. La început, autorul trece în revistă modul de formare a popoarelor și a statelor din această zonă, loc de întâlnire al latinilor, slavilor, balticilor, germanilor, amestec de interese și pasiuni. O primă încercare de a instaura un echilibru a fost creștinarea, o încercare nereușită în condițiile divizării dintre catolici și ortodocși. Au urmat apoi încercările efemere ale imperiilor slave, ale Ungariei, Poloniei sau Austriei, care se impun ca un factor de putere profitând de haosul creat în lumea germană de marele interregnum; încercări ce au dus la apariția mai multor poli de influență, care mai mult au divizat decât au unit.

În capitolul II, *Ordinea otomană*, autorul trece în revistă crearea statului turc, expansiunea sa în Orient și în Europa, unde în teritoriile cucerite este instaurată o nouă ordine.

Această nouă ordine, care a fost pusă sub semnul întrebării atât din interior, de popoarele ce vor să se elibereze, cât și din exterior, de Austria, nu a fost nivelatoare, ci a adâncit mai vechile diferențe și a creat altele noi. Se pot aminti cele dintre slavii catolici (croații) și slavii ortodocși (sârbi), sau cele care au apărut în întreaga lume balcanică prin trecerea la mahomedanism a numeroși creștini.

Capitolul III, *Ordinea germano-ungară*, este o analiză asupra perioadei cuprinsă între secolul XVII și primul război mondial. Cea care a profitat de slăbiciunile otomanilor și de criza ordinii instaurate de ei în Europa centrală și balcanică a fost Austria.

La început, încercarea ei de a instaura o nouă ordine în zonă s-a lovit de opoziția turcilor, dar și a populației locale (războiul cuceritorilor); ceea ce a făcut-o să acționeze nesigur și fără o idee imperială clară. Abia în 1713, prin „Pragmatica sancțiune”, care lega statele Casei de Austria de o manieră inseparabilă, se dă o primă codificare a ideii de imperiu austriac. Acest fapt a favorizat instaurarea unei adevărate ordini austriece, care mai târziu va fi amenințată de războaiele napoleoniene și, paradoxal, de Congresul de la Viena, care a făcut din Prusia un pol de atracție pentru lumea germană, dând naștere la disputa austro-prusacă de la mijlocul veacului trecut, și din Rusia o putere est-europeană, o putere a Europei Centrale. Astfel, ordinea austriacă este pusă sub semnul incertitudinii și ea nu va reuși să se mențină în a doua jumătate a secolului XIX decât prin compromisul cu Ungaria, până când primul război mondial a pus capăt acestui imperiu.

În capitolul IV, *De la dezordinea aliată la ordinea rusească*, autorul analizează dezechilibrele din perioada interbelică și noua ordine instaurată și dirijată de Moscova.

Încă din timpul primului război mondial se puneau întrebarea cu ce va fi înlocuită vechea ordine austro-ungară care reușise să asigure un anumit echilibru în zonă? Temându-se că noile state independente ce ar apărea după dispariția Austro-Ungariei s-ar apropia de Germania, chiar în timpul războiului, o parte a diplomației franceze a susținut ideea menținerii Austro-Ungariei, sub forma unei confederații de state autonome, pentru a se putea contrabalansa influența germană. De altfel, și după război, când în locul Austro-Ungariei apăruseră noi state independente, Franța a căutat să prevină extinderea influenței germane în zonă încercând să-și impună propria sa ordine, ceea ce s-a dovedit un eșec. Acest eșec s-a datorat distanței dintre Franța și noile state, slăbiciunilor Franței și relațiilor încordate între statele din zonă datorate problemei minorităților. De acest eșec a profitat Germania, care și-a impus propria ordine în Europa Centrală, și apoi U.R.S.S. care a anexat statele baltice și Basarabia și care, după 1945, a reușit să-și instaureze propria ordine în întreaga zonă.

În ultimul capitol, *Spre o ordine europeană?* autorul prezintă, pe scurt, reacția popoarelor din zonă față de noua ordine și evenimentele legate de prăbușirea sistemului sovietic, pentru a reveni apoi la întrebarea cuprinsă în chiar titlul capitolului.

Așa cum s-a arătat mai sus, autorul consideră că soluția ar consta într-o Confederație europeană formată din mai multe federații. În opinia sa, ideea unor federații în zona Europei Centrale și de Est ar răspunde unei necesități; aceste federații ar putea fi: o federație balcanică (Turcia, Grecia, Albania), o federație danubiană (Bulgaria, România, Iugoslavia), o federație baltică (Finlanda și statele baltice) și una în Europa centrală, bazată pe o axă Austria-Ungaria, din care să mai facă parte Polonia și Cehoslovacia.

Dincolo de un anumit substrat politic, mai mult sau mai puțin evident, și de faptul că în formularea soluției la problema-cheie pe care o pune cartea nu se ține cont de acele diferențe și răni ale trecutului, de altfel prezentate în lucrare, putem considera cartea ca o interesantă abordare, din perspectiva istoriei, a problemei echilibrului în zona Europei Centrale și de Est, cheie a echilibrului întregii Europe.

Adrian Grecu

SREĆKO M. DŽAJA, *Bosnien–Herzegovina in der österreich-ungarischen Epoche (1878–1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie*, R. Oldenburg Verlag, München, 1994, 278 p.

Evenimențialul, năvălind brutal ceas de ceas peste existența noastră, ne concentrează din ce în ce mai mult atenția asupra anumitor zone geografice. Ca istorici suntem obligați să ne punem întrebări și să căutăm să dăm răspunsuri convulsiei politice, militare și ideologice ce ne marchează existența. Iar înțelegerea, mai ales dacă ne asumăm responsabilitatea de păstrători, mânduitori și utilizatori ai trecutului, trebuie să urmeze unor cercetări profunde și echilibrate, care să lumineze și să deslușească. Este ceea ce își propune autorul lucrării de față, o analiză a elitei intelectuale în spațiul Bosniei–Herțegovinei detașată de arriere-pensée-uri și stări emotive, capabilă să surprindă multitudinea nuanțelor specifice acestei zone atât de diversă din punct de vedere cultural și religios.

După ce discută conceptul de *intelligenție* și relevanța lui pentru Bosnia–Herțegovina într-un capitol introductiv (p. 9–35), autorul analizează infrastructura culturală a acestei regiuni, politica autorităților de ocupație, confesiunile și raporturile dintre ele, sistemul școlar, presa, asociațiile și componența acestora (cap. I, p. 37–108). Un capitol separat este dedicat analizei originii sociale și etnice, nivelurilor de educație și căilor de formare a componenților *intelligenției* (p. 109–185). În continuare este surprins modul în care elita intelectuală își definește identitatea istorico-politică, modul ei de raportare la ideologia națională sârbă și croată, situația specială a musulmanilor, tensiunile de după 1908 și mișcarea „Mlada Bosna” (p. 187–234). Cartea se încheie cu substanțiale concluzii (p. 235–241) referitoare la motivațiile și impactul politicii autorităților austro-ungare în problema naționalităților, precum și cu privire la responsabilitatea *intelligenției* în formarea imaginilor reciproce ale diferitelor națiuni-confesiuni din Bosnia–Herțegovina: „Elitele – compuse precumpănitor din *intelligenție* în toate cele trei cazuri – s-au îndreptat în secolul nostru fie către propriul trecut înțeles într-un mod propriu, fie către utopii plasate în viitor, și au construit vechi și moderne imagini de dușmani. Conștientizarea cinstită a elementelor și intereselor comune nu s-a realizat” (p. 241). Se adaugă o bogată bibliografie (p. 245–267) și un util indice de persoane și localități (p. 269–278).

Acuitatea problematicei, cumpănirea și rigoarea cu care a fost aceasta studiată, ne sugerează cât de multe rămân să fie făcute și în ceea ce privește cunoașterea societății moderne românești. Din acest punct de vedere cartea lui Srećko Džaja poate oferi sugestii utile pentru clarificarea întrebărilor

pe care le punem trecutului și pentru rafinarea metodelor prin care încercăm să răspundem la asemenea întrebări.

Mirela-Luminița Murgescu

DANIEL I. GREENSTEIN, *A Historian's Guide to Computing*, Oxford University Press, 1994, 268 p.

Calculatorul devine un instrument indispensabil în multe domenii umaniste, deși larga paletă a posibilităților de utilizare pe care o oferă nu este întotdeauna pe deplin apreciată. Seria de publicații *Oxford Guide to Computing for the Humanities* își propune, ca din perspectiva cercetătorului umanist, să inventarieze aplicațiile calculatorului în științele umane, de la explorarea resurselor tehnice disponibile astăzi și până la explicarea modului de aplicare a lor în cercetare și predare. Volumul pe care îl prezentăm se înscrie în această serie de publicații.

Istoricii folosesc deja de trei decenii calculatorul în cercetările lor. Apariția și răspândirea microcalculatoarelor în anii '80, entuziasmul manifestat fie și numai pentru procesarea textelor, au transformat într-o reală preocupare ceea ce fusese până atunci doar un interes minor. Cu toate acestea, puține sunt încă lucrările care se adresează cu adevărat istoricilor, în sensul de a fi un ghid al aplicării calculatorului în istorie. Până nu demult singura lucrare de acest gen, disponibilă, era cartea lui E. Shorter, *The Historian and the Computer: A Practical Guide*, publicată în 1971.

Desigur, rafturile librăriilor abundă în cărți și manuale despre computere, dar acestea sunt prea tehnice în prezentare, exemplele se referă în cea mai mare parte la domeniul economic, deci nu pot fi de un real ajutor pentru cel care se confruntă cu o catagrafie sau cu un registru parohial medieval. Tendenza actuală de a publica lucrări de aplicare a calculatorului în istorie nu reflectă numai interesul comercial al editorilor, ci doriința reală a istoricilor de a nu disocia computerul de cercetarea cantitativă a istoriei, de a nu mai privi calculatorul ca pe un aliat natural al celor care în anii '60 lansau „tradiționaliștilor” provocarea unei înnoiri prin adoptarea unor modele și metode împrumutate din științele exacte. Chiar și acum, după ani de controverse, calculatorul este rareori tratat ca ceea ce ar trebui într-adevăr să însemne pentru istoric, și anume un prețios instrument de lucru. Una dintre ideile principale ale cărții de față și în consecință subiectul primului capitol (*Myths and Legends*) este demistificarea calculatorului, demonstrând că el nu transformă istoricul într-un sclav al cifrelor.

Există însă două motive serioase de a scrie, în acest moment, un ghid al utilizării calculatorului pentru istorici. Primul ar fi acela că mulți dintre cei considerați odată ca fiind revoluționari ai metodologiei, reprezentanții așa numitei „istorii noi”, dezamăgiți de rezultatele obținute, s-au retras în „tradițional”. În același timp o nouă generație a preluat ștafeta, conferințele și periodicele pe tema calculatorului în istorie mărindu-și numărul, dar rămânând accesibile unui grup restrâns de cunosători. Pentru toți ceilalți limbajul devine inaccesibil. Istoricii sunt astfel în pericol de a pierde din vedere progresul tehnic care face astăzi calculatorul accesibil și nespecialiștilor, istoricul fiind și el un potențial beneficiar. Într-adevăr, până a ajunge să folosească calculatorul în aplicații sofisticate ale metodelor cantitative, istoricul poate pregăti și exploata bibliografii computerizate, poate procesa texte, sau poate utiliza comunicarea electronică, care aduce o întreagă lume a informației, inclusiv cataloagele bibliotecilor, pe masa de lucru. Toate acestea sunt expuse în capitolul 2, *A Daily Diet*.

În al doilea rând, fără o bună documentare asupra modului în care calculatorul se poate integra efectiv în cercetarea istorică, novicii sunt în pericol de a repeta greșelile altora, consumând astfel timp de cercetare pentru rezultate ne semnificative. Lucrarea lui Daniel I. Greenstein urmărește în consecință alte două obiective: primul, de a explica nespecialiștilor valoarea, dar și capcanele utilizării calculatorului în istorie; al doilea, de a furniza istoricilor informația suficientă pentru a evita drumul deja bătătorit, pentru a-și concentra energia în aplicații care să aducă cu adevărat ceva nou și valoros.

Aceste deziderate, cu un pronunțat caracter metodologic, fac obiectul capitolelor 3–6 și al bogatei bibliografii care însoțește cartea.

Capitolul 3, *Historical Data and Databases*, explică în ce mod bazele de date pot fi folosite pentru gestionarea informației structurate, așa cum poate fi ea găsită în registre parohiale sau recensăminte, ori ușor de restructurat, ca în cazul biografiilor colective. Capitolul 4, *„Measure for Measure”: Numbers, Graphs and Tables*, comută atenția cititorului asupra indicilor statistici, a reprezentărilor grafice și tabelare, descifrând modul în care acestea pot fi folosite pentru sumarizarea automată a informației. Capitolul 5, *Text and Text Processing*, discută posibilitățile de analiză computerizată a textelor, deschizând astfel un domeniu mai puțin încercat al investigației istorice. Capitolul debutează cu tema deja familiară a procesării textelor și pregătirii documentelor pentru tipar, pentru a continua cu stocarea, gestionarea și regăsirea automată a textelor, precum și cu metodele de analizare a lor. Analiza automată a textelor este încă puțin cunoscută cercetării istorice, în ciuda faptului că poate pune într-o nouă lumină o serie întreagă de probleme ale istoriografiei. Capitolul 6, *Putting it All Together*, este un ghid în opt puncte al modului în care se poate proiecta și implementa un proiect de cercetare asistat de calculator, astfel încât să conducă la rezultate pertinente, iar calculatorul să fie utilizat în cel mai eficient mod posibil.

Pe tot parcursul cărții, diferitele metode de cercetare sau tehnici de calcul sunt prezentate într-un limbaj simplu și precis, cu referiri la probleme și mulțimi de date istorice reale, însoțite de diagrame ușor de înțeles. Fără a fi un ghid de folosire a calculatorului în istorie în sensul strict al cuvântului, fără a indica istoricului pentru care anume calculator, din mulțimea existentă, să opteze (probabil că astfel de lucrări vor apare într-un viitor apropiat), însoțită de o bogată bibliografie, cartea lui Daniel I. Greenstein aduce în fața cercetătorului universal fascinant al comunicării om-mașină, în care omul devine din ce în ce mai mult stăpân, iar mașina din ce în ce mai umanizată.

Irina Gavrilă

DANILO L. MASSAGRANDE, *I governi dei Paesi balcanici dal secolo XIX al 1944*, vol. I, Quaderni / 6 de „Il Risorgimento”, Milano 1994, 204 p.

Importanța fundamentală a *Almanahului de la Gotha* (Almanach de Gotha) pentru studiile genealogice-heraldice, diplomatice și statistice pentru perioada publicării sale, 1763-1944, a determinat utilizarea sa pentru o cercetare încă în curs asupra guvernelor care au condus țările balcanice, de la renașterea lor națională în secolul al XIX-lea până la finele celui de al doilea război mondial. Conceput inițial doar în vederea recompunerii cadrului oferit an de an de redacția sa diplomaților, oamenilor politici și cercetătorilor, studiul asupra *Almanahului* ca izvor istoric și-a propus să traseze, integrat cu ajutorul altor date conținute, o operă globală utilă specialiștilor ariei respective.

Anul 1824 când *Lista agenților diplomatici ai principalelor Curți din Europa* se transformă în *Anuar diplomatic conținând o listă a ministerelor puterilor europene ca și a agenților diplomatici ai diverselor Curți* e cel dintâi an util cercetării, ultimul fiind 1944. Întregesc *Anuarul diplomatic o Cronică* ce acoperă arcul cronologic al unui an, suprimată la încheierea lui 1893, căreia i se putea adăuga un supliment la aceea a anului precedent, și *Adițiunile și schimbările ce au avut loc în timpul imprimării*, care începând din 1826 prezintă pe lângă cele genealogice și ultimele transformări intervenite în cadrul politico-diplomatic, tipărite cu puține întreruperi și modificări ale denumirii până în 1944.

Reconstruirea alcătuirii tuturor echipelor ministeriale între limitele de timp prefixate nu e integral realizabilă numai pe urmele seriilor *Almanahului de la Gotha*, dată fiind însăși natura sa: un anuar în genere fără preocupări de ordin istoric, reproducând date și situații înregistrate în momentul pregătirii pentru tipar. Astfel, în epoci de deosebită instabilitate guvernamentală, unul sau mai multe guverne se puteau constitui și cădea între o ediție și alta a sa, fără a fi menționate în niciuna. Tot așa

puteau fi omiși anumiți titulari în succedarea lor într-un același minister al aceluiași guvern, după cum se putea înregistra în cursul vieții aceluiași cabinet lipsa compunerii inițiale, dispunându-se în schimb de cea sau cele succesive, remaniate. Sau invers.

Asemenea deficiențe caracteristice erau remediate în menționatele *Adițiuni* și mai ales în *Cronica* suprimată în 1893 ca nenecesară ca parte integrantă a unui anuar de acel gen și ca fiind depășită oricum prin lucrări speciale. Ca în orice altă sursă istoriografică este de semnalat și prezența unor omisiuni și erori.

Examinând caracteristicile *Almanahului*, se observă în privința datării constituirii sau demisiei unui cabinet, a intrării în funcție sau demisiei unui ministru, că uneori e indicată data completă, alteori luna și anul ori numai anul, în fine că în alte circumstanțe nu se indică nimic. De altfel și în primul caz, cel optim, al datării depline, în afara eventualelor erori, putea subzista o incertitudine și datorită utilizării până în anii douăzeci sau chiar treizeci ai secolului al XX-lea a calendarului iulian în țările balcanice, o situație care ar fi impus dubla datare – rareori prezentată – sau măcar o precizare privind calendarul folosit.

Bulgaria a introdus, de pildă, calendarul gregorian în 1917, la diverse date, potrivit deciziei diferitelor administrații, Serbia și Muntenegru nu l-au adoptat deloc, România și Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor l-au aplicat din 1919 suprimând zilele de la 19 la 31 ianuarie, Grecia din 1923 eliminând intervalul 16 februarie – 1 martie

În denumirea ministerelor puteau apărea oscilații mai ales în cazul întrunirii mai multor funcții și pierderii în timp a uneia sau mai multora dintre ele.

Data fiind dominația limbii franceze în diplomatie, transcrierea în *Almanah* a numelor proprii ale oamenilor politici sârbi, bulgari și greci s-a adaptat exigențelor ei. Dar și redarea numelor românești, cu toată utilizarea alfabetului latin, rezervă destule surprize mai ales până prin anii treizeci ai secolului nostru, când se manifestă tendința apropierii lor de grafia națională. Desinențele în *u* se transformă, de pildă, aproape întotdeauna în *o*; *ă*, *â* și *i* devin *a* și *i*; *ș* și *f*, respectiv *s* și *t* sau *tz*.

Pentru a realiza cadrul global propus, punând totodată în evidență datele provenite din *Almanah*, autorul a stabilit pentru fiecare țară unul sau în anumite cazuri mai multe texte de referință având caracteristicile necesare de integralitate și autoritate, cu ale căror date să fie confruntate cele inevitabil incomplete ale acestuia.

În introducerile la capitolele interesând diversele țări se precizează distinct termenii *a quo* și *ad quem* între care este conținută expunerea și criteriile de stabilire a lor.

În ce privește utilizarea *Almanahului*, datele relative la o țară încep să fie citate din momentul în care ele apar organic prezentate, adică din anul în care respectiva țară începe să aibă o poziție proprie în Anuarul diplomatic.

Numelor proprii li s-a restituit forma originală, ale ministerelor fiind cele adoptate de textul de referință. Data intrării în funcție a unui guvern precede compunerea sa. Datele inițierii și încheierii carierei unui ministru într-un minister sunt prezentate alături de numele său, cele referitoare la constituirea sau suprimarea unui minister, semnalate în notă. S-au întrebuințat ambele datări calendaristice, iuliană și gregoriană, pentru toate notațiile cronologice din anii în timpul cărora cea dintâi a fost oficial în vigoare, spre a se evita echivocuri.

Volumul I cuprinde rezultatul cercetărilor privind Bulgaria, Moldova, Valahia, România și Serbia.

Almanahul introduce Bulgaria ca entitate de sine stătătoare odată cu anul 1880. Ca termen *ad quem* s-a adoptat ziua de 9 septembrie 1944, în care în țara ocupată parțial de forțele sovietice s-a constituit guvernul Gheorghiev. Moldova e introdusă în *Almanah* ca entitate distinctă din 1851, după unele mențiuni ocazionale în *Cronică*.

Lucrarea lui Dan Berindei, *Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859–1866). Liste de miniștri* (publicată în „Revista Arhivelor” 1, 1959) aleasă ca text de referință sigură, începe cu primul cabinet constituit în timpul domniei lui Cuza. Pentru perioada anterioară se indică cronologic exclusiv datele extrase din *Almanah*. Termenul *ad quem* este 22 ianuarie / 3 februarie 1862, ziua intrării în funcție a primului guvern român condus de Barbu Catargiu. Valahia apare în *Almanah* din 1841, cu o lacună pentru anii 1844–1850. Întregirea corectată s-a realizat și pentru ea utilizându-se studiul citat al lui Dan Berindei, datările corespunzând, ca și pentru Moldova, calendarului iulian.

De România, *Almanahul* se ocupă pentru perioada 1863–1944. până la anul 1867 sub denumirea de *Principatele (Danubiene) Unite ale Valahiei și Moldovei (România)*, apoi până la 1879 de *România (Principatele Danubiene sau Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei)* în ambele cazuri titlurile fiind subordonate cuvântului *Turcia*.

Se utilizează pe lângă cercetarea menționată a lui Dan Berindei și aceea întreprinsă de Mioara Tudorică și Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866–1945. Liste de miniștri* („Revista Arhivelor”, 2, 19. 1970) ca și opera lui K. Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980)*, vol. II, Graz, 1982. Data *a quo* e aceea a intrării în funcție a cabinetului Barbu Catargiu, termenul *ad quem* 23 august 1944.

Serbia este prezentă în *Almanahul Gotha* cu anii 1856–1918, termenul *ad quem* fiind 7(20) decembrie 1918, data când ultimului guvern condus de Nikola Pašić i-a urmat primul cabinet – Protic – al Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor.

Primul volum al prețioasei monografii a lui Danilo Massagrande asupra *Almanahului Gotha* ca izvor pentru o cercetare asupra alcătuirii formațiunilor ministeriale, împlinit cu angajantul scrupul critic al unei competențe verificate, căruia îi va urma un al doilea rezervat Albaniei, Greciei, Muntenegrului, Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor (ulterior Iugoslavia) și statelor efemere apărute în timpul celui de-al doilea război mondial pe teritoriul dizolvatului regat iugoslav, se încheie cu un indice de nume proprii, pe țări, cu datele prefeței și încheierii *Almanahului* și cu acelea de tipărire a colilor editoriale, de asemenea pe țări.

Ștefan Delureanu

Ne opravdavšii nadejd. K. ostavke M. M. Litvinova v 1939 g., în „Rodina”, nr. 10, 1993, p. 48-53.

Una dintre cele mai prestigioase reviste de popularizare a istoriei care se editează în Federația Rusă a împlinit de curând o jumătate de deceniu de la apariția primului număr. În străinătate a fost mai cu seamă remarcat suplimentul acesteia „Istocinik”, în paginile căruia au văzut, pentru prima dată, lumina tiparului o sumedenie de documente de excepțională valoare.

Ne-au atras atenția două informări din 3 ianuarie și respectiv 5 aprilie 1939, semnate Litvinov și expediate lui Stalin (copii după aceste documente au primit și Molotov și Malenkov). Ele poartă mențiunea *Secret*. În prima dintre ele se comentează faptul că în 9 capitale importante (printre care și Bucureștiul) U.R.S.S. nu are reprezentanți plenipotențari. Datorită acestui fapt, în continuare, se apreciază, Kremlinul nu are nici o informație despre ce se întâmplă în România („mî ne imeem rešitelno nikakoi informacii o tom, sto proishodit v Rumânii, kak v oblasti vnutrennei, tak i vnešnei politiki”). Printre măsurile concrete pe care le propune Litvinov se numără și cea privind mutarea lui S.S. Aleksandrovskii (1889–1949), reprezentantul plenipotențiar al U.R.S.S. în Cehoslovacia (1933–1939) la București, deoarece România are o mare însemnătate („ibo Rumânia dlea nas teper imeet bolše znacenia, ...”). În cel de-al doilea document, de la începutul lunii aprilie 1939, Litvinov consideră că dintre cele 9 capitale lipsite de reprezentanți sovietici (printre ele se numărau Washington și Tokio), cele mai importante sunt Bucureștiul și Varșovia, deoarece România și Polonia, în viitorul apropiat, vor avea de jucat un rol important. În aceste state vecine vor trebui numiți plenipotențari care să aibă o vastă experiență diplomatică. Referindu-se la București, Litvinov era de părere că aici ar fi trebuit transferat însărcinatul cu afaceri din Spania, Marcenko,

În aceste documente se reflectă explicit interesul acordat de comisarul poporului pentru afaceri externe, M. M. Litvinov, României, cu puțin timp înainte de înlăturarea sa de la conducerea acestui minister.

Armand Goșu

ADRIAN PANDEA, EFTIMIE ARDELEANU, *Românii în Crimeea*, Edit. Militară, București, 1995, 463 p.

La Editura Militară a fost tipărită o carte ale cărei pagini conțin date, evenimente și fapte, precum și numeroase documente necesare referitoare la contribuția armatei române la campania din est alături de Germania, avându-se în vedere cazul particular al operațiilor militare din peninsula Crimeea. Această realizare editorială vine în continuarea alteia apărute în 1992, la aceeași editură, și care prezenta „viziunea românească asupra tragediei din Cotul Donului și Stepa Calmucă” (după cum se indica în subtitlu) aducând în prim-plan o serie de documente, extrem de valoroase, preluate din Arhiva Ministerului Apărării Naționale (*Românii la Stalingrad*, autori: A. Pandea, E. Ardeleanu, I. Pavelescu).

Nu mai este necesar, credem, să demonstrăm faptul că motivația participării României la acest război este cu totul alta decât aceea a Germaniei. Trebuie precizat însă, că prin notele ultimative din 26 și 28 iunie 1940 ale guvernului sovietic, România a fost agresată și supusă rapturilor teritoriale, Basarabia și Bucovina de Nord fiind incluse în componența fostei U.R.S.S., astfel încât declanșarea ostilităților la 22 iunie 1941 de către România, alături de Germania, era un răspuns firesc (acum când condițiile permiteau), dar în același timp ferm, la agresiunea sovietică din vara anului 1940. Deci, conchid autorii, „aderarea la Pactul Tripartit și angajarea armatei române în războiul contra U.R.S.S. au fost, pentru Ion Antonescu, două decizii majore care au decurs în mod logic din situația în care se găsea țara în momentul în care preluase conducerea și din scopul declarat al guvernării sale: refacerea hotarelor mutilate ale României. Așa cum îi plăcea să spună, era ceea ce putea să facă și nu neapărat ceea ce dorea să întreprindă” (p. 21).

Reiterând problematica trecerii Nistrului și demonstrând cu argumente solide, de ordin militar, dar și politic, arătând „că se reproșează gratuit lui Ion Antonescu decizia de trecere a Nistrului” (p. 23), autorii insistă asupra intereselor care au motivat campania armatei române în est conform concepției mareșalului: interese determinate de securitatea națională – așa cum o percepea el – (Odessa și Crimeea), interese legate exclusiv de evoluția războiului de coaliție (Stalingrad și Caucaz), dar și interese economice, fără a se uita necesitatea întregirii hotarelor la vest, recuperarea nord-vestului Transilvaniei. A. Hillgruber, în cunoscuta sa lucrare, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, București, 1994, arăta referitor la acest aspect că: „Antonescu era mereu obsedat de ideea că, numai mergând alături de Germania, România va avea posibilitatea să redobândească partea cedată din Transilvania” (p. 151).

De ce însă Odessa și Crimeea sunt legate de interesele de securitate militară? Un mic subcapitol al lucrării, intitulat „Istorie și geopolitică”, după ce face o succintă trecere în revistă a principalelor momente istorice petrecute în peninsula Crimeea, demonstrează, apelând la una dintre lucrările fundamentale ale istoricului Gh. I. Brătianu (*Marea neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, București, 1988), că atât Crimeea cât și strâmtoarele ar reprezenta „spațiul de securitate” al României, care poate sau nu coincide cu spațiul etnic, fără ca afirmarea „spațiului de securitate” să însemne, implicit, și voința de a acapara „spațiu vital”. Crimeea însă, „prin porturile ei naturale, prin cetățile ei din timpurile cele mai vechi, prin bastionul maritim pe care îl reprezintă – arăta Gh. I. Brătianu în lucrarea amintită – este evident o poziție stăpânitoare pentru tot complexul maritim de aici. Cine are Crimeea poate stăpâni Marea Neagră. Cine n-o are, n-o stăpânește” și deci „noi nu putem rămâne indiferenți de ce se petrece în aceste (...) poziții-cheie ale unei mări atât de strâns legate de existența noastră” (p. 108–109).

Generalul Platon Chirnoagă, în lucrarea sa dedicată „războiului României contra Rusiei Sovietice”, îl citează pe generalul (mai apoi feldmareșalul) Erich von Manstein, de numele căruia se vor lega importante operații ale Wehrmacht-ului în Crimeea, arătând că trebuia oferită prioritate cuceririi peninsulei pentru că, pe de o parte, ea „constitua o puternică bază aeriană, însă, de unde în permanență era amenințată regiunea petroliferă română, iar pe de altă parte, dacă ar fi înaintat spre est și ar fi lăsat Crimeea în stăpânirea rușilor, ar fi avut spatele amenințat permanent și ar fi trebuit să detașeze forțe puternice care să împiedice ieșirea rușilor din istmul Perekop” (p. 182). În plus, Hitler socotea peninsula ca pe un „portavion sovietic susceptibil de a ataca puturile petrolifere din

România" și avea nopțile tulburate de un coșmar: perimetrul petrolifer de la Ploiești incendiat de aviația sovietică, atacând din Crimeea (David Irving, *Hitler's War*, New York, 1977, p. 306). El vedea în cucerirea peninsulei și o modalitate de a influența atitudinea Turciei în favoarea Germaniei. De asemenea, ordinul din 21 august 1941, care înlătură ideea reluării imediate a ofensivei către Moscova, stipula: „cucerirea peninsulei Crimeea este de cea mai mare importanță pentru asigurarea aprovizionării noastre cu petrol din România. Pentru acest motiv, forțarea rapidă a Niprului urmează să fie făcută cu toate forțele la dispoziție”.

Tuturor acestora li s-a adăugat și un obiectiv economic, obiectiv care îi determină pe autori să creadă că Hitler „părea că se pregătește pentru un război de durată, ceea ce nu numai că amâna decizia finală, dar chiar o pune sub semnul întrebării” (p. 15). Motivația se regăsește, presupunem, în două evenimente determinante. Primul, în ordine cronologică, ar fi pactul de asistență mutuală britanico-sovietic încheiat la 12 iulie 1941, care permitea englezilor să furnizeze U.R.S.S. material pentru purtarea războiului, ceea ce putea însemna că „Blitzkrieg”-ul putea deveni un război de durată. Cel de-al doilea eveniment este considerat bombardamentul executat de ruși asupra Ploieștilor și a zonei petrolifere la 13 iulie 1941, unul dintre cele zece raiduri ordonate de STAVKA (Înaltul Comandament Sovietic) și care a fost „un succes de netăgăduit” (p. 16). Importanța petrolului românesc este din nou reliefată și într-o scrisoare a lui Ion Antonescu, datând din 26 noiembrie 1942, adresată colonelului Alfred Gerstenberg, șeful Misiunii Luftwaffe din România.

Problematika evoluțiilor militare în Crimeea, în timpul celui de-al doilea război mondial s-a bucurat de o abordare interesantă atât din punctul de vedere al cercetării științifice, cât și al literaturii memorialistice. Semnificative pentru istoriografia occidentală rămân memoriile lui Erich von Manstein intitulate *Victorii pierdute* (*Verlorene siege*, Frankfurt am Main, 1969) ca și studiul lui A. Hillgruber *Evacuarea Crimeei* (*Die Räumung der Krim*, 1944 publicat în „Wehrwissenschaftliche Rundschau”, supliment nr. 9 / 1959). În istoriografia noastră trebuie amintite lucrarea colectivă în mai multe volume *România în anii celui de-al doilea război mondial* (volumul I) cu scăderile sale datorate reverențelor ideologice și *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice* (22 iunie 1941 – 23 august 1944), scrisă de generalul Platon Chirnoagă, participant la luptele din est și, spre sfârșitul războiului, comandant al Armatei Naționale constituită sub autoritatea guvernului de la Viena condus de Horia Sima. Lucrarea generalului român, apărută la Madrid în 1965, se întemeiază pe surse germane, îndeosebi pe lucrarea lui A. Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*.

Cartea pe care o recenzăm se constituie din două mari părți. În prima, de mai mică întindere, intitulată sugestiv „Glorie și tragedie în Crimeea” după ce se fac o serie de aprecieri cu privire la istoria și situația geopolitică a Crimeei se realizează o demonstrație bine argumentată cu privire la motivația armatei române pentru campaniile militare din acest perimetru geografic, în ideea că „adevărul despre participarea noastră la aceste campanii trebuie rostit, în primul rând, de români, pe baza surselor românești” (p. 6). Până la a lăsa documentele să vorbească autorii se simt obligați să lămurească, în această primă parte, aspecte neabordate de documentele prezentate pentru a facilita „o înțelegere mai profundă a evenimentelor evocate. Fiindcă trebuie să mărturisim că intenția noastră nu este numai de a reconstitui o sumă de bătaii și de lupte, ci de a găsi rațiunile și sensul acestor confruntări, pe un suport mai larg decât al artei militare” (p. 6). Aici se regăsesc abordate într-o manieră critică gloria celor 295 de zile pentru cucerirea Crimeei, ca și tragedia ultimelor confruntări militare din peninsulă. Este inserată o cronologie extrem de necesară a operațiilor româno-germane în Crimeea.

Cea de-a doua parte – cea mai consistentă – o reprezintă documentele care „pentru a conferi lucrării fluiditate și o mai mare accesibilitate”, ne prezinț autorii, „sunt redată într-o ordine logică și, uneori, fragmentar”, subtitlurile aparținându-le. În marea lor majoritate, documentele provin din Arhiva Ministerului Apărării Naționale și aparțin eșaloanelor cele mai înalte implicate în evenimentele relatate (Comandamentul de Căpetenie, Marele Stat Major, Comandamentele de armată și corp de armată și altele), iar pentru completarea informației, la sfârșitul volumului, autorii au adăugat o serie de anexe cu privire la efectivele participante și pierderile înregistrate, la efectivele evacuate din Crimeea, ca și tabele cu comandanții marilor unități române participante la campaniile din Crimeea. Documentele sunt divizate în șapte părți distincte care reprezintă principalele etape ale

operațiilor militare. Sunt prezentate bătălia istmurilor și pătrunderea în Crimeea (septembrie – decembrie 1941), prima bătălie pentru Sevastopol (noiembrie – decembrie 1941) cel mai important punct strategic deținut de sovietici la flancul sudic al frontului germano-sovietic, ca și surprinderea și stupoarea în fața amplei operații de desant în peninsula Kerci (la Kerci și Feodosia) organizată de Înalțul Comandament Sovietic pentru a veni în sprijinul forțelor care apărau Sevastopolul (decembrie 1941 – aprilie 1942). În partea a V-a este prezentată cucerirea Sevastopolului (iunie – iulie 1942), fortăreață care va cădea la 4 iulie 1942, schimbând considerabil raportul de forțe la flancul sudic al frontului germano-sovietic și în bazinul Mării Negre în favoarea trupelor germane și române și permițând dirijarea efortului militar spre Caucaz și cursul inferior al fluviului Volga. Ultimele două părți sunt destinate, în condițiile ofensivei sovietice, tragediei trupelor române și germane care s-au găsit în fața unui nou „Stalingrad” prin aberantele ordine ale lui Hitler, care va încuviința evacuarea Sevastopolului abia în seara zilei de 8 mai 1944, după ce fusese făcut să creadă cu disperare că se mai poate apăra ceea ce în fapt nu mai putea fi apărat fără sacrificii considerabile, dar inutile.

Scrisă cu multă acribie, cu preocupare critică față de sursele avute la dispoziție, a căror comparare pentru elucidarea adevărului constituie o reală și serioasă argumentație, lucrarea *Românii în Crimeea*, unde autorii fac și dovada capacității de a-și reconsidera opiniile în raport cu informațiile noi obținute (p. 62), se constituie într-o realizare extrem de utilă și valoroasă, de referință am spune, pentru istoriografia românească.

Florin Șperlea

STANLEY G. PAYNE, *Franco. El Perfil de la historia*, traducción del inglés Carlos Caranci, Espasa Calpe, Madrid, 1992, 227 p.

Autorul, care ocupă în prezent catedra de istorie europeană a Universității americane Wisconsin-Medison, este unul dintre istoricii cei mai prestigioși ai Spaniei franchiste. Mai mult de zece cărți anterioare demonstrează prin seriozitate și echilibru capacitatea sa de a se apropia, dar și de a-și păstra perspectiva asupra personalității istorice a lui Franco.

Această ultimă carte încearcă să prezinte, cu rigoarea științifică și detașarea pasională care se cer din partea istoricului, profilul autentic al omului, militarului și politicianului care timp de patru decenii a ocupat un loc hotărâtor în destinul istoric al Spaniei secolului XX. Capacitatea sa de manevră politică este considerată ca una din trăsăturile cele mai caracteristice în această biografie care culminează cu evaluarea locului pe care Franco îl ocupă în istoria Spaniei și a lumii contemporane.

Trecând peste amănuntele de ordin biografic sau cele referitoare la războiul civil din 1936–1939, care pot fi întâlnite și în alte lucrări de acest gen, ne reține atenția cronologia pe care o propune autorul pentru lungă perioadă a dictaturii franchiste. Astfel, el consideră că în timpul lungii sale vieți, Franco și regimul său au străbătut trei faze principale, marcate de două metamorfoze, deși propriile valori politice și autoritatea lui Franco au suferit foarte puține schimbări.

În timpul primei faze, cuprinse între 1936 și 1945, Franco a creat un sistem care avea un caracter cel puțin semifascist, puternic autoritar, naționalist și imperialist, orientat spre Italia fascistă și Germania nazistă. Prima metamorfoză a avut loc în 1945 și a fost impusă de distrugerea istorică a fascismului. În această a doua fază (1945–1959) regimul lui Franco s-a definit ca o democrație catolică organică, legată mai ales de definiții religioase și structurată pe baza unor instituții corporative organice, începând cu familia catolică la nivelul fiecărui cămin și terminând cu sindicatele și Cortesurile la nivel național. Franco a negat acum orice fel de asemănare cu fascismul precum și orice fel de tentative de alianță cu Germania în timpul războiului.

Cea de-a doua metamorfoză a avut loc în 1959, o dată cu liberalizarea politicii economice și a marcat începutul celei de-a treia faze a regimului, care va dura până în 1975, până la moartea lui Franco. Deși caracterul fundamental al regimului s-a schimbat foarte puțin în timpul acestei a treia și ultime faze el s-a transformat totuși într-un fel de „dictatură a dezvoltării” al cărui obiectiv principal a

fost dezvoltarea economică rapidă și bunăstarea generală. Aceasta a impus și o politică socială și culturală mai liberală, o relaxare a cenzurii, o racordare parțială și treptată a Spaniei la valorile democratice occidentale. Nu există însă vreun indiciu clar că toate aceste schimbări au fost rezultatul unui plan conceput de Franco, ci ele s-au dezvoltat de o manieră naturală datorită condițiilor existente în anii '50 și '60.

În ansamblu, ultimii douăzeci și cinci de ani ai vieții și dictaturii lui Franco, din 1950 până în 1975, au constituit epoca celei mai mari și mai îndelungate creșteri a economiei și a nivelului de viață din întreaga istorie spaniolă. În această perioadă Spania a fost depășită în domeniul creșterii economice doar de Japonia și a reușit să ajungă a noua putere economică a lumii. Din acest punct de vedere, Franco poate fi considerat nu numai ca una dintre personalitățile cele mai importante din întreaga istorie spaniolă, ci de asemenea, ca un modernizator definitiv al țării și ca liderul care a avut cel mai mare succes din toate posibilele „dictaturi ale dezvoltării” din secolul XX. Dar, paradoxal, tocmai acest succes economic, însoțit de cel social și cultural, a făcut imposibilă perpetuarea franchismului după dispariția fizică a lui Franco. În anul 1975 Spania era pregătită pentru democrație politică și nu a ezitat să se angajeze pe drumul unei tranziții care nu a fost întotdeauna ușoară, dar care i-a permis să se integreze pe deplin în structurile euroatlantice și să-și continue modernizarea și dezvoltarea pe toate planurile.

Eugen Denize

NECROLOG

† PAUL BINDER

La 9 iunie 1995 s-a stins din viață prematur și în plină activitate creatoare învățatul brașovean Paul Binder, în urma unei tunori cerebrale.

Născut la Bod, suburbie a Brașovului, la 9 martie 1935, ca fiu al inginerului Paul Binder și al învățătoarei Klara născută Matyas, el avea o ilustră ascendență cărturărească, deoarece aparținea unei familii săsești care s-a ilustrat mai ales prin străbunicul său, exploratorul Franz Binder (1820 – 1875), poreclit „Afrika-Binder”; acesta a călătorit până la izvoarele Nilului Alb lăsând provinciei natale o frumoasă colecție de plante exotice și valoroase piese etnografice, expusă astăzi la Muzeul etnografic din Sibiu, ce-i poartă numele.

Paul Binder și-a făcut studiile gimnaziale la Brașov între 1945–1952 și a urmat cursurile Facultății de Geografie-geologie a Universității „Bolyai” din Cluj între 1952–1956, absolvind cu diplomă de merit. Și-a început cariera didactică ca profesor la școala din Jimbolia, jud. Timiș, unde a lucrat între anii 1956–1959, pentru a se transfera apoi în urbea natală unde a activat ca bibliograf, apoi ca bibliotecar șef la Biblioteca regională. După o scurtă întrerupere, între 1961–1963, când reintră în corpul didactic profesând la Școala generală din Bod, Paul Binder a revenit în 1964 pentru alți patru ani să lucreze la Biblioteca regională Brașov. Din această perioadă au început să se contureze preocupările sale în domeniul istoriei vechii culturi românești, publicând, la început, în colaborare cu dr. Arnold Huttman, în revistele noastre academice, materiale deosebit de relevante privitoare la viața și activitatea primilor tipografi români ce au activat în Transilvania, Filip Moldoveanu și diaconul Coresi. Tot atunci s-a înscris la doctorat la Universitatea Alexandru I. Cuza din Iași, susținându-și, cu mare succes, în 1971, teza în domeniul geografiei istorice închinată trecutului orașului Brașov. Paul Binder revenise încă din 1968 în învățământ predând ca profesor de geografie la liceul Dr. I. Meșotă, apoi la Liceul Pedagogic, având ore și la liceele Șaguna și Unirea, până la pensionarea sa din motive de boală, în 1986.

Datorită temeinicelor cunoștințe de limbă germană și maghiară, el a putut întreprinde serioase cercetări în arhivele și bibliotecile din Transilvania, activând și publicând atât în domeniul istoriei culturale a românilor trecuți la Reformă și a conexiunilor acestora cu cultura sașilor și maghiarilor, cât și a geografiei istorice românești, mai ales în domeniul toponomiei. După studiile apărute în diferite reviste științifice, printre care și „Revista de istorie” și „Revue roumaine d’histoire”, Paul Binder a elaborat sau a fost colaborator la mai multe monografii valoroase, publicate în parte și la Editura Kriterion, privind *Călători transilvăneni în vechea Europă* (1976), *Viața breslelor din Transilvania* (în colaborare cu Geza Kovács)

(1981), *Trecutul nostru comun*, lucrarea dedicată conviețuirii între etniile transilvănene în evul mediu, *Călători* (din Transilvania = n.n.) *în Imperiul otoman* (1983), editare erudită, în colaborare cu Gernoth Nussbächer, a lui Johannes Honterus în românește, *Elementele Cosmografiei Brașov 1542* (1988). Preocupările lui Pavel Binder cu ale subsemnatului s-au intersectat în domeniul valorificării mărturiilor călătorilor străini despre țările române în evul mediu și din anii '60 s-au înnodat strânse legături științifice și prietenești între noi. Fiind amândoi influențați de noile curente științifice interdisciplinare promovate în Occident cu privire la demografia și climatologia istorică, am pus împreună bazele unei colaborări menite a încerca reconstituirea trecutului ecologic al țărilor române până la 1800, pe baza impactului calamităților naturale asupra evoluției societății și efectele lor pe plan demografic și economic. Deși încheiată în linii mari în anii '80, lucrarea noastră, rod al colaborării între un istoric și un geograf, n-a fost agreată de cercurile editoriale și mai marii lor din timpul regimului totalitar comunist și a trebuit să aștepte, peste un deceniu, tipărirea ei care a avut loc de abia în 1993 (*Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României până la 1800*), București, Ed. Silex, 255 p. + tabele + il., lucrarea fiind premiată de Academia Română.

După căderea dictaturii ceaușiste în decembrie 1989, Paul Binder a avut posibilitatea să călătorească și să studieze peste hotare în bibliotecile din Viena și Germania, ca și Arhivele Statului și Biblioteca Széchenyi din Budapesta. Totodată în 1991–1992 el și-a reluat activitatea la Universitatea „George Barițiu” din Brașov, iar în 1993 și 1994 a predat la Universitățile din Debrecen și Szeged, unde a ținut prelegeri despre istoria sașilor din Transilvania. Ultimele sale lucrări, apărute în 1994, au fost dedicate istoriei bisericilor și școlilor maghiare luterane din Transilvania (1542–1860) și domeniului Budila, legat de aniversarea a 700 de ani de la prima atestare documentară a așezării. Un alt volum privind toponomia și onomastica ținutului Bistriței și văii Rodnei a văzut lumina tiparului în același an la Budapesta. Moartea prematură a autorului a lăsat în manuscris – fără a fi fost încheiate – două importante contribuții referitoare la izvoarele maghiare ale istoriei sașilor și istoria nobilimii săsești din Transilvania (*Nobilitas Saxo-Transilvanica*).

Sfârșitul neașteptat al lui Paul Binder a constituit o grea și incontestabilă pierdere pentru știința și cultura română, care au fost, astfel, private de serviciile unuia dintre cei mai capabili și devotați slujitori ai lor. Regretatul meu prieten și coleg reușise să trateze cu multă înțelegere și obiectivitate problemele istoriei românilor din Transilvania în strânsă interdependență cu aceea a sașilor și maghiarilor, relevând complexe și nebănuitele lor conexiuni. Totodată el a lăsat și o valoroasă operă de geografie istorică, de o considerabilă bogăție privitoare în special la toponimele din provincia de peste Carpați. Paul Binder și-a iubit meseria cu pasiune, a pus mult suflet și neînchipuit devotament în profesarea ei. De aceea merită toată recunoștința urmașilor și păstrarea amintirii sale neșterse de către prieteni, din rândurile cărora am avut și eu bucuria de a face parte.

Requiescat in pace!

Paul Cernovodeanu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscritele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Viața românilor între eros și thanatos.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Acte domnești privind mănăstirile închinat.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Condica sfintei mănăstiri Călușul.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realitate.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000